

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

Шевченко Світлана Миколаївна

УДК 37 (092) (477) „1892/1952”

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА Я.Б. РЄЗНІКА (1892-1952)

13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук**

Науковий керівник –
Ярмаченко Микола Дмитрович,
доктор педагогічних наук,
професор, дійсний член АПН України,
радник Президії АПН України

Київ - 2008

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ Я.РЄЗНІКА.....	11
Висновки до першого розділу	50
РОЗДІЛ 2. ВНЕСОК Я.РЄЗНІКА У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДИДАКТИКИ.....	52
2.1. Психолого-педагогічне обґрунтування педагогом загальних основ процесу навчання.....	52
2.2. Розробка Я.Резніком методів навчання в загальноосвітній школі.....	78
2.3. Урок – основна форма шкільного навчання в педагогічній спадщині Я.Резніка.....	109
Висновки до другого розділу	137
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Я.РЄЗНІКА.....	140
3.1. Висвітлення Я.Резніком основних напрямів виховання школярів.....	140
3.2. Питання взаємодії сім'ї та школи у вихованні школярів.....	158
3.3. Виховна система А.Макаренка в оцінці Я.Резніка.....	179
Висновки до третього розділу	193
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	196
ДОДАТКИ.....	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	254

ВСТУП

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Державотворчі процеси в Україні, національне відродження та інтеграція в європейський освітянський простір зумовили істотні зміни пріоритетів і цінностей в сучасній освіті. В умовах сьогодення зростає інтерес до передових ідей видатних педагогів минулого. На використання кращого вітчизняного досвіду роботи з дітьми і молоддю, якісно нових форм, методів і засобів навчання та виховання спрямовані положення, викладені в Державній національній програмі „Освіта” („Україна ХХІ століття”), Законі України „Про загальну середню освіту”, в Національній доктрині розвитку освіти, Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи [26; 67]. Національна доктрина розвитку освіти на найближчі роки й перспективу ставить як основну мету створити систему безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, духовно вдосконалювати кожну особистість, формувати інтелектуальний і культурний потенціал як найвищу цінність нації [67, 5].

Виконати поставлені завдання неможливо без знання того, як розвивалися теорія та практика вітчизняної освіти і школи в минулому, без осмислення й переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду, який не тільки збагачує сучасну педагогічну науку новими фактами і теоретичними положеннями, а й дає змогу прогнозувати її майбутній розвиток. Цінним надбанням вітчизняної педагогічної науки й освіти стали праці відомих українських педагогів Г.Ващенка, Б.Грінченка, М.Драгоманова, О.Кониського, Т.Лубенця, В.Науменка, І.Огієнка, С.Русової, С.Сірополка, Я.Чепіги, С.Черкасенка та інших учених зі світовим іменем.

Серед відомих українських педагогів першої половини ХХ ст. на особливу увагу заслуговують педагогічні погляди і практичний досвід Якова Борисовича Рєзніка (1892-1952) – першого доктора педагогічних наук в Україні (1940), дослідника проблем дидактики, психології та виховання, педагога-практика із власним розумінням шляхів реформування шкільної

освіти, методиста початкової та середньої освіти, керівника Дослідного дитячого будинку, автора багатьох наукових праць, присвячених актуальним проблемам педагогічної теорії і практики, викладача, організатора середніх і вищих навчальних закладів України.

Деякі відомості про науково-педагогічну діяльність Я.Резніка знаходимо у працях А.Ганджія, І.Каїрова, С.Литвинова, М.Миронова, М.Прокофєва, І.Строя, М.Ярмаченка. Ці матеріали (переважно рецензії) ми розглядаємо як джерельні публікації, що не містять дослідницького спрямування.

Загальнонаукове значення має праця “Правда історії: Діяльність Єврейської культурно-просвітницької організації “Культурна Ліга (1918-1925)” (1995) кандидата історичних наук М.Рибакова, де підкреслено важливу роль професора Я.Резніка в розвитку педагогічної науки в Україні. Деякі дані науково-педагогічної діяльності наведено у праці Цві Гітельмана “Єврей і радянська політика” (Нью-Йорк, 1972). Стислу інформацію про Я.Резніка та його діяльність підготували В.Каган, І.Каїров та М.Ярмаченко до довідково-енциклопедичних видань (“Педагогическая энциклопедия” (1966), “Biographical Dictionary of modern Yiddish literature” (Нью-Йорк, 1981), “Педагогічний словник” (2001)).

Я.Резнік залишив значну наукову спадщину, у тому числі підручники, посібники, ряд статей на педагогічні теми українською, російською і єврейською мовами. Але, на жаль, більшість його творів ще не впорядковані, не систематизовані, не проаналізовані й потребують вивчення, узагальнення та критичного переосмислення. Ми зробили спробу вперше проаналізувати науково-педагогічну діяльність Я.Резніка.

Історіографічний огляд означеної проблеми засвідчує, що науково-педагогічна діяльність Я.Резніка є недостатньо вивченою і до цього часу не була предметом окремого дослідження. Не приділено належної уваги його методичній діяльності, цінні відомості про яку містять архівні документи. Багатогранність теоретичної спадщини й досвіду науково-педагогічної

діяльності вченого, історико-педагогічна значущість і недостатня розробленість даної проблеми, а також відсутність досліджень і зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **„Педагогічна спадщина Я.Б. Рєзніка (1892-1952)”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки АПН України „Педагогічні основи реформування шкільної освіти в Україні (середина XIX – перша половина XX ст.)” (державний реєстраційний № 0103U002325). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогіки АПН України (протокол № 4 від 19 квітня 2001 р.) та узгоджено на засіданні бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 29 січня 2002 р.).

Об'єкт дослідження – вітчизняна педагогічна наука і практика в Україні першої половини XX ст.

Предмет дослідження – науково-педагогічна діяльність і творча спадщина Я.Рєзніка.

Мета дослідження – здійснити всебічне цілісне висвітлення науково-педагогічної діяльності Я.Рєзніка для подальшого відтворення процесу розвитку освіти в Україні у першій половині XX ст.

Відповідно до предмета й мети дослідження визначено такі **завдання**:

з'ясувати етапи життєвого, творчого шляху та провідні чинники формування педагогічного світогляду Я.Рєзніка;

проаналізувати педагогічну спадщину Я.Рєзніка та встановити основні напрями педагогічної діяльності в контексті культурно-освітнього розвитку в Україні першої половини XX ст.;

розкрити суть дидактичних поглядів ученого;

висвітлити погляди Я.Рєзніка на урок як основну форму навчальної діяльності;

систематизувати ідеї Я.Резніка з проблем виховання учнівської молоді; узагальнити внесок Я.Резніка в макаренкознавство радянської доби.

Методологічну основу дослідження становлять загальні положення теорії наукового пізнання, зокрема діалектичної єдності, взаємозв'язку, взаємозумовленості соціально-педагогічних явищ і необхідності їх вивчення в конкретних історичних умовах. В основу історико-педагогічного аналізу покладено загальнонаукові принципи історизму, цілісності та об'єктивності, системності, науковості, зв'язку теорії з практикою.

Теоретичною основою дослідження є положення про методологію та методи сучасних історико-педагогічних досліджень (В.Вихрущ, С.Гончаренко, Н.Дічек, М.Євтух, О.Пометун, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко), про розвиток педагогічної науки та вітчизняної школи (Л.Березівська, В.Бондар, І.Зайченко, В.Кузь, В.Курило, Т.Мацейків, І.Руснак, Є.Сявавко, М.Стельмахович, Б.Ступарик), про гуманізацію та гуманітаризацію освіти (І.Бех, А.Бойко, І.Зязюн, Н.Ничкало, О.Савченко), про генезу теорії та практики підручникотворення (Н.Бібік, М.Бурда, М.Вашуленко, Я.Кодлюк, В.Мадзігон).

Для виконання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**:

теоретичний аналіз, синтез, систематизація та класифікація архівних і друкованих джерел, які стали методологічними засадами й дали фактологічний матеріал для вивчення досліджуваної проблеми;

персоналістично-біографічний метод допоміг установити біографічні дані та проаналізувати педагогічну діяльність Я.Резніка;

хронологічний та історико-ретроспективний методи дали змогу простежити формування педагогічних поглядів Я.Резніка в динаміці, змінах і часовій послідовності;

феноменологічний метод забезпечив об'єктивність у висвітленні фактів і формулюванні висновків.

Джерельною базою дослідження були праці Я.Резніка: підручники, методичні посібники, монографії, рукопис докторської дисертації, який зберігається в архіві Московського державного педагогічного університету (у минулому Московський державний педагогічний університет ім. В.І.Леніна), наукові та публіцистичні статті, доповіді, рецензії, звіти. Значну частину джерел становлять праці Я.Резніка написані єврейською мовою. Уперше в ході історико-педагогічного дослідження С.Шевченко звернулася до Інституту юдаїки стосовно перекладу з єврейської мови таких праць (уривків) ученого: “Домашнє завдання та організація самостійної роботи учнів” (1938), “Інтерес і увага у викладанні” (1938), “Лекція і бесіда як методи викладання в школі” (1938), “Батькам про виховання культурних навичок і звичок” (1940), “Боротьба на два фронти” (1940), “Борьба против коренного недостатка в работе школы”.

Фактологічний матеріал дисертації базується на документах і матеріалах фондів різних державних та відомчих архівів м. Києва й інших міст і областей України, Росії та Республіки Казахстану: Державного архіву Російської федерації (ДАРФ) (ф. № Р-9506 – Особова справа Я.Резніка); Архіву Московського педагогічного державного університету (МПГУ) (ф. № 37. Р-344 – Про організацію навчального процесу); Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ф. № 1 – Стенограма розширеного засідання вчених Педагогічного інституту ім. О.М.Горького 1948 р. (Справа Я.Б.Резніка); Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) (ф. № 5127 – Виступи Я.Б.Резніка).

Велике значення мали протоколи засідань, статистичні звіти, звіти й накази з основної діяльності педагогічного персоналу вищих навчальних закладів, де працював Я.Резнік. Це Імператорський університет Св. Володимира, а згодом Київський університет (нині Київський Національний університет імені Тараса Шевченка) [ф. № 16]; Київський педагогічний інститут ім. О.М.Горького (нині Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова) [ф. № Р. 346]; Український науково-

дослідний інститут педагогіки (УНДІП) (нині Інститут педагогіки АПН України) [ф. № 166, ф. № 5127]; Одеський інститут народної освіти (нині Одеський національний університет ім. І.І.Мечнікова) [ф. № Р – 1593]; Кустанайський державний учительський інститут ім. Амангельди Іманової Казахської республіки [ф. № 916]; Старобільський учительський інститут Луганської обл. (нині факультет Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка) [ф. № Р-55, ф. № Р-55] та ін.

Важливим підґрунтям для формулювання положень і висновків дисертації стали законодавчі акти та нормативні документи вищих органів влади, матеріали педагогічних з'їздів, психолого-педагогічна та історико-педагогічна література.

Наукова новизна і теоретичне значення здобутих результатів дослідження.

У дисертації на основі виявлених архівних джерел і наукової літератури *вперше*: здійснено цілісний аналіз науково-педагогічної спадщини Я.Б.Резніка; з'ясовано етапи життєвого і творчого шляху вченого та провідні чинники, що впливали на становлення і розвиток його педагогічних поглядів (родинне виховання, гімназійна та університетська освіта, співпраця з провідними науковцями та представниками педагогічної інтелігенції); визначено основні напрями його педагогічної діяльності (викладацька, науково-методична, управлінська); розкрито внесок Я.Резніка в розвиток української дидактики; висвітлено визначені Я.Резніком психолого-педагогічні основи дидактики як теорії навчання (інтерес і увага у викладанні, типи інтересу, проблеми дитячого інтересу, методика збудження і підтримування інтересу та уваги); розкрито розроблені Я.Резніком найважливіші методи навчання: логічного розгортання навчального матеріалу (аналітичний і синтетичний, індуктивний і дедуктивний), викладу навчального матеріалу (лекція, бесіда, розповідь), практичних занять у лабораторіях і кабінетах (практичні та лабораторні роботи), наочності (демонстративний та ілюстративний, проєкційні засоби, кіно), екскурсії;

теоретично обґрунтовано форми навчального процесу та ідеї педагога щодо класно-урочної системи навчання; систематизовано ідеї Я.Резніка з проблем виховання учнівської молоді та узагальнено його науково-педагогічні здобутки, які сприяли розробці ним теорії і практики навчального процесу в школі; схарактеризовано погляди ученого на співдружність школи та сім'ї у вихованні школярів; представлено внесок Я.Резніка в підготовку програм, підручників з математики та методичних посібників з педагогіки і психології; узагальнено внесок Я.Резніка в макаренкознавство радянської доби.

Подальшого розвитку набули: висвітлення ідей Я.Резніка щодо питань дидактики, в цілому педагогічної науки в Україні в першій половині XX ст.

До наукового обігу вперше *введено* невідомі та маловідомі документи, архівні матеріали, історичні факти, що значною мірою розширили й конкретизували наукові уявлення про педагогічну спадщину Я.Резніка та про хід педагогічного процесу в Україні.

Практичне значення роботи полягає в тому, що теоретичні положення й висновки дають фактичний історико-педагогічний матеріал для усвідомлення значення науково-педагогічної діяльності Я.Резніка, повного розуміння й цілісного відтворення особливостей розвитку педагогічної думки й історії національної освіти.

Основні положення й висновки дисертаційної роботи можуть бути використані в дослідженнях з історії педагогічної думки в Україні, у ході розробки спецкурсів і спецсемінарів з педагогічних дисциплін у системі вищої педагогічної освіти та післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Вірогідність результатів проведеного дослідження забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій дисертації, широким залученням архівних джерел, науковим підходом автора до аналізу історико-педагогічних явищ і фактів, застосуванням комплексу методів, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження знайшли відображення у виступах і доповідях на Науково-практичному семінарі

„Історія педагогіки в структурі професійної підготовки вчителя” (Київ, 2001), XIII Міжнародній науковій конференції “Єврейська історія та культура в країнах центральної та східної Європи: історія та культура радянського єврейства” (Київ, 2005), Міжнародній науково-практичній конференції “Історико-педагогічні дослідження: методологія, періодизація, методика” (Херсон, 2005), XV Міжнародній науковій конференції „Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи” (Київ, 2007); Міжнародній науковій конференції “Збереження Єврейської історико-культурної спадщини в Україні як частки Української та Світової культури: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти” (Львів, 2007); Дванадцятих педагогічних читаннях “В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: проблеми свободи і відповідальності у вихованні особистості” (Полтава, 2005), Всеукраїнських науково-практичних конференціях “Розвиток освіти в поліетнічних регіонах” (Ялта, 2006), “Історико-педагогічні дослідження: регіональний вимір” (Луганськ, 2006), “Новаторські навчально-виховні заклади в історії розвитку освіти в Україні” (Житомир, 2007), а також на засіданнях лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки АПН України та звітних наукових конференціях Інституту педагогіки АПН України: „Зміст і технології шкільної освіти” (Київ, 2002-2008).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 20 одноосібних публікаціях автора, з них – 12 у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 1– наукова стаття, 7 тез у науково-практичних конференціях.

Обсяг та структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації становить 277 сторінок, основний зміст викладено на 201 сторінці. Список використаних джерел охоплює 24 сторінки (248 найменувань), 20 додатків розміщених на 52 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ Я.РЕЗНІКА

Одна з найважливіших умов відтворення інтелектуального й духовного потенціалу нації – її повернення до своїх історичних джерел. Тому недооцінка спадщини наших попередників породжує серйозні хиби в здійсненні науково обґрунтованої державної політики в галузі освіти. До таких вітчизняних педагогів і належить Яків Борисович Резнік [див.: Дод. А].

Усе життя Я.Резнік активно працював над розв'язанням проблеми організації освіти та педагогічної науки в Україні, розвитком навчально-виховного процесу, розробкою проблем у галузі дидактики, упровадженням в освітній процес основних виховних положень. Науково-педагогічна спадщина ученого невідривна від епохи, в якій він жив, зокрема від стану народної освіти в Україні.

Яків Резнік народився 22 квітня 1892 р. в м. Чорнобилі Радомишльського повіту Київської губернії в родині педагога, єврея за походженням. Його батько Борух-Бенціон Фроїмович Резнік працював учителем єврейської мови в місцевій єврейській школі, де працював і дідусь Я.Резніка [див.: Дод. В; 246, арк. 8].

Бенціон Фроїмович Резнік – рідний дідусь Якова Резніка, був відомим ученим талмудистом (єврейський учений) і меламедом (учитель єврейської грамоти) [238, арк. 9]. Він обожнював своїх онуків і з великим натхненням учив їх читання й грамоти. Тому завдяки дідусеві Яків змалечку проявив здібність до навчання і з 5 років уже вмів читати.

Зі спогадів Я.Резніка відомо, що батьки оберігали хлопчика від перевантаження і не дозволяли багато читати “...Пам’ятаю, – пише Я.Резнік, – як від мене батьки ховали книги. Не дозволяли читати більше трьох годин. Тоді я ховався від них на горище і весь день читав. Батьки злякались, чи я часом психічно не захворів, і відвели до лікаря, який їм відповів: ваш син має

великі здібності і не заважайте йому їх розвинути...” [238, арк. 10]. І лише дідусь та старший брат Якова Ліпе єврейський радянський письменник дозволяли йому читати досхочу [див.: Дод. Г; 238, арк. 10].

У ході дослідження архівних джерел з'ясовано, що гостинний дім Резніків був своєрідним культурним осередком. Батьки Якова в 1897 р. вели облік єврейського населення за наказом міністра народної освіти “Про перепис євреїв в українських губерніях Російської імперії” [238, арк. 120]. Документи свідчили, що в м. Чорнобилі тоді проживало 20 % євреїв від загальної кількості населення [8, 60; 234, арк. 9].

Загалом, за переписом 1899 р., в українських губерніях Російської імперії проживало 1 млн 644 488 євреїв, що становило 8 % загальної кількості населення [3, 21]. В українських губерніях Російської імперії вони посідали третє місце після українців та росіян. Розселення їх на теренах України було нерівномірним [63, 23]. Більшість євреїв мешкала в Київській, Подільській і Волинській губерніях – 1 млн 48 тис. (14,9 % загальної кількості населення) [8, 68]. У Херсонській губернії їх проживало 140 тис. – 9,5 % загальної кількості. Єврейське населення Полтавської, Чернігівської, Катеринославської й Таврійської губерній становило близько 235 тис. чол. В Одесі євреїв було 35,1 %, у Катеринославі – 35, Кременчуці – 45, Полтаві – 20, Херсоні – 30 % [64, 372].

На початку ХХ ст. в Київській губернії та Східній Галичині євреї становили 45,6 % усього населення, а на Буковині – 33 %. Лише в Київській губернії їх мешкало близько 2,3 млн. У 1900 р. євреї становили 28 % жителів Львова і 32 % – Чернівців [64, 387]. Такий характер їхнього розселення в Україні був зумовлений політикою уряду Росії щодо євреїв, формуванням так званої „смуги єврейської осілості”. Мета цієї політики полягала, з одного боку, в зосередженні єврейського населення в західних регіонах імперії, зокрема в Україні (Волинська, Подільська, Катеринославська, Київська (крім Києва), Херсонська (крім Миколаєва), Таврійська (крім Севастополя), Полтавська (крім козацьких та державних сіл) та Чернігівська губернії), а з

іншого – в запобіганні проникненню євреїв до великоруських губерній [61, 224].

Слід зазначити, що на початку XX ст. територія України була чи не найбільшим у світі пунктом розселення єврейського етносу [64, 465; 160, 29]. Так, ще в 1887 р. міністр народної освіти обмежив права учнів-євреїв середніх навчальних закладів, зокрема в „смузі осілості” до 10 % [74, 65], в інших місцевостях – до 5 % [234, арк. 17].

Навіть приватне навчання єврейських дітей суворо контролювалося та регламентувалося. Єврейські вчителі-меламеди були зобов'язані одержувати свідоцтво на це звання від училищного керівництва й викладати тільки ті навчальні предмети, які зазначалися в цих свідоцтвах. Програми навчання затверджувало просвітницьке керівництво.

Таким чином, права євреїв обмежувалися десятками законодавчих актів та положень [179, 90]. Їм здебільшого не дозволялося вибирати місце проживання в Російській імперії. Євреям, які мешкали поза „смугою осілості”, обмежувалося право навіть на віросповідання [35, 82; 74, 67]. Наприклад, згідно із затвердженим рішенням Державної Ради від 18 червня 1892 р., за порушення цих вимог євреїв карався грошовим стягненням до 13 000 крб. Жорстока антисемітська політика царського уряду ставила майже перед кожним євреєм, який мешкав в українських губерніях Російської імперії, з небаченою гостротою проблему індивідуального вибору своєї долі в контексті ставлення до свого народу, його традицій та суспільного буття, з одного боку, і до народу, серед якого він жив, та держави, до якої належав, – з іншого [239, арк. 15; 237, арк. 540].

Варто зазначити, що більшість законів, які стосувалися життя євреїв у „смузі осілості”, обмежували їхні загальнолюдські права та економічні можливості. Політика царського уряду щодо єврейського населення проявлялася досить ультимативно: або асиміляція і підкорення загальнодержавній меті Росії, або еміграція [72, 90]. Уся система законодавчого регулювання життя й діяльності загнаних у „смугу осілості”

євреїв була спрямована на те, щоб примусити їх відмовитись від національних та релігійних традицій і, урешті, зробити важкий особистий вибір у рамках сформульованої імперськими політиками жорстокої альтернативи.

Отже, в Україні на початку ХХ ст. єврейське населення перебувало в умовах безмежної сваволі владних структур, на межі фізичного виживання. Чимало євреїв не могли знайти собі роботу в державних організаціях та на більшості приватних підприємств, оскільки їхні права обмежувалися дискримінаційним законодавством імперії. Євреям заборонялося жити в селах та за межами смуги осілости, а також мати там нерухомість. Смуга осілости охоплювала в Україні Київську (без Києва), Волинську, Катеринославську, Подільську, Полтавську, Таврійську (без Ялти), Херсонську та Чернігівську губернії. При зарахуванні євреїв до вищих навчальних закладів установлювалася десятивідсоткова норма в смузі осілости, п'ятивідсоткова – поза смугою, тривідсоткова в Москві та Санкт-Петербурзі [74, 65-66]. Ця норма була значно меншою порівняно з часткою євреїв у містах. Наприклад, у містечках смуги осілости євреї часто становили більш як половину їхнього населення. Зокрема, це стосувалося і м. Чорнобиля Київської губернії, де і проживала сім'я Боруха-Бенціона Фроїмовича Рєзніка.

Після численних погромів, які прокотилися смугою осілости в 1881-1882 рр. (після вбивства народовольцями імператора Олександра II [63, 100]), сім'я Рєзніків не розчарувалась у можливості добитися рівноправ'я на Батьківщині й не підтримала ідеї розв'язання єврейського питання шляхом еміграції, як відомі єврейські просвітителі Л.Пінскнер (одеський лікар), П.Смоленскін (письменник), М.Лілієнблум (письменник і публіцист), Л.Леванда (російсько-єврейський письменник і публіцист) та ін. [64, 223]). Із архівних документів відомо, що в сім'ї Рєзніків особливе місце займав дідусь Якова Бенціон Фроїмович Рєзнік. Саме він і вплинув на становлення Якова.

Помер дідусь у 1902 р., коли внукові виповнилося 10 років. Проте його образ Яків проніс через усе життя [238, арк. 17-18].

Дитячі роки хлопець провів у Чорнобилі. Тут він здобув початкові знання талмуда (зібрання догматичних, релігійно-етичних і правових положень іудаїзму), навчався в хедері (єврейська початкова школа для хлопчиків), а згодом продовжив навчання в єшиві й талмуд-торі (середня і старша школи), які були не лише об'єднані, але й поділені на чоловічі та жіночі. Ще в початковій школі Яків Резнік виявив інтерес до навчання, серйозно цікавився психологією. Варто зазначити, що з дитячих років він користувався українською мовою як засобом спілкування і вважав її рідною мовою нарівні з єврейською. Адже на нього не могло не вплинути те, що євреї тих селищ міського типу (Чорнобиль, Поліське тощо) добре знали й спілкувалися з місцевим населенням українською мовою.

Питання шкільництва й рідномовної освіти, що завжди виступали головними серед культурних домагань українців, у революційні роки зайняли важливе місце в студентському русі, який розгорнувся на початку ХХ ст. й був складовою частиною боротьби проти самодержавства та реакції, за демократію.

У боротьбі з антидемократичною політикою уряду щодо обмеження рідної мови (української, яку Яків Резнік вважав рідною), він відіграв значну роль, адже на цей час (1905) здобув традиційну єврейську освіту й у свої 13 років відрізнявся від своїх ровесників неабиякими здібностями й “феноменальною пам'яттю”. Я.Резнік вважав, що “заборона вивчення й незнання рідної мови веде до непоправних явищ – морального та інтелектуального занепаду нації” [238, арк. 45].

У 1905 р. молодий юнак вступив на Чорнобильські вищі єврейські хлоп'ячі курси, де продовжував поглиблено вивчати шість мов (українську, російську, латинську, німецьку, англійську, французьку), які опанував ще в хедері [219, арк. 95]. У цей час відбулася революція. Діти робітників брали участь у революційних подіях дорослих, борючись за поліпшення свого

тяжкого становища. Серед своїх ровесників, друзів і знайомих, які включилися в революційні події, був і Яків Рєзнік. Він брав активну участь у революційному гуртку, виконував різні громадські доручення (63, 96). Така діяльність сприяла формуванню в майбутнього педагога системи переконань, ціннісних орієнтацій.

Згадуючи про навчання на Чорнобильських єврейських хлоп'ячих курсах, Я.Рєзнік писав, що воно припало на той жахливий час, коли діти брали участь у політичному русі, і без глибокого хвилювання й душевного болю не можна не згадати про долю дітей і молоді трудящих дореволюційної Росії [238, арк. 28]. Усе, що діялося навколо, викликало обурення в душі юнака. Він був у перших рядах учасників громадсько-освітнього руху української інтелігенції. Водночас його вражало жалюгідне становище українського селянства, яке було знедоленим, неграмотним і зазнавало утисків влади.

У 1908 р. Яків Рєзнік виступав проти політики уряду. Він підтримував студентський страйк проти наступу на автономію вищої школи. Студенти вимагали утвердження автономії вищої школи, свободи розвитку науки й викладання, дозволу вступати до вузів абітурієнтам із закінченою середньою освітою незалежно від статі й національності [64, 266]; визнання права студентських представників і організацій [53, 221]. Так, зростаючий суспільно-демократичний рух сприяв демократизації частини студентства.

Варто зазначити, що в 1909 р. Я.Рєзнік успішно склав іспити із семи мов [219, арк. 95] і закінчив Чорнобильські курси. В історичному архіві м. Києва зберігається відповідний документ [219, арк. 24] і фотокартка 17-річного юнака [див.: Дод. Б]. Згадуючи цей період, Яків Рєзнік пише: “Мені було легко продовжувати вчити вже знайомі мови, тому я лише підготувався і з легкістю склав іспити з таких мов: єврейської, російської, української, латинської, німецької, англійської й французької” [238, арк. 11]; і далі: “Немає тої мови, яка б не ґрунтувалася на національному ґрунті. У кожної нації є своя мова й своя культура...” [238, арк. 46]. В тому ж році юнак

організував у м. Чорнобилі нелегальну народну єврейську школу, у якій викладав мову „ідиш” (сучасна мова єврейського населення (Тлумачний словник української мови В.С.Калашника (2004)). Це була перша педагогічна практика, яку він пройшов самостійно з 1909 по 1911 р.

І в 1911 році Я.Резнік влаштувався вчителем єврейської мови в школі №3 на Подолі, де пропрацював з 1911 по 1918 р. Водночас готувався до вступу у вуз на медичний факультет, але для цього потрібно було працювати у сфері медицини. Тому Яків Резнік влаштувався працювати фармацевтом до аптеки. Перебуваючи в оточенні високоосвічених, відданих служінню своєму народові людей, він ще на курсах проймався ідеєю, що культура та освіта повинні розвиватися на національному ґрунті. Саме в цей час відбувалося становлення молодого педагога Я.Резніка.

Стан і розвиток шкільної освіти настільки хвилювали Я.Резніка, що він повністю поринув у педагогічне життя. Стало зрозуміло, що українська мова повинна бути обов'язковою в початковому навчанні дітей з поступовим розширенням її вживання в середній і вищій школі. Але Яків Резнік вважав, що на тому етапі українських змагань за рідномовну школу доцільніше було надати проблемі не національного, а науково-педагогічного характеру, “оскільки національний, на його думку, був в умовах російського самодержавства безперспективним” [82, 3].

Проте на початку ХХ ст. в Україні школи підпорядковувалися різним міністерствам і відомствам, приватним особам та окремим організаціям. Українські губернії мали незначну кількість початкових шкіл, до того ж мережа їх була не розвинена. Значна частина дітей не могли навчатися в школі через тісноту приміщень та брак вільних місць. Щодо цього Я.Резнік писав: “...науку в тодішніх народних школах надавали не для того, щоб дати українській молоді освіту й необхідний обсяг знань, а щоб вселити в неї покірність несправедливим порядкам й утвердити її ніби для українського народу, не думаючи про забезпечення шкільних умов: обладнань, розширення класів, відкриття нових шкіл...” [215, арк. 47].

Слід зазначити, що в 1914 р. політичний, соціально-економічний і культурний процеси, зокрема русифікація, призвели до негативних наслідків у галузі освіти.

Низький рівень розвитку освіти (майже 75 % неписьменних), пасивний характер шкільного навчання, нерозвинена мережа середніх шкіл і вищих навчальних закладів, нагромадження різних типів шкіл не пов'язувалися єдиним планом та певною системою [162, 134]. До того ж російська школа була чужою українському народові, а тих народів, які населяли Україну, і серед них єврейського. Але вже на початку XX ст. завдяки діяльності української громадськості було закладено основи для розвитку національного напрямку в шкільній освіті. Розпочали працювати сотні людей, згуртованих ідеєю національного відродження. Не стояв осторонь цієї проблеми і Я.Резнік, який не тільки критикував антидемократичну політику уряду царської Росії, а й активно боровся за національну школу. Його цікавили складні проблеми освіти й виховання, зокрема засади демократичної організації освіти, роль школи в духовному відродженні нації. Він писав: "...мені боляче дивитись, що діється в країні..." [238, арк. 49].

Думки Я.Резніка про розвиток освіти збігалися з поглядами відомих українських педагогів, зокрема таких, як Т.Лубенець, С.Русова, С.Сірополко та ін. Вони широко відстоювали ідею рідної школи та згуртували навколо себе все свідоме українське вчительство. У цьому аспекті важливим для Якова Борисовича став 1915 р., який багато вніс у внутрішнє життя Росії і водночас України і однозначно позитивно вплинув на педагогічну діяльність молодого вченого. Він вступив на медичний факультет Імператорського університету Св. Володимира (1915) [246, арк. 11]. Але, щоб стати його студентом, потрібно було працювати у сфері медицини. Тому Я.Резніку довелось повернутися до аптеки і продовжити там працювати аж до закінчення університету. У студентські роки розкрилися неабиякі здібності юнака, сформувалися його активна життєва позиція, ерудиція, вільна орієнтація в різних галузях медицини. Як і більшість його товаришів,

незадоволених урядовою політикою в галузі освіти, він активно включився в роботу студентської соціал-демократичної партії Імператорського університету Св. Володимира [238, арк. 50]. Студенти розглядали просвіту й освіту як один із напрямів своєї політичної діяльності. Вони виступали за загальне, світське, обов'язкове навчання та соціальне виховання [22]. На їхню думку, держава мала забезпечувати бідних дітей харчуванням, навчальними посібниками тощо. Урешті-решт виразні національні симпатії, які склалися в Якова Борисовича, привели його до Української соціал-демократичної робітничої партії та „Української громади” [238, арк. 52].

Архівні дані свідчать, що Я.Резнік вважав народну школу з рідною мовою навчання основою всього національного життя, а рідну мову – “джерелом національного духу, засобом освіти та культури” [220, арк. 5]. Причому спілкування з дітьми мовою нації веде до підвищення свідомості, формує гідність, високі моральні якості. Це корисно для дитини, для її нормального розвитку. Лише в рідній мові, наголошував учений, зафіксовані цінності та символи нації, що сприяють етнічному самоусвідомленню, державотворчим прагненням: спільне минуле, спільна доля, національна культура, національний характер. На думку Якова Борисовича, без рідної мови не може бути національної гідності, адже “мова – це основа, у скарбницю якої народ заклав свою історію, вірування, погляди. Це є виявом національної самосвідомості та громадянської позиції” [238, арк. 56].

Простежуючи динаміку історичних процесів, слід зазначити, що в Києві на початку XX ст. суспільно-політична ситуація вкрай загострилася. Так, 9 січня 1915 р. київський губернатор, виконуючи наказ начальника Київського військового округу, видав розпорядження “припинити на час воєнного стану всі періодичні видання малоросійським наріччям, старожидівською мовою й жидівським жаргоном” [231, арк. 56]. У цей час було заборонено українські видання (“Дзвін”, “Записки Наукового товариства в Києві”, “Літературно-науковий вісник”, “Молода Україна”, “Рідний край”, “Світло”, “Сяйво”, “Україна”, та ін.), а також єврейські (“За

високу ціну” (“בִּיקָר”), “За майбутнє” (“ב-עתיד עתיד ז’”), “На благо освіти” (“לְטוֹבוֹת-הַשִּׁכְלָה נַּהֲשִׁכְלָה נַּ”), “Новий світ” (“הָעוֹלָם הַחֲדָשׁ ז’”), “Навчання і виховання” (“ו-הַשִּׁכְלָה נַּ חִינוּךְ ז’ ו-חִינוּךְ ז’”), “Науковий вісник” (“בּוֹלֶטֶן ז’ בּוֹלֶטֶן ז’”), “Школа” (“בֵּית-סֵּפֶר ז’”) [201, 487], “Педагогічний бюлетень” (“עֶלּוֹן עֶלּוֹן ז’”), “Рідний дім” (“בֵּית אָב ז’”), “Світло” (“אֶרְקָאָא”), “Студент” (“שֶׁנֶּה”), “Шлях” (“מֵהֶלֶךְ ז’”) та ін.) [див.: Дод. Ж; 202; 203], де активно друкувався Я.Резнік. Про це свідчать бібліографічні дані, перекладені з мови ідиш [190, 597].

Отже, Я.Резніку, як і іншим педагогам, було важко працювати в таких складних умовах. Але він активно займався викладацькою роботою в початковій та вищій школі м. Києва, прагнув досягнути вершин знань і бути корисним для всієї України [див.: Дод. Д, Ж]. Молодий педагог повністю зосередився на педагогічній діяльності, найкращою наукою вважав педагогіку. Основне правило, яким він керувався, полягало в тому, що “викладачем може бути той, хто сам займається інтенсивним науковим пошуком” [238, арк. 57].

На початку навчального 1917 р. Яків Борисович отримав пропозицію бундівського клубу ім. Гройстера (бунд – це єврейська політична партія, організація (новий тлумачний словник української мови // Укладачі: В.В.Яременко, О.М.Сліпушко. – У трьох томах: т.1 (2005)) [238, арк. 300]. Його метою було захистити економічні й політичні інтереси єврейського населення) організувати вечірню робітничу школу й відразу ж розпочав доручену йому справу. Тут йому запропонували викладати “ідиш”, згодом – і педагогіку [190, 586].

Незважаючи на завантаженість, Я.Резніку доводилося одночасно працювати на посаді вчителя в Київській школі № 3 (на Подолі) та на курсах підготовки вчителів на базі Імператорського університету Св. Володимира [238, арк. 298]. Він брав активну участь в організації єврейського вищого навчального закладу вечірньої робітничої школи ім. Гройстера в м. Києві, був її викладачем і керівником (1917-1923) [190, 586].

Результати викладацької діяльності Якова Борисовича знайшли висвітлення в науковому збірнику “Взаимосвязь школы и родителей” (1917). У ньому педагог частково розкрив свої погляди на проблеми виховання [190, 587; 238, арк. 41].

Молодий педагог зустрів лютневі події 1917 р. з великою надією. Він плідно займається організаторською, науковою та педагогічною діяльністю у вищій школі. У Києві на той час утворилася Українська Центральна Рада (17 березні 1917 р.), яка взяла курс на відродження національної школи. Почалася організація української національної школи. Водночас з’явилося “Товариство шкільної освіти”, яке почало активну підготовку до Першого вчительського з’їзду, що мав відбутися в Києві [25, 24]. Уже після проголошення I Універсалом автономії України (червень 1917 р.) формується перший державний орган управління освітою – Генеральний секретаріат освіти на чолі з І.Стешенком [53, 237]. Уся освітня політика Центральної Ради полягала в підтримці організаційних заходів Генерального секретаріату освіти та загального руху широкої громадськості за українізацію й націоналізацію школи.

У квітні 1917 р. відбувся Перший Всеукраїнський учительський з’їзд із питань національної освіти, який налічував 500 делегатів. У ньому взяли участь Т.Лубенець, Є.Ковальков, О.Дорошкевич, А.Лещенко та інші відомі вітчизняні вчені, серед яких був і молодий педагог Я.Резнік [220, арк. 3]. Особливу увагу з’їзд приділив вищій школі. Велика надія покладалася на викладачів вищих навчальних закладів, які володіли рідною мовою і могли негайно розпочати викладання нею. З’їзд визнав за потрібне заснувати Секцію вищої школи при Українському науковому товаристві, у якій і брав участь Яків Борисович.

Для розвитку української науки та її перспектив велике значення мала підтримка з’їздом ідеї Українського наукового товариства щодо заснування Української академії наук [222, арк. 11]. Важливим надбанням стало відкриття Українського народного університету й Української науково-

педагогічної академії, яка мала готувати для середніх шкіл учителів українознавства. До роботи в Академії було залучено С.Русову, І.Огієнка та ін.

З особливим натхненням Я.Резнік брав участь у розбудові української науки та освіти разом із відомими вченими. Підтвердженням цього є його виступи на освітянських нарадах, конференціях та з'їздах [220, арк. 3]. Так, на вимогу I Всеукраїнського вчительського з'їзду Центральна Рада створила спеціальну шкільну комісію, яка мала займатися організацією нової системи освіти.

На з'їзді гостро постало питання щодо поліпшення освіти в Україні. Я.Резнік у своєму виступі „Народна освіта та індивідуальний підхід до учнів” звернув увагу на стан і умови викладання загальноосвітніх предметів, висловив ряд пропозицій щодо поліпшення стану освіти, а саме:

рівень доступності освіти для кожної нації, яка проживає на українській землі;

наукова популяризація україномовної літератури на українських землях у вигляді читань, лекцій, бесід;

обов'язкова популяризація педагогічної літератури, яка повинна спиратися на факти, приклади й ілюстрації, узяті з побуту й місцевого сільського господарства [221, арк. 2].

У кінці 1917 р. окрема комісія, організована Генеральним секретаріатом освіти, приступила до розробки плану і програм єдиної трудової школи. План і напрям праці комісії ухвалив Другий Всеукраїнський учительський з'їзд. За цим планом навчання мало тривати 12 років і поділятися на три ступені. Але через наступ більшовиків план єдиної школи вдалося втілити в життя.

Вдруге план національної освіти, організації українського вчителства, поліпшення підготовки й матеріально-побутових умов педпрацівників був схвалений на нараді, проведеній Генеральним секретаріатом народної освіти 15-20 грудня 1917 р. [25, 131]. Генеральний секретар народної освіти

І.Стешенко вважав, що усі народності, які жили в Україні, мали знати її мову, літературу, географію та історію. Генеральний секретаріат освіти накреслив широку програму національного виховання.

Період від 7 листопада 1917 р. до 23 січня 1918 р., коли були проголошені III та IV Універсали Української Центральної Ради, пов'язаний із значними змінами в освіті [77]. Незважаючи на неспокійний час, українське культурне будівництво набуло широкого розмаху. Відродилися українська преса, нові часописи з різних галузей знання, журнали, видавництва, з'явився цілий ряд офіційних українських видань. У цей час Я.Резнік навчався на другому курсі медичного факультету Імператорського університету Св. Володимира й водночас працював у ньому викладачем на кафедрі історії української мови та літератури (1918) [238, арк. 65].

У кінці червня 1918 р. Я.Резнік отримав диплом за спеціальністю провізора (фармацевт) і продовжив працювати в аптеці [див.: Дод. П.4.1]. Однак молодий педагог не вважав медицину своєю основною діяльністю. Він прагнув займатися педагогічною наукою. Тому залишив аптеку й почав готуватися до вступу на філологічний факультет. Щоб досконало вивчити українську мову, Я.Резнік разом зі студентами відвідував лекції викладачів університету Св. Володимира, які особливо впливали на розвиток його педагогічних здібностей. Готуючись до вступу в університет, він самостійно удосконалював знання про українську мову, педагогіку і психологію.

У 1919 р. Яків Борисович стає студентом філологічного факультету Київського університету Св. Володимира, який закінчив у 1923 р. Водночас починає читати лекції з педагогіки на курсах підготовки вчителів при цьому ж університеті [229, арк. 62], а також у школах, які входили до системи „Культур-Ліги”, що діяла в м. Києві з 1918 по 1925 рік під назвою „Єврейська культурно-просвітницька організація „Культур-Ліга”” [213, арк. 229]. У перший період діяльності ця організація основну увагу приділяла навчальним питанням, створенню мережі єврейських навчальних закладів для молоді та дорослих (гімназій, вечірніх шкіл, різних клубів тощо). Найбільшим її

досягненням було відкриття в 1918 р. Єврейського університету [79, 5]. Після того, як Комісія у справах вищих навчальних закладів в Україні надала цьому університету статус вищого навчального закладу, він став першим вищим єврейським навчальним закладом. У цей же час при Кам'янець-Подільському університеті відкривається кафедра єврейської культури – перша кафедра такого типу на території колишньої Російської імперії [79, 10]. З відкриттям Єврейського університету Я.Резнік почав читати в ньому педагогіку й започаткував єврейські педагогічні курси для підвищення кваліфікації вчителів та на кафедрі єврейської культури. Водночас він брав активну участь в організації єврейського вищого початкового училища [79, 24].

В Єврейському університеті із самого початку його працювали висококваліфіковані педагоги, які забезпечували належний науковий і навчально-методичний рівень викладання. Серед них був і Я.Резнік. Про нього як талановитого педагога свідчать відгуки студентів: “Я.Б. Резніка лекції дуже захоплювали нас, студентів. Вони відзначались логічною легкістю та систематичністю в поданні матеріалу. Поряд із цим – емоційність, багатство мови, доступність викладання предмета” [238, арк. 72]. До того ж лекції Я.Резніка супроводилися демонстраційними дослідженнями, на дошці креслилися схеми, на екранах демонструвалися діапозитиви. Часто його лекції відвідували студенти інших факультетів: філологи, юристи. Аудиторія завжди була переповнена [238, арк. 73].

Яків Борисович постійно допомагав студентам, слухачам курсів, які зверталися до нього. І вони любили його за інтелігентність та простоту в поведженні, за молодість душі, за здатність викладати й працювати натхненно. Чудовий лектор і захоплений дослідник, він надихав аудиторію своїм ентузіазмом і творчою енергією [238, арк. 72]. У Єврейському університеті працював Я.Резнік та викладачі зі званням „Народний учитель”, дипломами Університету Св. Володимира, Київського Фребелівського університету, Комерційного інституту, професійні агрономи [79, 6].

За рекомендацією високопрофесійних викладачів „Культур-Ліги” – М.Зільберфарба (відомий єврейський педагог і засновник єврейської культурно-просвітницької організації „Культур-Ліги”), Д.Бергельсона (єврейський педагог і письменник), І.Добродушина (єврейський педагог, драматург і театрознавець), Н.Майзеля (відомий єврейський педагог і один з організаторів асоціації мови ідиш, критик і літературознавець), М.Литвакова (відомий єврейський педагог, драматург, колишній співробітник редакції „Киевской мысли”), а також Н.Аронсона (видатний єврейський скульптор), професора І.Куніна (відомий єврейський мистецтвознавець), Е.Лойтера (відомий єврейський режисер) та Л.Резніка [80, 457] – рідного брата Я.Резніка [80, 458] у 1918 р. його запрошують до Чорнобильської народної школи читати курс лекцій. Спочатку він викладав мову „ідиш” як наукову мову – мовознавство (писемну), а згодом „іврит” – як літературну (розмовну); водночас з 1918 по 1919 р. читав курси з педагогіки для педагогічного колективу Чорнобильської народної школи [190, 586]. Молодий педагог намагався передати школярам усі набуті знання й любов до педагогічної праці, рідного краю, що колись дали йому батьки й дідусь. Але працював у Чорнобильській народній школі недовго, лише до 1923 р., оскільки було велике бажання організувати на власні кошти дитячий будинок за кращим зразком так званих “нових шкіл” у Європі та США [190, 586].

Значним досягненням у 1919 р. для Я.Резніка був випуск у „Культур-Лізі” педагогічної літератури єврейською, українською та російською мовами, а саме: підручників, педагогічної, технічної, дитячої, публіцистичної, науково-популярної, політичної, художньої, літератури, а також дитячих і педагогічних журналів та ін. Так, на виставці „Жива книга” (Київ, 1924) видавництво “Укрдержнацменвидав” експонувало понад 200 назв випущених ним книжок [79, 3].

На кінець 1919 р. “Культур-Ліга” нарівні із просвітніми українськими організаціями була однією з найбільших і найвідоміших єврейських культурно-освітніх організацій. З нею тісно співпрацювали українські

товариства „Просвіти”, які висвітлювали різноманітні навчально-виховні проблеми [79, 3]. Цього року вийшов у світ перший методичний посібник Я.Резніка “Батькам про виховання культурних навичок і звичок” (1919) [190, 587].

У цьому ж році в житті українського суспільства став прийнятий Директорією закон про державну українську мову в УСР [163, 484]. Варто зазначити, що відтоді почався новий історичний період з остаточним установленням радянської влади. З офіційних документів, що на перших порах визначали шляхи розвитку нової школи, було опубліковано проект “Положення про єдину трудову школу Української Соціалістичної Радянської Республіки”, затверджений у квітні 1919 р. [23]. В основу організації нових шкіл за типом єдиної трудової школи 1-го та 2-го ступенів ліг територіальний принцип (викладання рідною мовою) [163, 484]. Крім того, у січні 1919 р. уряд Центральної Ради на чолі з міністром із єврейських питань в уряді Директорії та Центральної Ради України А.Ревуцьким визнав „Єврейську культурно-просвітницьку організацію „Культур-Лігу””, яка стала фундатором різних культурних установ [79, 6], зокрема Дослідного дитячого будинку для знедолених єврейських дітей (керівник Я.Резнік) [212, арк. 1-25], заходів, ініціатив в Україні, де мешкала більшість єврейського населення. Вона відкривала та втримувала дитячі садки, притулки, навчальні заклади, бібліотеки, музеї, театральні та художні студії, хори, музичні школи, видавництво, Народний Університет, педагогічну школу (семінарію), педагогічні курси для дорослих і підлітків та вечірню школу для дорослих, якою керував Я.Резнік (1920) [79, 5]. Лише за 1919-1920 рр. „Культур-Ліга” в Києві утримувала близько 30 культурно-освітніх закладів (гімназії, вечірні школи, бібліотеки, клуби, художня виставка, Педагогічний музей, дві студії, музичні школи, різні курси, книговидавництво тощо) [79, 5].

Як свідчать документальні матеріали того часу, за підтримки „Культур-Ліги” по вул. Ярославська, 40, був організований дитячий будинок, яким керував Я.Резнік [див.: Дод. Д, 3; 79, 154]. Благодійницею цього будинку

стала С.Мандельштам (педагог, яка зробила благодійний внесок у підтримку першого „нового за зразком європейських шкіл” єврейського дитячого будинку), а викладачами – досвідчені педагоги. Цей будинок приймав та утримував дітей „іудейської віри” (єврейська віра), сиріт і напівсиріт, які втратили батьків під час воєнних дій [236, арк. 37]. Навчання проводилося відповідно до віку дітей. Усього в дитячому будинку налічувалося понад 70 дітей іудейської віри [79, 15].

Важливим для заснування дитячих будинків стало затвердження 1 червня 1920 р. “Декларації Народного комісаріату освіти УСРР про соціальне виховання дітей” [22, 306]. Одним із завдань соціального виховання було рішення про збільшення дитячих будинків. У проголошеній Декларації соціальне виховання взагалі протиставлялося шкільному (а заодно й сімейному) вихованню [163, 652]. Школа розглядалась як застарілий залишок капіталістичної епохи, а сім’я – як суспільний осередок, що перебуває в процесі розпаду [184, 100]. Тому на місце школи й сім’ї, як зазначається в Декларації, мав прийти новий, “ідеальний” тип соціального виховання. “Дитячий будинок був призначений служити “маяком” соціального виховання, а всі інші установи соціального виховання (дитячі садки, клуби, школи й т. ін.) вважалися за установи переходового типу, які мусіли орієнтуватися на дитячий будинок і наближатися до нього” [163, 660].

Відповідно до ідеї соціального виховання та його практики ставилися такі важливі завдання:

- а) заперечення старої схоластичної школи;
- б) боротьба за соціальне забезпечення й охоплення громадським вихованням величезної маси безпритульних, знедолених, осиротілих дітей;
- в) прагнення зробити виховання дітей справою всіх трудящих, усього вітчизняного суспільства [53, 280].

Український Наркомос віддав перевагу соціальному вихованню дітей і підлітків у дитячому будинку як основній формі їхнього утримання. Так з початком становлення влади УСРР виникають дослідні дитячі навчально-

виховні установи, в основі яких лежало соціальне виховання, а не трудова школа [53, 280].

Дитячий будинок мав стати „маяком” соцвиховання безпритульних, сиріт, напівсиріт, знедолених дітей [53, 280]. Такою організацією, яка створювала та утримувала дитячі будинки, і була Єврейська культурно-просвітницька організація „Культур-Ліга” [79, 168].

Події, що відбувалися, значною мірою впливали на розвиток новоствореної організації та на дитячий будинок Я.Резніка. Згідно з архівними документами за своєю структурою й вимогами до навчально-виховного процесу цей будинок був подібний до закладу для правопорушників А.Макаренка. За зразками нових шкіл та закладу Антона Семеновича Я.Резнік створив у притулку чудові умови для знедолених дітей [79, 106]. Я.Резнік намагався використати його підхід у навчально-виховному процесі. Він ставив за мету дати дітям якнайбільше різноманітного матеріалу, але не перевантажувати їх. Завдяки матеріальній допомозі організації „Культур-Ліги” педагог міг проводити експериментальні дослідження з усіх загальноосвітніх предметів, пов'язуючи їх із реальним життям. Варто зазначити, що за допомогою неї був створений не лише дослідний дитячий будинок Я.Резніка, а й єврейська робітничка школа, де протягом п'яти років Яків Борисович також був завідувачем (1921-1926) [див.: Дод. К].

Однією з важливих подій у 1921 р. для Якова Борисовича стало відкриття Вищого єврейського педагогічного технікуму, де він обійняв посаду завідувача й викладав педагогіку [79, 108]. Цей рік був значним для нього ще й закінченням Київського університету, а також здобуттям другої вищої освіти за кваліфікацією викладача української мови та літератури філологічного факультету. У цей час він був уже сформованим спеціалістом з поглядами й переконаннями.

Особливої уваги в педагогічній спадщині Я.Резніка заслуговують питання стосунків між учителями й учнями. Він відкидав авторитарність,

пропагував ідею товариських стосунків між дорослими й дітьми. Педагог писав: “ми повинні досягнути щирих стосунків із дітьми, вивчаючи кожного з них індивідуально... і поменше давати готового матеріалу, нехай діти самі винаходять, добиваються й помиляються, а ми їм будемо допомагати, аби вони побільше виявляли ініціативи та інтересу” [106, 34].

Яків Борисович ставив перед собою завдання створити такий колектив дітей і дорослих, який безперервно рухатиметься вперед, не задовольняючись досягнутим. Головною умовою успіху він вважав особисту творчість педагогів і вихованців, адже “задатки творчої сили існують майже в усіх, у маленьких і великих людей – треба лише створити для виявлення її відповідні умови” [238, арк. 14].

Передусім Я.Резнік був переконаний, що все залежить лише від педагога, який має бути організатором дитячого життя, його спостерігачем і дослідником. Так, газета „Шлях” (מֶהֶלֶךְ) у 1922 р. писала, що “на базі дослідно-показового будинку Я.Резнік за підтримки єврейського товариства “Культур-Ліги” (מבנה-“ חֲבֵרָה יְהוּדִי תְּמִיכָה ב-, רֵעוּנִיקָה. יֵא בֵּית עֵדוּת-מִדָּע פֶּסִיס עַל “) провів науково-педагогічні дослідження – це численні експерименти з усіх предметів (математика, читання, пояснювальне читання, природа, малювання), які виявилися досить ефективними в навчально-виховному процесі [79, 106; 202, 72; 202, 547; 203]. У газеті серед найкращих педагогів за останні два роки було названо і Я.Резніка [79, 10].

Велике значення для Якова Борисовича мав 1922 р., коли він почав застосовувати комплексну систему навчання в дитячому будинку, хоч вона на той час ще не була затверджена [137, 7-18; 106, 34]. Комплексні програми, затверджені лише в 1924 р., не передбачали вивчення деяких навчальних предметів, що входили до програм старих шкіл. Перевага цих програм полягала в тому, що діти мали вивчати справжні життєві факти та явища, а не елементи абстрактних наук.

Аналізуючи комплексну систему, Яків Резнік писав: “...вивчення комплексних тем треба розуміти як уміння орієнтуватися в явищах дедалі

більшої складності, а знання – це лише засіб до набуття цих умінь...” [106, 38]. Молодий учений вивчав психологію дітей, застосовував різноманітні засоби навчання та виховання [120, 9].

З архівних джерел дізнаємося, що єврейське товариство „Культур-Ліга” не лише надавало матеріальну допомогу дитячому будинку, а й розповсюджувало відомості про його досягнення серед населення України. Згодом цей будинок став відомий і за кордоном як “Дослідно-показовий будинок” [238, арк. 95]. Отже, можна впевнено сказати, що це були перші сходинки молодого вченого, перші дослідження, у яких він і заклав основу для формування своєї майбутньої майстерності. Сюди увійшли й експерименти Я.Резніка в 1922 р. на Подолі в школі № 17, де не лише вивчалися навчальні предмети, а й проводились експериментальні дослідження з усіх шкільних дисциплін [79, 7], оскільки школа вважалась експериментальною базою досліджень до 1926 р., а Дослідний дитячий будинок був до неї прикріплений де керував учений [238, арк. 97]. Водночас він продовжував працювати викладачем педагогіки й завідувачем Педагогічного технікуму, який також містився на Подолі [79, 59; 190, 586].

Важливим у житті Якова Борисовича слід вважати 1923 р. У цьому році на XII з’їзді РКП(б) було проголошено “союз рівноправних народів та новий курс національної політики – “коренізацію””. В Україні коренізація набула форми “українізації” і передбачала підготовку партійних та господарських кадрів із представників корінної національності, впровадження в роботу партійного, радянського й господарського апарату української мови, розширення мережі середніх та вищих закладів освіти із викладанням українською мовою, загальний розвиток та піднесення українського культурного життя [43, 93]. Степан Сірополко писав: “...українізація та будування української культури повинні носити національну ознаку лише щодо форми, а змістом своїм мають бути інтернаціональними” [163, 859]

Деякі аспекти українізації мали місце і в РСФРР, зокрема в тих місцях, де значну частину населення становили українці. За відносно короткий час

українізації відбулися значні зрушення: завдяки українізаційним заходам у взаємодії з іншими соціально-економічними процесами у шкільництві, культурних установах, пресі тощо і напливові українського населення із села міста УСРР почали набирати національного характеру [21, 78]. Особливо зміни в національному складі населення і вживанні української мови відбулися у великих промислових містах. З 1923 по 1933 р. кількість українців у Харкові зросла з 38 % до 50, у Києві з 27,1 % – до 42,1, у Дніпропетровську з 16 % – до 48, в Одесі з 6,6 % – до 17,4, в Луганському з 7 % – до 31 % [27, 193]. На 1933 р. українці серед робітництва становили вже 60 % (у важкій промисловості 53 %, серед шахтарів 46 %, у металургії 45 %, у хімічній промисловості 51 %, у видобутку залізної руди 77 %, на залізницях 77 %, у машинобудуванні 60 %, у виробництві будівельних матеріалів 68 %). Вживання української мови серед робітництва, наприклад у металургії, зросло в середньому з 18% у 1927 р. до 42 % у 1930 р.

Українізація сприяла прискоренню ліквідації неписьменності, що зменшилася з 47 % у 1926 р. до 8 % у 1934 р. [45, 173]. Початкове шкільництво (із семирічкою включно) було українізоване від 80 % у 1926 р. до 88,5 % у 1933 р. Українізація середнього (фахового) шкільництва і вищих навчальних закладів відбувалася повільніше: від 19% на 1923 р. до 28,5 % у 1926 р. і 69 % у 1929 р.

В офіційних документах наголошувалося, що українізація не повинна обмежуватися лише мовою, а має охопити культурний процес у цілому й довести до опанування українськими кадрами всіх ділянок економічного та культурного життя країни [23]. За десятиріччя українізації (1923-1933) українська література, мистецтво, театр, кіно, попри ідеологічні гальма, набули значного розвитку, і цей період часто називають добою культурного відродження [76, 66-68].

Ознакою розуміння ваги національного питання за українізації було й толерантне ставлення до національних меншин в Україні (євреїв, поляків,

німців, молдаван та ін.) [183, 73] і забезпечення їхніх прав у місцевій адміністрації, шкільництві, пресі, театрі тощо.

Національні меншини, окремі групи населення в державі, мовно і культурно відмінні від панівної нації. З 1917 р. українці формально перестали бути національною меншиною, а з середини цього року визначення національних меншин в УСРР стосувалося неукраїнського населення, яке проживало на теренах України.

На початку 1918 р. Українська Центральна Рада прийняла закон про національно-персональну автономію меншостей, в тому числі і євреїв. Проте єврейські маси не орієнтувалися на концепцію самостійної України.

При ЦК КП(б)У в 1920-их роках організовано секції, що вели пропаганду мовами ідиш (єврейський відділ), польською, німецькою й ін.. Згодом утворено Центральну комісію національних меншин при ВУЦВК, завданням якої було діяти за піднесення культурного рівня, школи, за економічний розвиток та освіту й пропаганду мовою кожної національної меншини.

Конституція УСРР 1929 р. підтверджувала гарантії прав національних меншин користуватися рідною мовою, висловлювалася проти дискримінації й забезпечувала творення національних територіально-адміністративних одиниць. Однак у половині 1930-их років комуністичний уряд розпочав курс не тільки проти українського національного розвитку, але й проти акцентування уваги на окремішності національних меншин. В 1934-37 рр. організоване культурне життя українських національних меншин повністю ліквідовано.

Варто зазначити, що Москва пильно стежила за процесом культурного відродження України і, боячись зміцнення тенденцій до її усамостійнення, почала гальмувати українізацію вже на самих її початках: виселення О.Шумського з України (1926); розгром Української академії наук (1928-1929); вислання М.Грушевського до Москви (1931) тощо. Остаточна українізація припинилася з призначенням у січні 1933 р. П.Постишева

секретарем ЦК КП(б)У. Протягом 1930-х р. репресії охопили всі верстви інтелігенції, деякі з них (вчені-філологи й історики, письменники, кобзарі, члени марксистських шкіл в суспільних науках) були винищені майже поголовно. В інших групах репресії проводилися вибірково, але ніде процент жертв не був низьким. За приблизними підрахунками в УРСР у 1930-і р. було ліквідовано близько 80 % творчої інтелігенції. У знак протесту проти репресій 13 травня М.Хвильовий, а 7 липня 1933 р. М.Скрипник покінчили життя самогубством. Смерть М.Хвильового і М.Скрипника послужила трагічним символом кінця українізації, і відтоді почалася русифікація [18, 246].

Отже, незважаючи на те, що українське національно-культурне відродження 20-30-ті роки XX ст. відбувалося в складних умовах, воно сприяло формуванню національної свідомості українського народу, розвитку національної культури та освіти.

Документи свідчать, що в умовах “коренізації” для єврейської “Культур-Ліги” з’явилися можливості для друкування. Так, її коштом у 1923 р. видавалися українською мовою журнали “За перемогу”, “У допомозі школі”, “Україна молода”, “Педагогічний шлях” та ін., що публікували твори Я.Резніка [79, 62]. Але це тривало недовго. Єврейська культурно-просвітницька організація “Культур-Ліга” опинилася перед загрозою закриття (1924) [79, 10]. Вірними слугами того режиму, які відіграли зловісну роль у долі єврейських організацій, виступили так звані євсекції при партійних та вітчизняних установах. До них різко негативно ставилася більша частина єврейської інтелігенції, яка називала їх “емісарами компартії й тому чужими для єврейської нації” [79, 10].

У 1923 р. владні органи під керівництвом наркома освіти Г.Гринька й завідуючого Євбюро Наркомату освіти Д.Маца повністю заборонили викладання в школах мови “іврит”. Друкарні “Культур-Ліги” було націоналізовано. Тривало поступове підпорядкування об’єктів цієї організації іншим, а деякі без ніяких причин закривалися. Усі школи й гімназії стали

звичайними “єдиними трудовими школами” [79, 27]. Вищі педагогічні курси перейшли у відання народної освіти. Раптово припинилася матеріальна допомога вітчизняних (Наркомосвіти УСРР, “Євтовариства” єврейського громадського комітету допомоги потерпілим від погромів, “Товариства сприяння єврейському мистецтву”) і зарубіжних установ та організацій (“Допомоги”, “Ліги” та ін.) [79, 27].

Даючи високу оцінку організації “Культур-Ліги”, вважаємо, що вона була невід’ємною складовою епохи, в якій жив і займався педагогічною діяльністю Я.Резнік, і залишилася в історії як значна культурна організація, що об’єднувала навколо себе осередки єврейської культури, єврейську інтелігенцію, спрямувавши її величезний духовно-моральний потенціал на служіння своєму народові.

У 1924 р. спостерігався великий спад діяльності “Культур-Ліги”. До цього доклали рук комуністи, які називали її націоналістичною організацією [3, 15]. І вже у 1925 р. ліга припинила своє існування. Поступово єврейська культура зазнала багатолітньої політики брехні, фальсифікації, заборони та замовчування. Було викреслено з історичної пам’яті кількох поколінь, історію народу, яка повертається до нас лише тепер.

Я.Резнік не припиняв педагогічної діяльності й у 1924 р. почав працювати науковим співробітником Київської обласної педологічної станції. Він також продовжував завідувати курсами „Культур-Ліги”, які лишилися на той час ще не закритими, читав лекції з математики в єврейській педагогічній школі та викладав у Київському національному інституті єврейської культури [213, арк. 215]. Так, працюючи в дитячому будинку, педагогічному технікумі та в школі на Подолі, Я.Резнік пов’язував педагогічну діяльність із роботою на педологічній станції. Вивчаючи проблеми розвитку дитячої й педагогічної психології дітей, дослідна педологічна станція всіляко допомагала Якову Борисовичу в керуванні дослідним дитячим будинком [238, арк. 12].

За великі досягнення в педагогічній освіті та інтенсивну роботу в педтехнікумі, школі, у дитячому будинку й на єврейських робочих курсах Я.Резнік у 1924 р. отримав першу премію в сфері педагогічної науки від Центрального Виконавчого Комітету працівників освіти й редакції газети „Освіта”, яка згодом надрукувала йому привітання [238, арк. 80]. Надзвичайно плідним для нього виявився 1924 р.: вийшли вісім підручників; зокрема методичний посібник з організації освітньої праці, три підручники з математики (два українською, один російською) та чотири підручники з математики єврейською мовою (“Книга з математики” (1924), “Математика жизни” (1924), “Организация освітньої праці” (1924), “Робоча книга для вчителів із математики” (1924), “Математичні знання в школі” (בית-ב-ידע ז) (1924), “Математика” (מתמטיקה) (1924), “У новой школе (Из опытной работы в детском доме)” (מתוך פרקטיקה נ) (1924), (אצל צעיר בית-ספר ז) (1924), “Математика жизни” (מתמטיקה נ חיים ז"ר-ו) (1924), “Математика из жизни (пособие для 3-го и 4-го класса)” (ספר-עזר ז בשביל של מעמד ז) (1924), а також значна кількість публікацій, у вигляді рекомендацій для складання програм „Про нові програми” (1924), „Организация освітньої праці” (1924), „Организация освітньої праці в дитячому будинку” (1924), „Шлях до нової школи” (1924), „Як студіювати нові програми” (1924), („Принципы построения программ для школ 2-го концетра” (לשם בית-דרגה נ) (1924)) та ін. [див.: Дод. П.4.4-П.4.4.1-П.4.4.2; 190, 506].

У 1925 р. Я.Резнік видає такі праці: “Математика життя для початкових класів”, „Водопровод как педагогический комплекс в школе (2 ст.)”, “Принципы построения программ для школ 2-го концетра”, „Як вивчати нові програми (методичний лист)” та ін. Водночас слід відзначити його активну діяльність на різних науково-методичних конференціях, семінарах, що відбулися в цьому році, Всеукраїнській сесії науково-педагогічного комітету [16, 95-107].

Я.Резнік відстоював свою точку зору щодо проблеми формування в учнів інтересу до навчання й експериментально доводив, що коли вчитель на уроці викликає у свідомості школяра суперечність між відомим і невідомим, то таким чином активізує його пізнавальну діяльність, збуджує інтерес до змісту певної роботи [95, 163]. Яків Резнік стверджував, щоб зацікавити дітей навчальною роботою, учитель сам має бути нею зацікавлений [140, 121] Це положення згодом обґрунтував вітчизняний педагог-дидакт М.Данилов [20, 90].

Заслужувала схвалення і громадсько-організаційна діяльність Якова Борисовича Резніка. У 1926 р. він обирається районним депутатом міської ради [246, арк. 9]. На цій посаді вчений перебував два роки і брав активну участь у розробці питань національної освіти (“Об уклоне евр. местечковой школы”, “Методика преподавания в школе 1-ой ступени”, “Организация, содержание и методы преподавания в школе 2-й ступени”, “Математика из жизни (пособие для 2-й группы)”, “Математика из жизни II часть (пособие для 3-й группы)”). Про це йдеться в єврейській газеті “Світло” (אור) (1926), яка лише через вісім років після заснування ним дослідного дитячого будинку надрукувала статтю про нього як про найкращого керівника [79, 25]. У газеті зазначається, що дослідний дитячий будинок в Україні вважався найкращим зразком серед інших діючих на той час дитячих будинків [238, арк. 79].

У 1927 р. Я.Резнік був призначений науковим співробітником Наркомосу УСРР [246, арк. 11]. Як і більшість передових українських педагогів, він брав активну участь у розробці навчально-виховних питань [154, 274]. Працюючи на цій посаді, Яків Борисович розробив і видав нову програму для початкових робітничих шкіл, а в кінці року вийшло декілька його праць “На допомогу вчителю з містечка” та “Математический задачник для II группы”. Водночас він читав курс педагогіки в Одеському інституті народної освіти [див.: Дод. Л-Л.1].

У 1928 р. Наркомос України відрядив Якова Борисовича до Німеччини для обміну досвідом, вивчення та дослідження діяльності шкіл [238, арк. 78]. Після повернення з відрядження він звітував про виконану ним роботу: “... був у Німеччині два місяці (січень і лютий) і це дало змогу мені дослідити їхні дисципліни, порівняти їх із вітчизняними й збагнути, що кращих за наші підходи до навчально-виховного процесу немає ніде...” [238, арк. 78]. Німецькі вчені, які побували у Дослідному дитячому будинку високо оцінили його роботу. Так, автор однієї із статей писав: “Я.Резнік є не лише радянським ученим, він є великим педагогом свого покликання. Про його дослідний дитячий будинок чутки розлетілись по всій Німеччині й Англії, а згодом і по всьому світу. Це достатньо, щоб довести, що він є досить перспективним “Будинком радості” для дітей” [238, арк. 186].

Того ж 1928 р. Я.Резніка звільнили з посади викладача педагогіки кабінету соціальної педагогіки Дослідної педологічної станції. У цей час він переїхав до Одеси, де керував кафедрою педагогіки Одеського інституту народної освіти [245, арк. 7]. Тут йому було присвоєно звання професора Єврейського відділення [246, арк. 11]. У цьому ж році районна Рада Одеси обрала Якова Борисовича місцевим депутатом [246, арк. 11].

Працюючи професором інституту з 1928 по 1929 р., учений упроваджував нові педагогічні технології, розробляв програми з математики, випускав методичні посібники для вчителів, зокрема “Математичний задачник IV року навчання в трудовій школі” (1928) для сільської та міської місцевості [див.: Дод. П.4.4.3; 109, 200; 110, 200], а також брав участь у 1-му Всеукраїнському вчительському з’їзді. Підручник для трудової школи мав великі переваги над діючими підручниками, бо був побудований відповідно до принципу зв’язку школи з життям [190, 597]. У цей час вийшло дві статті Я.Резніка “Математика життя” (מתמטיקה נ חיים ז"ר-) і “Українські школярі” (אוקראינה נ ו- שמניסט ז) у єврейських педагогічних журналах “Математичні знання в школі” (מתמט בית-ספר ז ב- ידע ז) та “Діти України” (ילדים ז"ר אוקראינה נ) (1929).

У кінці 1929/30 н.р. професор Я.Резнік звільнився з Одеського інституту національної освіти і склав повноваження місцевого депутата. Він повернувся до Києва (проживав учений по вул. Енгельса, 32, кв. 14 (нині це вул. Лютеранська [див.: Дод. М-М.1])), де відразу поринув у педагогічну діяльність на кафедрі педагогіки Київського інституту народної освіти [233, арк. 112] й водночас керував педагогічною секцією єврейської пролетарської культури та читав лекції з педагогіки в Київському інституті народної освіти [238, арк. 94] та працював на кафедрі педагогіки Київського університету. У 1930 р. також був перекладений на французьку мову журнал “Комуністична освіта” де опубліковано дві статті Я.Б.Резніка “Швейная машина как пособие в политехническом обучении” та “Швейная машина как пособие в политехническом обучении (сокр.)” [190, 506].

Слід відзначити активну роботу Якова Борисовича в різноманітних громадських спілках де був редактором газети “Світло” (אור), журналу “У школі” (בית-ספר ז אצל, 1931-1932), газети “Родной дом” (בית אב ז, 1933) і неодноразово друкувався в них та в періодичних виданнях Москви й Харкова (1928-1933). Тематика праць ученого була різноманітною: від проблем комуністичної моралі до тем навчання та виховання дітей із використанням особливих підходів і комплексних методів. Так, у 1933 р. Я.Резнік разом з освітніми діячами А.Шнайдерманом та Г.Соф’яном випустили збірник під назвою “Збірник з математики для вчителів робітничої школи” [190, 506].

У 1934 р. Якова Борисовича другим скликанням було обрано депутатом Київської районної Ради Печерського району м. Києва [246, арк. 11]. Як активний діяч, він продовжував наполегливо боротися за національну освіту, про що свідчать архівні джерела [238, арк. 97]

З 1935 р. Я.Резнік працював науковим співробітником відділу педагогіки в Українському науково-дослідному інституті педагогіки разом із такими вченими, як О.Астряб [82], М.Даденков [19], С.Збандуто [29], А.Зільберштейн [32], Г.Костюк [40], Й.Ліпман [50], С.Литвинов [49], В.Масальський [55], М.Миронов [60], М.Ніжинський [68], А.Тер-

Гевондян [172], С.Чавдаров [182] [56, 197-202] та ін. В 1935 р. Я.Резнік видав нову програму з математики, ряд статей з методичними рекомендаціями, зокрема „Критерії оцінок знань” (1935), „Реакционные основы педагогического принципа ідиш (памфлет) 2 ст.” (תשתית נ ריאקציה נ) (1935), „Проблема домашних заданий в педагогическом исследовании” (לחקור פדגוגי ב- שיעורי בית ז"ר בעיה נ) (1935) та першу частину методичного посібника з математики для вчителів “Теория и практика учебной работы в школе” (1935) [див.: Дод. П.4.4.4].

Державна кваліфікаційна комісія Наркомосу УРСР в 1936 р. присвоїла Я.Резніку вчене звання професора педагогіки й науковий ступінь кандидата педагогічних наук [див.: Дод. П.4.2; 246, арк. 3]. У 1937 р. Я.Резнік уже працював на посаді в.о. завідуючого кафедрою педагогіки й викладача педагогіки Київського університету [246, арк. 8].

Плідним для Якова Борисовича був 1938 р. Він видав такі праці: “Надання прав освіти для дітей”, “Викладання лекцій та уроків”, “Викладання математичного матеріалу”, “Домашнє завдання та організація самостійної роботи учнів” (זעלבשטענריקער ארבעם פון רער און ארגאניזאציע ה יי מ') (פארגעבונגען אינעם אונטעריכט און אופמערקזאמקייט) (אינטערעס і увага у викладанні), “Лекція й бесіда як методи викладання в школі” (לעקציע און שמועס), “Лекція й бесіда як методи викладання в школі”, “Методика закрєплення учебного материала”, “Образование правильных представлений и понятий у детей”, “Психологічний розвиток дітей шкільного віку” та перевидав методичний посібник “Взаємозв’язок школи та батьків”.

У журналі „Советская педагогика” Я.Резнік опублікував статтю „Лекционный метод преподавания в школе”, де звернув увагу на лекційний метод як основний засіб досягнення визначеної дидактичної мети, прийомів, дій та операцій, які є засобами розв’язання конкретних завдань і ведуть до основної дії [108, 9]. У 1939 р. він видає серію статей, присвячених проблемам виховання: “Виховання соціалістичного гуманізму”, “Виховання патріотизму”, “Виховання радянського патріотизму і інтернаціоналізму”

“Виховання колективізму” та ін. [144; 147; 148; 150]. Особливу увагу Я.Резнік приділяв саме методам викладання предметів [114; 115; 116; 123], оскільки ця проблема гостро ставилася на педагогічних нарадах, а згодом і на з’їзді працівників освіти (1939) [238, арк. 61]. Тому “на честь з’їзду, – говорив учений, – ми маємо виконати і перевиконати свої плани” [122, 3].

29 лютого 1940 р. Я.Резнік захистив п’ятитомну докторську дисертацію „Теория и практика учебного процесса” у Московському державному педагогічному інституті ім. В.І.Леніна [див.: Дод. Н]. Це була перша докторська дисертація з педагогічних наук в Україні, де досліджувалися основні проблеми дидактики в навчальному процесі [див.: Дод. П.5-П.5.1-П.5.2; 247, арк. 118]. Ученому було присвоєно ступінь доктора педагогічних наук [див.: Дод. П.4.3; П.6].

Опоненти (професор К.Корнілов, професор С.Рівес і професор П.Шимбір'юв), які виступили на захисті дисертації Якова Борисовича, високо оцінили її [246, арк. 40]. Так, відомий психолог, академік АПН РРФСР К.Корнілов писав: „Ця дисертація належить до типу узагальнюючих робіт і є спробою побудувати систему дидактики. Ми, психологи, якщо займаємось проблемами педагогіки, то робимо це невміло, а педагог Резнік уміло підійшов до проблем із психології” [246, арк. 57]. В докторській дисертації Я.Резніка розкрито питання класно-урочної системи навчання, методи викладання, підходи до обліку успішності й навчальної організації в школі. К.Корнілов звернув увагу на повний історичний аналіз проблеми, основних принципів побудови навчального процесу в школі. У своєму відгуку він написав, що “робота т. Резніка заповнює одну з істотних прогалин у нашій радянській психології: вона дає курс педагогічної психології (правда, далеко неповний), що стоїть на рівні сучасних вимог, яких не задовольняє жоден із наявних курсів педагогічної психології, більшість яких вийшли із друку ще в дореволюційний час. ...Найбільш сильна сторона дослідження Я.Резніка полягає у тісному зв’язку психологічних проблем з конкретною педагогічною практикою нашої Радянської школи... Він належить до тієї

категорії працівників, які намагаються рухати педагогічну науку вперед. Автор дисертації досконало оволодів науковим матеріалом і дослідницьки пов'язав його зі своєю спеціальністю, дав зразок того, як треба пов'язувати суміжні галузі знань” [246, арк. 32].

На захисті, крім офіційних опонентів, які позитивно оцінили дисертацію, виступив також заступник директора з наукової роботи Українського науково-дослідного інституту педагогіки С.Чавдаров [див.: Дод. П.5.3-П.5.3.1]. Він зазначив, що робота Я.Резніка свідчить про його велику наукову ерудицію не тільки в галузі педагогіки, а й психології, що він належить до тієї категорії вчених, які “уміють сміло братися за ті питання, за які інші вважають за краще промовчати” [246, арк. 49]. Колеги та опоненти під час захисту дисертації стверджували, що Яків Борисович розробив принципи поєднання теорії із практикою завдяки великим знанням психологічної науки. Офіційний опонент Соломон Маркович Рівес наголосив, що дисертація Я.Резніка як перша серйозна спроба розбудови системи радянської дидактики є дуже цінним науковим посібником із дидактики для педвузів [246, арк. 54-55].

Науковий консультант науково-методичного кабінету Наркомосвіти України Н.Блекер, високо оцінюючи педагогічну діяльність Якова Борисовича, звернув особливу увагу на його праці єврейською мовою, недоступні широкій громадськості. Він доповів, що єврейська газета “Шлях” (הדרך) навіть опублікувала статтю про Якова Борисовича “Проф. Я. Резнік – батько радянської педагогіки” (מכ פדגוג - פרופ. יא. רעזניק) [246, арк. 100]. Архівні відомості свідчать, що професор І.Каїров, який також був присутній на захисті, високо оцінив публікації професора Я.Резніка, у тому числі і єврейською мовою (вони були в домашній бібліотеці І.Каїрова) [див.: Дод. П.1; П.2; П.4.4-П.4.4.1; 246, арк. 102].

Учені зазначали, що Я.Резнік неодноразово виступав на наукових пленумах, зокрема на пленумі УНДІПу (1939), де йшлося про його вагомий внесок у педагогічну науку з навчально-виховних проблем [246, арк. 102].

Про це писалося в усіх газетах і журналах того часу [84]. Так, журнал “Радянська школа” опублікував статтю про те, що Яків Борисович у 1940 р. був першим доктором педагогічних наук [28, 143]. У цьому ж році відбулася науково-методична конференція для вчителів, у якій активну участь брав Я.Резнік [12, 1; 66, 104; 133, 115]. Його методичні рекомендації, а також повідомлення про найновіші видання було надруковано в періодичній пресі [13, 2; 14, 2; 81, 21; 102, 14]. Неодноразово педагог виступав з доповідями перед учителями з питань організації народної освіти в Україні [73, 103; 96, 2], творчого використання виховної системи А.Макаренка [112, 2; 121, 2; 132, 2; 146, 2] та К.Ушинського [96, 3; 98, 3]. Водночас у періодичній пресі з’явилися статті Я.Резніка: “Як читати лекцію”, “Навчання і виховання учнівської молоді” та ін.

Особливо цінними були праці Я.Резніка, що стосувалися питань дитячої психології, психологічних основ навчання та організації навчальної роботи в школі. Це насамперед методичні посібники “Методика закріплення навчального матеріалу” (1940) і “Психологічні основи навчального процесу” (1940). Педагог виклав шляхи розробки педагогічних проблем, з наукових позицій підійшов до питання навчально-виховного процесу, пов’язавши педагогіку та психологію [33, 120]. Він показав на власному досвіді глибокі знання дитячої психології під час виступу на республіканській науковій конференції з педагогіки і психології з доповіддю “Індивідуальний підхід до учнів у навчальній роботі” [220, арк. 16]. А такі теми, як „Діти шкільного віку”, “Радянські школярі”, „Психологічні основи навчання”, „Організація навчальної роботи в школі”, увійшли до навчального посібника з педагогіки за редакцією С.Чавдарова для педагогічних вищих шкіл, уперше виданого українською мовою в 1940 р. [182].

Варто зазначити, що на основі марксистсько-ленінського вчення Я.Резнік обґрунтував найважливіші проблеми виховання учнівської молоді у статтях: “Все про виховання”, “Воспитание и обучение в советской школе”, „О значении воспитания” і „Сила виховання”, надрукованих 1940 р. в

журналі „Советская педагогика”, а розділ “Сила виховання” – у методичному посібнику “Про виховну роботу в школі” (1940) за редакцією Й.Ліпмана. У них передусім висвітлювалися важливі питання реформування системи шкільної освіти виховання й самовиховання. Учений наголошував, що “найголовніше у виховному процесі – прилучити дитину до багатогранного життя колективу” [83, 2], адже “лише в колективі яскраво виявляються здібності будь-якої особистості та забезпечується всебічний розвиток кожного учня” [83, 8].

Я.Резнік наполегливо працював над проблемою злиття в єдиний навчально-виховний процес виховання громадянськості і всебічного розвитку молодших школярів. Він запевняв, що нема нічого найкращого в досягненні мети, як поєднання навчального і виховного процесів. На пленарному засіданні Всесоюзної наукової конференції з педагогіки, що відбувалася у Москві 29 квітня 1941 р., учений як представник української педагогічної делегації на чолі із членом Наркомосвіти Н.Кафтановим і головою Комітету народної освіти УРСР виступив з доповіддю “Про систему освіти капіталістичних країн” [див.: Дод. С; 220, арк. 10]. У своєму виступі він зазначав, що в людських руках перебуває знаряддя їхньої величі й щастя, і що для того, щоб бути щасливими й могутніми, їм залишається тільки вдосконалювати науку про виховання [220, 14]. Він поділяв погляди відомого німецького вченого А.Дістервега, що „школа – це майстерня, у якій потрібно все вчити на практиці, від чого учні отримують точні знання, не можна дати іншому те, чого сам не маєш” [24, 15].

На початку Великої Вітчизняної війни, щоб продовжити наукову діяльність, учений разом із сім’єю виїхав до м. Кустанайська Казахської Радянської Соціалістичної республіки [див.: Дод. Т]. Там він працював на посаді завідувача кафедри педагогіки Кустанайського державного вчительського інституту ім. Амангельди Іманової (1941-1945) та читав лекції з педагогіки [248, арк. 9]. Учений писав: „...умов для наукової праці в Кустанайську не було, тому я за ці роки написав тільки три статті і ті лише

російською мовою: “Индивидуальный подход к учащимся и борьба с неуспеваемостью”, “Педагогика рабовладельца XX ст.” і “Основы искусства” [238, 121]. Їх опублікував журнал “Советская педагогика” (1941).

У повоєнні роки Я.Резнік написав ряд розвідок з історії вітчизняної педагогіки, де висвітлювалися педагогічні погляди К.Ушинського [135, 12], Л.Толстого [135, 49] та ін., а також досвід А.Макаренка [85; 86; 87; 88; 89; 90].

У 1941-1945 рр. учений наполегливо працював над проблемами навчання й виховання учнівської молоді в м. Кустанайську [248, арк. 95]. Проте, згідно з архівними документами, Я.Резнік водночас (з 1944 по 1945 р.) рахувався на посаді викладача педагогіки Київського педагогічного інституту ім. О.М.Горького [204, арк. 123]. Варто зазначити, що усі свої здобутки за цей період він включив до свого методичного посібника “Методи викладання в радянській школі”. У ньому професор переконливо доводив, що “найважливішим завданням школи є озброєння учнів знаннями з основ наук” [111, 99].

У 1945 р. Я.Резнік повернувся до Києва. Саме в цей час відбувалися вчительські наради, на яких він консультував педагогів щодо складання підручників [107, 3]. Учений одразу розпочав наукову роботу в Київському державному педагогічному інституті ім. О.М.Горького [206, арк. 132]. Обіймав посади заступника директора цього інституту (1945-1946) [207, арк. 116], в. о. завідувача кафедри педагогіки (1946-1947) [208, арк. 197], [224, арк. 34], а також працював в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, спочатку – науковим співробітником відділу художнього виховання (1935-1945) [224, арк. 41], потім – завідувачем сектору дидактики (1945-1946) [225, арк. 77], згодом – завідував відділом педагогіки (1947-1948) [226, арк. 36; 227, арк. 134].

Я.Резнік не лише входив до складу вченої ради, Київського державного педагогічного інституту ім. О.М.Горького (1945), а й за дорученням проректора С.Литвинова давав консультації з педагогіки викладачам

Кременецького вчительського інституту [207, арк. 123]. Водночас він працював головою Державної екзаменаційної комісії на педагогічному факультеті [207, арк. 139], очолював комісію зі складання кандидатського мінімуму з іноземної мови (німецької) для вступу до аспірантури (1945) [207, арк. 147] і продовжував вивчати стан викладання загальноосвітніх предметів у школі, зокрема у школах західних областей УРСР, куди його відрядило керівництво УНДІПу [224, арк. 45]. Після повернення з відрядження Я.Резнік у своєму звіті писав: „...школи західних областей УРСР в 1944/45 навчальному році працювали в особливих умовах, насамперед тому, що за часів німецької окупації справа народної освіти була занедбана. Але, незважаючи на труднощі, колектив учителів та учнів школи наполегливо й самовіддано працював над виконанням рішень уряду про поліпшення навчання в школах. Запланований програмний матеріал було виконано повністю” [238, арк. 118].

У 1945 р. в періодичній пресі з’явилася стаття С.Литвинова про перспективну діяльність Я.Резніка. Зокрема, Степан Андрійович зазначав, що учений, враховуючи власний практичний досвід, ставить і розв’язує саме ті питання, над якими замислюється не один учитель, методист, науковий працівник [48, 3]. Він наголошував, що стаття Якова Борисовича „Формалізм у навчанні та способи його усунення” порушувала надзвичайно актуальне питання – формалізм у знаннях учнів, що проявляється у вербалізмі, догматичності, у відриві знань від життя, а звідси – в низькій якості знань. На основі узагальнення досвіду автор знаходить її причини. Однією із них він цілком справедливо вважав слабе знання вчителями педагогіки, психології й логіки: ...учитель повинен знати не тільки свою дисципліну, але також педагогіку й психологію, щоб уникати у своїй роботі формалізму [151, 4].

Я.Резнік критикував установлені зразки планування і структури окремого уроку, справедливо вбачаючи в цій типології одну з причин формалізму в навчанні. Проаналізувавши та об’єктивно оцінивши педагогічні

концепції, він сформулював і своє ставлення до процесу виховання, надаючи йому великого значення.

Частину своїх праць учений присвятив таким літературно-критичним і загальнопедагогічним питанням, як організація навчальної роботи в школі [127, 352-374]. На його думку, “застосовуючи різноманітні способи організації навчальної роботи на уроці, вчитель повинен добиватися правильного сполучення колективних і індивідуальних форм навчання” [127, 362]. Він вважав, що саме “живий виклад учителя, який включає багатющу різноманітність педагогічних засобів впливу, способів, методів і форм навчання”, сприятиме вдосконаленню навчально-виховного процесу [127, 357].

У післявоєнні роки в Україні широко розгорнулися наукове вивчення й популяризація педагогічної спадщини класика вітчизняної й світової педагогіки К.Ушинського. Скрізь відбувалися спеціальні засідання, наукові конференції й сесії, учительські та батьківські збори, присвячені пам’яті великого педагога. Напередодні 118-річчя від дня народження вченого в Києві вийшли статті, серед яких була й стаття Я.Резніка “К.Д. Ушинський про наочне навчання” (1945) [104]. Згідно з ідеями й поглядами К.Ушинського було відновлене пояснювальне читання як основний метод навчання в 1-4 класах [136, 2].

На початку року в періодичній пресі вийшли рекомендації Я.Резніка та М.Миронова педагогам щодо пояснювального читання [117, 3]. А в 1947 р. побачила світ книга Якова Резніка “Пояснювальне читання в початковій школі” [105, 3; 142, 3]. У тому ж році за наукові досягнення в Українському науково-дослідному інституті педагогіки професорові Я.Резніку було оголошено подяку [225, арк. 13; 226, арк. 131, 227, арк. 108] як кваліфікованому педагогові-методисту УНДІПу.

Незважаючи на активну наукову та педагогічну діяльність у 1948 р. Я.Резнік був звинувачений у буржуазному націоналізмі й космополітизмі [211, арк. 129]. На дводенному розширеному засіданні вчених Київського

державного педагогічного інституту ім. О.М.Горького (за участі студентів) та УНДІПу його обговорювали творчий доробок. Під таку критику потрапили й українські літератори за опубліковану „Історію української літератури” (1948), історики за перший том „Історії України” (1948) та багато інших педагогів-учених [53, 294]. Незадовго до звинувачень Я.Резнік був разом із колегами сфотографований на випускний альбом педагогічного факультету цього інституту [див.: Дод. X]. Це була остання фотокартка вченого [див.: Дод. А, X].

Один із провідних учасників „шестидесятницького” руху в українській педагогіці, відомий український педагог М.Красовицький був присутній на “ганебному розгромі космополітів” [41, 12]. Він згадував, як шукали “космополітів” в університетах та інших вищих закладах Києва, як зняли з роботи й жорстоко розкритикували завідуючого кафедрою Київського педагогічного інституту професора Я.Резніка. Зі слів М.Красовицького відомо, що в Київському університеті ім. Т.Шевченка навчалась дочка професора Я.Резніка – Єва Яківна Резнік. На загальних факультетських комсомольських зборах від неї вимагали відмовитися від батька й осудити його за антипатріотизм. Але відповідь доньки була такою: “Можливо, мій тато й допустив помилку, цитуючи буржуазних учених, але я його не вважаю антипатріотом” [41, 12]. Після виступу на захист свого батька Єву виключили з університету. Через несправедливу критику була знищена й велика кількість цінних наукових праць талановитого вченого-педагога. Нам відомі лише їх назви [див.: Дод. Д; Ж-Ж.1-Ж.2], які дуже високо оцінювалися у вітчизняній науці й практиці [246, арк. 102]. Деякі його книжки, написані єврейською, російською та українською мовами, збереглися й донині. Це праці вченого для вчителів та науковців, які на той час високо оцінила педагогічна громадськість. Серед них “Математичний задачник IV рік навчання в трудшколі (сільський варіант)” (1928), “Математичний задачник IV рік навчання в трудшколі” – міський варіант (1928), “Лекція й бесіда як методи викладання в школі” (1938), докторська дисертація Я.Резніка „Теория

и практика учебного процесса” (1940), „Методика закріплення навчального матеріалу” (1940), „Методи викладання в радянській школі” (1941), „Пояснювальне читання в початковій школі” (1947) та ін. [див.: Дод. П.4.4.5-П.4.4.6]. У його працях матеріал викладений легко й доступно, а важкі та незрозумілі терміни ілюструються конкретними прикладами, і лише після цього робляться необхідні узагальнення.

Спогади М.Красовицького свідчать про несправедливі звинувачення Я.Резніка. Так, партійна організація Київського державного педагогічного інституту ім. О.М.Горького розгорнула широку агітаційно-пропагандистську роботу серед професорсько-викладацького складу проти вченого. На спеціальному засіданні кафедри педагогіки різко критикувалися основні методичні посібники Я.Резніка: “Воспитание и обучение в советской школе” (1940), “Психологічні основи навчального процесу” (1940), “Методика закріплення навчального матеріалу” (1940), “Методика викладання в радянській школі” (1941), “Пояснювальне читання в початковій школі” (1947), а також деякі проблеми його докторської дисертації. Серед них: „Діти шкільного віку”, “Радянські школярі”, „Психологічні основи навчання”, „Організація навчальної роботи в школі”, що були внесені до підручника С.Чавдарова „Педагогіка” (1940).

Дуже гострої критики зазнала власна автобіографія вченого, опублікована на 35 сторінках під назвою “Моє педагогічне життя” (1946). Члени комісії зазначили, що, „працюючи понад 15 років на кафедрі педагогіки, ніхто й не міг передбачити, що працює із зятим космополітом” [238, арк. 119]. Малося на увазі те, що Я.Резнік багато друкувався єврейською мовою, але саме це й потрібно відзначити, адже він не боявся бути євреєм і не приховував своєї національності, вважав себе гідним українцем єврейського походження.

Висновки про роботу Я.Резніка були досить суворими, а саме:

1. Колектив кафедри педагогіки висловив йому недовіру як викладачеві лекцій.

2. Ставилося питання про порушення перед ВАКом питання про перегляд його докторської дисертації.

3. Ставилося також питання про вилучення всієї друкованої продукції Я.Резніка.

4. Наголошувалося на необхідності з'ясувати, які праці були єврейською мовою та ін. [238, арк. 127].

Студенти педагогічного інституту, які любили й поважали свого професора, виступили на його захист, за що й були виключені. На свій захист він лише встиг сказати, що його праці знають і високо оцінюють фахівці не лише України, а й США та Німеччини [238, арк. 128]. Після нервового стресу Яків Борисович переніс серцевий напад. Тривалий час він хворів, а після одужання знову розпочав працювати й закінчив рукопис “Велика дидактика”. Згодом цей рукопис віддав до редакції, але, на превеликий жаль, він так і не був надрукований [238, арк. 232]. У ньому автор висловив свої погляди й дав оцінку вченню К.Ушинського, А.Макаренка та Т.Шевченка [238, арк. 247].

У 1948 р. після звільнення професора Я.Резніка з усіх посад він був змушений виїхати з Києва до м. Старобільська – курортного містечка Луганської обл. [243, арк. 6]. Тут учений працював у місцевому вчительському інституті й продовжував свою наукову діяльність [див.: Дод. Ц-Ц.1, Ц.2, Ш, Щ, Щ.1, 241, арк. 199; 244, арк. 119]. Після всіх ганебних звинувачень здоров'я його значно погіршилося. Творча діяльність видатного педагога була практично підірвана, віра втрачена, а вся його бібліотека знищена. Серце не витримало – і влітку 17 червня 1952 р. не стало доктора педагогічних наук, професора Якова Борисовича Резніка [див.: Дод. Ц.2.1]. В архіві Вчительського інституту написано: “Якова Борисовича Резніка звільнено із займаної посади професора педагогіки в зв'язку зі смертю...” [242, арк. 98]. Похований Я.Б.Резнік на місцевому цвинтарі м. Старобільська Луганської обл. [див.: Дод. Ю, Ю.1, Ю.2, Ю.3].

Аналіз науково-педагогічної спадщини Я.Резніка свідчить, що це була неординарна й надзвичайно яскрава людина, щедро обдарована мудрістю й

талантом. На всіх посадах, де йому довелося працювати, він користувався беззаперечним авторитетом як у підлеглих, так і в колег. По-перше, тому, що чудово знав свою справу, а по-друге, що був надзвичайно вимогливим до себе і своїх колег. Водночас діяльність ученого-педагога Я.Резніка відбувалася під безпосереднім впливом ідей, які утверджувалися в кінці першої половини XX ст. на території Радянського Союзу й були тісно пов'язані з національно-визвольним рухом.

Висновки до першого розділу

Я.Резнік належав до вітчизняної інтелігенції першої половини XX ст., а його спадщина невідривна від епохи, коли він жив. Його становлення як педагога-вченого відбувалося в складних умовах розвитку громадсько-освітнього руху в Україні.

Переконавання, ціннісні орієнтації Якова Резніка розвивалися на основі ідей багатогранної культури єврейського та українського народу. Результати проведеного дослідження довели, що на формування особистих якостей Я.Резніка значною мірою вплинула родина: дідусь Бенціон Фроїмович Резнік, єврейський учений і вчитель єврейської грамоти; мати і батько – педагоги єврейської початкової школи. Основними чинниками формування світогляду Якова Борисовича були доброзичливий клімат сім'ї, наполегливе навчання в хедері, велике бажання стати педагогом, студентські роки, співпраця з провідними українськими вченими, а також вивчення досвіду вітчизняних та зарубіжних учених.

Значну роль у становленні Я.Резніка відіграло навчання в єврейській загальноосвітній школі, на Чорнобильських курсах підвищення кваліфікації вчителів, на медичному та філологічному факультетах Імператорському університеті Св. Володимира, а згодом Київському університеті (нині Національний університет ім. Т.Г.Шевченка).

Установлено, що під час навчання в хедері, ешиві, талмуд-торі Чорнобильської єврейської початкової, середньої і старшої школи, на

педагогічних курсах Чорнобильського єврейського педагогічного технікуму та в Київському університеті юнак займався викладацькою і науково-педагогічною діяльністю, брав участь у багатьох науково-просвітницьких організаціях м. Києва, а також займався активною громадською діяльністю. Завдяки допомозі „Єврейської культурно-просвітницької організації „Культур-Ліги” в 1919 р. Яків Резнік відкрив Дослідний дитячий будинок, який протягом десяти років (1919-1929) працював під його керівництвом. Це був заклад, де навчалися знедолені єврейські діти. Я.Резнік працював викладачем педагогіки не лише в ньому, а й у вищих навчальних закладах України та школах м. Києва, поки не був звинувачений у надуманому буржуазному націоналізмі та космополітизмі. За період науково-педагогічної діяльності (1911-1952) він провів численні експериментальні дослідження, підготував методичні посібники та статті з проблем дидактики й теорії виховання, підручники з математики для 1-4-х класів трудової школи сільської та міської місцевості, методичні праці й матеріали до навчальних посібників.

Таким чином, Яків Борисович Резнік у період довоєнної та післявоєнної відбудови й подальшого розвитку школи й педагогіки провів значну науково-дослідну роботу, що свідчить не лише про його наукову, а й практичну педагогічну діяльність. Розв’язуючи актуальні питання подальшого розвитку системи народної освіти в Україні, він водночас провів ряд фундаментальних педагогічних досліджень, які зайняли гідне місце в скарбниці науково-культурних надбань першої половини ХХ ст.

РОЗДІЛ 2

ВНЕСОК Я.РЄЗНІКА У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДИДАКТИКИ

2.1. Психолого-педагогічне обґрунтування педагогом загальних основ процесу навчання

Протягом усієї науково-педагогічної діяльності в центрі уваги Я.Резніка стояли проблеми дидактики. Вони знайшли відображення у створених ним на початку 20-х років минулого століття програмах, підручниках і посібниках. На більш високому рівні ці питання вчений розробляв у 30-40-х роках ХХ ст. Він ставив за мету знайти такий засіб у навчально-виховному процесі, який відповідав би рівню вікових особливостей дітей. Яків Борисович розглядав і досконало вивчав велику кількість психолого-педагогічної літератури, яку згодом застосовував на практиці у школах міст Чорнобиля та Києва.

Колеги М.Миронов, С.Чавдаров і досвідчені вчені С.Рівес, І.Каїров, К.Корнілов та ін. визнали праці Я.Резніка узагальнюючими. На їхній погляд, “вони були першою спробою української дидактики” [246, арк. 100]. А найсильнішою стороною побудови системи української дидактики Якова Борисовича згадані вчені вважали ту, яка полягала в тісному зв’язку з психологічними проблемами [246, арк. 101]. Його дослідження були досконалим оволодінням психолого-педагогічним науковим матеріалом, що їх він уміло пов’язав зі своєю спеціальністю і показав, як треба поєднувати суміжні галузі знань.

Я.Резнік показав зразки взаємозв’язку дидактики з методикою викладання української мови, шукаючи ті засоби, які сприятимуть успішній навчально-виховній роботі. Його цілеспрямованість неодноразово відбивалася у структурі, формах та методах навчання. Учений постійно залучав школярів до самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Тому успіх у навчанні значною мірою залежав від наявності в учнів позитивного

ставлення до засвоєння знань, а також позитивних мотивів навчання. Зокрема, якість навчання залежала від урахування анатомо-фізіологічних особливостей дітей.

Результати нашого дослідження свідчать, що Я.Резнік розглядав навчання як складний багатогранний процес, упорядковану систему, а в ній – сукупність взаємопов'язаних і послідовно розміщених психологічних елементів. Це насамперед визначення психологічної основи навчально-пізнавальної діяльності учнів. Найістотнішими й, до речі, найскладнішими елементами є початковий рівень засвоєння знань, а також готовність учнів використовувати ці знання на практиці. Але щоб досягти успішного результату, слід обов'язково вивчити риси характеру вихованця, рівень його мислительної діяльності, особливості емоційно-вольової сфери, інтереси, уподобання і прагнення, моральні-вольові якості та характер поведінки. Іншими словами, таке вивчення становить портрет вихованця, що дає змогу вчителю здійснювати діагностику його поведінки. А це, у свою чергу, допоможе передбачати й прогнозувати шляхи ідейно-морального розвитку виховання як особистості.

Я.Резнік велику увагу приділяв вивченню вікової психології, вважаючи її одним зі складних психолого-педагогічних процесів. Він дав вичерпну відповідь стосовно психологічних проблем і був основоположником їх теоретичного обґрунтування. Цим Яків Борисович зробив вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з удосконаленням навчально-виховного процесу. Наводимо найважливіші з питань, а саме:

Як забезпечити активність учнів у роботі? (Активність виявляється в інтересі й увазі).

Як добитися розуміння навчального матеріалу? (Розуміння означає утворення правильних уявлень і понять, що адекватно відбивають об'єктивну реальність, відображену у відповідних навчальних предметах. Розуміння пов'язане з розвитком сприймання, мислення, і творчої уяви).

Як забезпечити вироблення твердих навичок і міцне закріплення навчального матеріалу в пам'яті учнів? (Щоб досягти твердих навичок і міцних знань, педагог повинен під час навчальної діяльності додержувати “основних вимог психології пам'яті”).

Як виховати волю і характер у процесі навчання? (Щоб виховати волю і характер у процесі навчання, педагог повинен у ході навчальної діяльності органічно пов'язувати з вихованням інтерес, почуття, мораль і все, що спрямовує школярів на творчу працю) [138, 5].

Вважаємо за доцільне детальніше розглянути зазначені питання, оскільки вони мають практичну значущість. Найповніше ці питання висвітлені в таких наукових працях Я.Резніка: “Теория и практика учебного процесса” (1940), “Психологичні основи навчального процесу” (1940). Психологічним основам навчального процесу він присвятив і розділ у підручнику “Педагогіка” (1940) за редакцією С.Чавдарова [139, 130-149]. Цю проблему вперше в педагогічній теорії та практиці науково обґрунтував Я.Коменський ще в XVII ст. [38, 80-161; 39, 416]. Саме він звернув увагу на суттєві дитячі інтереси в педагогічному процесі й висвітлив їх як одну з найважливіших проблем теоретичної та практичної педагогіки у своїх наукових працях. Спираючись на його положення, Я.Резнік писав: “...варто наставляти дитину на мудрість поступово, за допомогою дитячих забав приводити до розуміння справжніх речей” [220, арк. 14].

Учений радив уникати психологічних проблем у процесі навчання таким чином: насамперед звертати увагу у викладанні навчального матеріалу на інтерес, а потім – на сприйняття і мислення, на розвиток творчої уяви, на утворення навичок та на закріплення навчального матеріалу в пам'яті.

Згідно з визначеннями педагога: “інтерес – це сила, що змушує об'єкт виконувати певну роботу...”, а “увага – це концентрування свідомості на виконанні роботи”, перехід від незнання до знання, опанування нових знань [197, 14]. Вироблення нових умінь і навичок “становлять собою складний

процес, який вимагає від учнів активного напруження і активної роботи” [138, 4].

Я.Резнік виділив два типи інтересу: безпосередній і посередній. Але різкої межі між ними не бачив. Посередні інтереси часто переходять у безпосередні, і в багатьох випадках важко визначити, чи є інтерес, що викликає активну установку, посереднім або безпосереднім. Щоб розрізнити їх, учений дав таке пояснення: “...якщо активна установка відносно якої-небудь роботи викликається самою роботою, потребою організму в цій роботі, почуттям задоволення, яке безпосередньо з нею зв’язане, тоді ми маємо справу з безпосереднім інтересом. Коли ж робота сама по собі не приваблює, коли активна установка викликається побічними факторами, в тій чи іншій мірі зв’язаними з цією роботою, тоді ми маємо справу з посереднім інтересом” [138, 4].

Розкриваючи проблему дитячого інтересу в історії педагогіки, Яків Борисович стверджував: “...треба пам’ятати, що інтереси дітей в основному визначаються і модифікуються вихованням” [138, 13]. У такому випадку він радив учителям не забувати, що дитячі інтереси не є чимось статичним, раз і назавжди даним і незмінним. На його думку, існують фактори, які визначають інтереси дітей. Враховуючи їх, педагог може в певних межах, що залежать від вікових особливостей дітей, впливати на їхні інтереси: змінювати їх, викликати і посилювати, одні послаблювати, інші усувати або давати деяким напрям. Тому, щоб досягти цілковитої гармонії між організованим педагогічним процесом у школі й інтересами дітей, треба правильно організовувати педагогічний процес, застосовувати відповідні методи викладання, систематично виховувати дитячі інтереси та забезпечувати правильне керівництво ними.

Спираючись на наукові погляди Я.Коменського, Дж.Локка, Ж.Руссо, Ф.Дістервега, та К.Ушинського Я.Резнік писав: “Щоб мати успіх у своїй роботі, учитель повинен брати до уваги закономірності психічного життя учнів і вміти їх використовувати для досягнення цілей виховання і навчання”

[138, 5]. Яків Борисович вважав, що теорія і практика навчання учнів мають ґрунтуватися на загальнодидактичних принципах з урахуванням пізнавальних можливостей дітей: принцип розвитку учнів, доступності, системності, єдності знань, наочності та виховуючого навчання. Адже навчання базується на спеціальних принципах педагогічної спрямованості, індивідуального підходу та диференціації навчання тощо. Ставлячи перед собою таку мету навчання, педагог має розуміти необхідність створення і підтримання певного емоційного рівня в учнів, що поглиблює сприймання, посилює міру усвідомлення сприйнятого. Для цього розвиток здібностей і творчих задатків вимагає специфічної організації пізнавальної діяльності учнів, тобто розвивальної мети.

Учений установив, що навчання здійснює розвивальну функцію ефективніше, якщо має таку спрямованість і залучає учнів до таких видів діяльності, які розвивають у них сенсорне сприймання, моторну, інтелектуальну, вольову, емоційну та мотиваційну сфери. Значну увагу він приділяв виявленню умов, визначенню конкретних форм навчання, за яких воно стає розвивальним, досягається більш високий розумовий розвиток дітей різного шкільного віку в умовах як індивідуальних, так і групових форм навчання. Наприклад, у початковій школі має здійснюватися подальше становлення і формування особистості учня, його морально-етичне виховання і загальний розвиток за допомогою виховних завдань, цілісності впливу на дитину через взаємозв'язок навчальної і пізнавальної діяльності, використання гри та праці, цілеспрямований розвиток сенсорних умінь, гостроти зору, уяви, саморегуляції поведінки і загальноомовленнєвого розвитку і т. ін. Тому саме для початкової школи взаємозв'язок навчання і розвитку є центральним напрямом у зацікавленні дітей навчальною роботою, що вбирає різні аспекти розвивального навчання та формує у школярів бажання і вміння вчитися. І весь цей навчальний процес, за словами вченого, дає можливість керувати дитячими інтересами, регулювати їх виникнення, розвиток, посилення і ослаблення. Отже, треба брати до уваги інтереси дітей,

відповідно виховуючи їх. На переконання Я.Резніка, щоб раціонально керувати ними, слід знати ці інтереси й уважно стежити за їх розвитком. У цьому випадку першорядне значення має розвивальна мета.

Яків Борисович стверджував, що людина є предметом виховання, а розвиток її сприйняття тісно пов'язаний з розвитком мовлення та мислення [220, арк. 14]. Тому в педагогічній теорії та практиці немає одностайної думки у визначенні навчально-виховної мети. В одних випадках її не виділяють, в інших – розглядають як комплексну. Наприклад, у визначенні виховної мети конкретного уроку учитель, з одного боку, керується загальними вимогами до виховання і розвитку молодших школярів відповідно до тих змін, які відбуваються, а з другого – враховує можливості змісту матеріалу й навчальної мети конкретного уроку, орієнтується на наступність і перспективність у вихованні особистостей, які в цьому віці найбільш сприйнятливі до педагогічних впливів.

Другий варіант визначення “розвивальної мети” є найбільш правильним, бо процес навчання спрямований на всебічний розвиток особистості учнів. Адже розвиток людини – це цілісний процес, у якому взаємопов'язані фізичне, розумове, трудове, естетичне й моральне виховання. Розвивальна мета досягається в єдності з освітньою, на одному й тому ж змісті, одними й тими самими методами, що спонукає школяра до старанності, уважного ставлення до виконання учнівських обов'язків. Адже формування і закріплення позитивних мотивів – це важливі завдання педагогічного керівництва.

Я.Резнік розрізняв такі ступені або стадії інтересу: цікавість, допитливість, пізнавальний і теоретичний інтерес. Цікавість є елементарною стадією орієнтації, пов'язаною з новизною предмета. Це ситуативний інтерес, який швидко виникає і швидко зникає. Стадія допитливості характеризується прагненням глибше ознайомитися з предметом, розширити свої знання. Виявляється вона у здивуванні, прагненні досягнути нового, почутті радості від пізнання. На стадії пізнавального інтересу в учнів виникають не лише

проблемні запитання, а й прагнення відповісти на них самостійно. Всі стадії інтересу взаємопов'язані, оскільки мають спільну психологічну основу. Я.Резнік зазначав, що професійно-ціннісні мотиви відображають прагнення учнів обрати майбутню професію та опанувати її. Отже, мотиви далекої перспективи пов'язані з визначенням близької та далекої мети. Важливу роль тут відіграє профорієнтаційна робота, що допомагає учням правильно обрати свій життєвий шлях. Причому, далекі перспективи перед ними ставлять батьки та педагоги.

Яків Борисович наголошував, що всі компоненти навчально-виховного процесу взаємопов'язані між собою, а “інтереси дітей у багатьох випадках визначаються і встановлюються вихованням” [139, 131]. Тому під час усного та письмового викладу навчального матеріалу педагог може пояснити значний його обсяг і довести до свідомості учнів основні факти та певні узагальнення. Але для цього він має здійснювати позитивний виховний вплив на учнів, використовуючи образне мислення в поєднанні з образотворчим мистецтвом.

Я.Резнік чітко визначив функції усного викладу навчального матеріалу, а саме: створення психологічної налаштованості на засвоєння навчального матеріалу, мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів, (формулювання проблеми, створення проблемної ситуації); розкриття змісту й суті фактичного матеріалу (характеристика творів образотворчого мистецтва, музичного, театрального та літературного мистецтва, етичних норм і правил поведінки); інтерпретація фактів (причинно-наслідкові, функціональні, умовні, просторові, часові та інші зв'язки між предметами і явищами навколишнього світу); систематизація знань (уявлень, понять); інструктування учнів щодо діяльності (її характер, структура, операції, дії та їх послідовність) [95, 118].

Разом з тим Яків Борисович розкрив загальні вимоги до усного повідомлення нового матеріалу та основні умови його ефективності. Серед них варто назвати такі: чітке визначення теми й завдань, які буде розв'язано

під час розповіді; старанна підготовка учнів до сприймання нового матеріалу; уміла актуалізація опорних знань; використання проблемних запитань і пізнавальних завдань; актуалізація пізнавальної діяльності учнів, створення проблемних ситуацій, виявлення причинно-наслідкової залежності; індуктивний та дедуктивний способи викладу матеріалу; доступність і переконливість повідомлення, що досягається уникненням незрозумілих термінів, слів іноземного походження, правильною побудовою речень, чіткою логікою викладу; культура і техніка мовлення. Насамперед це стосується правильності, виразності, яскравості, образності мовлення педагога. Зокрема, на ефективність усного викладу впливають темп, інтонація, паузи та інші компоненти. Учений з'ясував вимоги до кожного з них: по-перше, новий матеріал сприймається краще, коли педагог розповідає від імені очевидця або учасника подій; по-друге, доцільно ставити риторичні запитання, на які відповідає сам учитель; по-третє, у процесі розповіді варто використовувати влучні вирази, приказки, уривки з народних пісень, жарти тощо.

Я.Резнік стверджував, що школярі пасивно сприймають навчальний матеріал через малоефективні форми розповіді. Його спеціальні спостереження за роботою досвідчених педагогів довели безпідставність таких тверджень, бо правильно поданий навчальний матеріал зацікавлює учнів. Педагог лише повинен майстерно використовувати унаочнення, приклади й факти з життя, художньої літератури, кінофільмів, щоб активізувати їхнє сприймання. Для цього доцільно залучати дітей до складання плану, тез чи конспекту розповіді. Таким чином, ефективність розповіді залежить не лише від зібраного матеріалу, а й від методики і техніки її проведення. Я.Резнік писав: “Розгортання навчального процесу ставить перед учителем ряд психологічних проблем” [138, 129].

Учений радив особливу увагу звертати на врахування індивідуальних особливостей школярів, оскільки вони є найважливішою передумовою правильного індивідуального підходу на уроці. Тому потрібне своєчасне

ознайомлення з кожною індивідуальністю й систематичне вивчення її. Насамперед педагог повинен з'ясувати, які діти потребують особливої уваги та допомоги, й на цій основі виробити особливу тактику щодо них. Слід зазначити, що розсудливий наставник має передусім дізнатися про властивості розуму й характеру школяра, бо найважливішим елементом індивідуального підходу є виховний вплив. Так, механічне здійснення індивідуального підходу не забезпечить успіху. Але варто знати, що він повинен виражатися не стільки в “додаткових індивідуальних заняттях, скільки у правильній організації роботи на самих уроках” [100, 14].

Водночас Я.Резнік зауважував, що психічний стан педагога й учнів істотно впливає на результати уроків. Тому, з одного боку, учитель зобов'язаний ґрунтовно вивчати психологічні особливості кожного школяра та враховувати їх на уроках, а з іншого – формувати в учнів позитивне ставлення до навчання, інтерес до знань та потребу в їх розширенні. Насамперед, як стверджує Яків Борисович, це стосується досягнення успіху у навчанні, що залежать від таких шляхів впливу на навчання та виховання: логічне переконання, приклад, вправи. На думку вченого, для реалізації цих шляхів треба знати можливості кожного учня й визначити прогалини в знаннях, знайти засоби їх подолання, а ще встановити їх “психологічний діагноз”, щоб коригувати й контролювати навчально-виховний процес [95, 131]. На першому етапі, вважав Я.Резнік, вчителі повинні застосовувати “психофізіологічні механізми”, які лежать в основі психомоторних навичок школярів. Це один із напрямів психодіагностики.

Яків Борисович був глибоко переконаний у тому, що, добираючи індивідуальні завдання для самостійної роботи учня, педагог повинен допомагати йому повірити у свої сили, відчувати власний успіх і радість пізнання, тобто інтерес до навчання. Проте методологічна новизна й оригінальність вирізняли психогенетичні дослідження вченого [95, 131], який приділяв велику увагу якісному аналізу психічного розвитку дитини. Яків Борисович будь-яке питання з дидактики, теорії виховання чи школознавства

розглядав з психолого-педагогічних позицій, зокрема вивчав психіку дітей у цілісності їх поведінки та визначав її спрямованість [139, 143].

У 30-40-х роках на початку ХХ ст. концептуально визначився діяльнісний підхід у радянській психології (С.Рубінштейн, О.Леонтьєв, П.Зінченко), було напрацьовано багато оригінальних методик психодіагностики, психіку стали вивчати ззовні у діяльнісних проявах [47; 155]. Зокрема, С.Рубінштейн велику увагу приділяв проблемам розвитку психіки, свідомості та теорії пізнання. Він сформулював принцип єдності, свідомості й діяльності. Вивчення та аналіз спадщини Я.Резніка дають підставу стверджувати, що “складова психічної дії була прийнята за основу психодіагностики якісного навчального аналізу” [138, 114]. Тут психодіагностика проявляла майже віртуозну винахідливість. Це означало, що під кожну властивість, тип, форму теоретично описаного в загальній психології психічного явища, наприклад логічної пам’яті чи стійкості уваги, було розроблене спеціальне психодіагностичне завдання [139, 143]. За результатами Я.Резніка, таке виконання, яке аналізувалося відповідними особливостями індивідуальних проявів досліджуваної властивості психіки учнів, давало яскраві результати.

На першому плані виступав якісний аналіз дослідження, на другому – розумовий розвиток. З цього приводу учений писав, що для забезпечення міцного засвоєння навчального матеріалу слід поєднувати методичний виклад його із систематичним повторенням і вправами. Треба при цьому мати на увазі положення, що їх встановлює відносно запам’ятання і забування психологія [139, 148]. До першого положення учений відніс “закон розподілу”; до другого “закон забування” і до третього – “закон віку асоціації”. Закон розподілу він сформулював так: “...дана велика кількість повторень дає сильніші і повільно затухаючі асоціації, якщо вони розподілені на довшому проміжку часу, ніж тоді, коли вони скупчуються на певному пункті часу” [139, 149].

Другий закон: “...процес забування механічно засвоєного матеріалу при відсутності повторень відбувається нерівномірно”, і третій закон: “...якщо два зв’язані асоціацією ряди будуть різного віку, але однакової сили, то нове повторення викликає сильніше запам’ятовування ряду старшого віку” [139, 149], тобто чим старша асоціація, тим менше потрібно повторень для відтворення й остаточного закріплення в пам’яті.

Яків Рєзнік досліджував особливості розвитку мовлення, вивчав його роль у регуляції діяльності, в розвитку основних психічних процесів особистості (довільність, сприйняття, увага, інтерес, інтелект тощо).

Він стверджував, що професійний обов’язок кожного вчителя – бачити насамперед особистість дитини, якнайточніше знати її пізнавальні здібності, щоб дізнатися про риси психічної індивідуальності школярів. Вивчення психічних можливостей учнів потрібне для врахування цих даних при комплектуванні класів за рівнем розвитку; обґрунтованого застосування диференційованих завдань у межах певної теми, по можливості точної корекційної роботи з різними групами учнів, контролю психічного розвитку особистостей та зацікавлювання навчальним матеріалом. Адже, щоб керувати процесом розвитку учнів у навчальній діяльності, учитель має знати рушійні сили цього процесу. Хоча ці питання є предметом психології, саме їх психологічну суть урахував дидакт Я.Рєзнік в організації розвивального навчання.

Учений розглядав психодіагностику як науку про постановку “психологічного діагнозу”, тобто мав на увазі одержання висновку психолога про стан і властивості випробовуваного на основі комплексного аналізу окремих показників і характеристик дорученого йому учня [95, 167]. Між іншим, він вважав, що такий діагноз – це кінцевий результат психологічного обстеження стосовно з’ясування й опису сутності індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінки її стану, прогнозу подальшого розвитку й розробки рекомендацій, які впливають із завдань обстеження. Незважаючи на багатозначність актуальності проблеми, Я.Рєзнік

писав: "...психологічна діагностика насамперед обумовлюється завданнями подальшої педагогічної праці в сучасних умовах соціально-економічного розвитку суспільства залежно від необхідності врахування психологічних особливостей школярів у навчально-виховному процесі, за рахунок чого покращується навчання; високими вимогами до якості психологічної підготовки педагога і його реальними недоліками, серед яких є слабкий зв'язок навчання з практикою, що проявляється під час навчально-виховного процесу" [220, арк. 12].

На думку вченого, діагностика як практична діяльність здійснюється з метою з'ясування реального стану особистості. За допомогою окремих особливостей діагностичної діяльності (науково-практична діяльність розпізнання, стан одиничного суб'єкта, його відповідність нормі, підведення даного об'єкта під певний клас, мета можливого прогнозу, повернення системи у стан нормального функціонування чи підтримки у цьому ж стані) педагог має створити умови досягнення успіху як учням, котрі відчують труднощі у навчанні, так і здібним дітям. Цьому сприяють завдання різних рівнів складності (творчість, конструктивність, репродуктивність), що їх учні можуть обрати самостійно [95, 158].

Я.Резнік був переконаний, що об'єктивне та доброзичливе оцінювання учителем знань, навичок та вмінь учнів однозначно стимулюватиме їх до навчання й буде результатом навченості школярів. Але в досягненні успіху велику роль відіграє і авторитет учителя щодо дитячого сприймання. Так, учні наслідують позитивні риси педагога і прагнуть виховати їх у себе. Тому, щоб підготувати всебічно розвинутих школярів, учителі повинні постійно використовувати правильні методи викладання, систематично виховувати дитячі інтереси і правильно керувати ними. На думку Якова Борисовича, "психодіагностика" є одним із основних діагнозів у процесі навчання. Вона з'ясовує стан особистості з метою визначення рівня розвитку індивідуально-психологічних особливостей психіки; розкриває психічні якості конкретної людини; оцінює особистість за її ознаками і результатами діяльності;

розпізнає внутрішню сторону за діагнозом; вивчає поведінку особистості для виявлення особистісних відхилень [95, 169]. Висновки Я.Резніка побудовані на дослідженнях психолого-діагностичних методів навчання для застосування їх на практиці.

Яків Борисович, маючи на увазі психолого-педагогічні дослідження особливостей школярів, пояснює важливість знання психологічного діагнозу як неповторність і унікальність об'єкта діагностики, яким виступає дитина із "своїм обличчям" [95, 158]. Незнання учителем особливостей дітей призводить до педагогічної запусченості і складності специфіки його педагогічної діяльності. Учений радив педагогам уміти працювати із конкретним індивідом, зацікавлюючи його навчальним матеріалом [95, 135].

Характеризуючи психолого-педагогічні особливості школярів, Яків Борисович виділив інтерес учнів як одну з найважливіших проблем теоретичної і практичної педагогіки шкільного навчання. Зокрема, він вважав, що інтерес залежить від таких процесів пізнавальної діяльності індивіда, як сприймання і мислення, аналіз і синтез, індукція і дедукція у мисленні й викладанні, в уявленні і понятті, запам'ятовуванні і фантазії тощо. Це насамперед визначені вченим вимоги до усного викладу, що стосуються змісту навчального матеріалу. Важливими серед них є науковість та достовірність. Адже факти, які педагог пропонує учням для аналізу, мають бути новими, яскравими і відповідати науковим досягненням у тій чи іншій галузі. Зміст матеріалу повинен пов'язуватися із сучасністю, з безпосереднім оточенням та матеріалами краєзнавчої тематики.

Оскільки важливим у навчально-виховному процесі є логічне розміщення матеріалу, Я.Резнік радив педагогам чітко розподіляти тему на ключові питання, у кожному з яких визначати основну думку та факти, що обґрунтовують її. Це викликатиме в дітей інтерес до роботи, а симпатія переноситиметься на той предмет, який вони вивчатимуть. Наприклад, читання і мова – два споріднених предмети. Для їх опанування використовуються одні й ті самі види мовленнєвої діяльності: читання і

письмо, слухання, говоріння та розуміння. Основними джерелами розвитку особистості Я.Резнік вважав спілкування і діяльність [95, 354].

Така характеристика психолого-педагогічного обґрунтування загальних основ процесу навчання є настільки різноманітною, що її не можна укласти в рамки універсальних і фіксованих стадій, зокрема дитячі інтереси, які залежать не лише від виховання, а й від їхніх індивідуальних особливостей, від впливу оточення й усього минулого життя дітей. Можна встановити тільки деякі закономірності й основні тенденції в розвитку дитячих інтересів, що видозмінюються під впливом найрізноманітніших факторів, наприклад, завдань, які передусім сприятимуть широкому і глибокому пізнанню навчально-виховної діяльності.

Учений виділив п'ять найважливіших елементів у навчально-виховному процесі, а саме: зміцнення зв'язку школи з життям країни; зацікавлення активності школярів (має бути змагання, що є одним з найважливіших засобів навчання); насичення навчальної роботи таким матеріалом, який викликає у дітей безпосередній інтерес та задовольняє їхні потреби; заохочування їх до старанності (користуватися нагородами, преміями); збудження їхнього інтересу (пояснення суті і значення тієї чи іншої роботи або її практичної користі для учнів) [138, 32]. Розглядаючи ці процеси, Я.Резнік наголошував, що вони насамперед залежать від ставлення педагога до роботи і є найважливішим фактором для “зацікавлювання” дітей навчальною роботою. Він писав: “Ставлення вчителя до роботи в школі є одним з найважливіших факторів, які визначають інтерес дітей до роботи” [138, 31]. Педагог має в кожному випадку старанно вивчати своїх вихованців, виявляти їхні фактичні, а не передбачувані схемою інтереси і відповідно будувати свою навчально-виховну роботу.

Яків Борисович наводить такий приклад, який йому довелося спостерігати на уроці арифметики: “...вчителька дала дітям приклад для усної дії додавання: $64+18+6$. Більшість починає додавати по порядку. Однак двоє інших школярів встають і просять дозволу додати раніш 64 і 6, бо вони

виявили, що це легше. Педагог дозволяє, але говорить, що правильність цього розв'язання потрібно буде ще перевірити в першому варіанті. Діти розв'язують різними способами, а відповідь виходить однакова. Після того, як діти пересвідчилися, що від перестановки доданків сума не змінюється, вони вже самі буквально сформулювали це правило" [138, 23]. Тому, коли б педагог на початку уроку сформулював переставний і сполучний закони додавання, то урок втратив би значною мірою свій сенс. Отже, Я.Резнік показав, як потрібно добирати матеріал з різних предметів. Учений неодноразово переконувався в раціональному керуванні дитячими інтересами, які потрібно знати і за якими слід уважно стежити у процесі розвитку.

Спираючись на наукові дослідження Я.Коменського, Яків Борисович писав, що викладання буде успішним за умови: 1) якщо всьому буде покладено міцну основу; 2) якщо ця основа буде закладена глибоко; 3) якщо все далі буде спиратися тільки на цю основу; 4) якщо подальше буде ґрунтуватися на попередньому. Він доводив, що навчальний матеріал сам по собі, якщо тільки його правильно подавати, може зацікавити учнів" [138, 40].

Розглядаючи в навчальному матеріалі відмінні ознаки, Я.Резнік спрямував дії вчителів на розкриття суті предметів і явищ, об'єктивних зв'язків у реальному світі, на з'ясування значення окремих слів і змісту суджень. Розуміння їх у багатьох випадках потребувало певного часу, застосування відповідних методів і прийомів навчання, спеціальної педагогічної підготовки, що давало педагогові широкі можливості для формування в учнів основ наукового світогляду.

Учений вважав, що найважливішим фактором у формуванні дитячих інтересів є навички, які виробляються в процесі засвоєння матеріалу. Тому між формуванням і вдосконаленням навички не можна проводити різку межу. Вони тісно взаємопов'язані й часто майже зливаються, але часом одне з них виявляється виразніше [138, 85]. Таким чином, керівна роль педагога у процесі вироблення навичок зводиться до показу правильного і, по

можливості, досконалого зразка для наслідування, чіткого роз'яснення мети й ходу окремих дій, до запобігання можливим помилкам і надання своєчасної та ефективної допомоги для їх виправлення.

Я.Резнік протягом року, переглядаючи плани й записи деяких уроків, дійшов висновку, що багато учнів не сприймають навчального матеріалу. Запобігти цьому учитель зможе лише тоді, коли знатиме їхній “психологічний діагноз”. Насамперед потрібно знати особливості кожного учня, дотримувати індивідуального підходу в навчально-виховному процесі, забезпечити активну діяльність у роботі, що не обходиться без такого важливого фактора, як увага. У свій час видатний педагог К.Ушинський порівнював увагу з “єдиними дверима”, через які враження від зовнішнього світу проникають у нашу свідомість [177]. Використовуючи досвід видатного педагога, Я.Резнік прийшов до висновку, що “увага являє собою один з найважливіших факторів, що визначають ефективність якої завгодно роботи, й особливо навчальної роботи” [138, 39]. Зокрема, він зазначав, що враження, які не зосереджують на собі уваги, хоч і впливають на організм, але не усвідомлюються. Це є однією з причин мимовільної і довільної уваги. Наприклад, першу викликають безпосередньо діючі імпульси, а другу – більш чи менш віддалені мета і мотиви. Мимовільна увага залежить від інтенсивності стимулів. Вона збуджується новизною, несподіванкою, раптовістю, мінливістю вражень, повтореннями якогось стимулу, тоді як довільна увага виникає в результаті перемоги окремих мотивів над безпосередньо діючими імпульсами.

Я.Резнік дійшов висновку, що у збудженні й підтриманні довільної уваги до якогось об'єкта треба керуватися такими правилами: усувати всі ті стимули, які викликають у дітей мимовільну увагу до сторонніх об'єктів, не пов'язаних із роботою; уникати в самому процесі викладання всіх тих елементів, які можуть відвернути увагу учнів; з'ясовувати мету і значення наступної роботи, мотивувати необхідність цієї роботи, вказувати на її зв'язок з безпосереднім інтересом дітей; тренувати увагу учнів проти різних

зовнішніх і внутрішніх стимулів, які відвертають увагу й заважають працювати.

Взагалі, Яків Борисович рекомендував дотримувати основних процесів у використанні дитячої уваги, а саме: ставлення уваги до старого і нового матеріалу; обмеження уваги, тобто, не можна одним і тим самим актом уваги сприймати відразу багато різних вражень; посилення чи послаблення уваги; напруження уваги протягом цілої години; керування увагою [138, 38-39]. Адже такі фактори, як чистота, акуратність, точність і чіткість у роботі, завжди виховували увагу в навчально-виховному процесі. Про них повинні пам'ятати і педагоги-практики під час засвоєння учнями нового матеріалу. Я.Резнік наголошував, що для його усвідомлення слід у процесі навчання використовувати такі основні елементи: факти, події, ознаки, властивості й врешті-решт їх осмисленість. Він радив педагогам подавати школярам навчальний матеріал так, щоб вони змогли сприйняти його і зрозуміти, запам'ятати й застосувати, а також узагальнити й систематизувати.

Не випадково, характеризуючи психологічні вимоги до навчання, Я.Резнік посилався на дослідження психологів Л.Виготського, Г.Костюка, С.Рубінштейна, які зазначали, що глибоко запам'ятовуються саме первинні враження, і навчальний процес треба будувати так, щоб первинна інформація була якнайповнішою та якнайточнішою [15, 48; 40, 32]. Адже первинна інформація пов'язана із спеціальним заучуванням, а поточна – із його частковими повтореннями у процесі активної навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на сприймання, осмислення, застосування, узагальнення і систематизацію знань. На думку Якова Борисовича, чим ширшим є узагальнення, тим більше коло знань поєднується в систему навчально-виховного процесу.

Учений вважав, що відчуття від якого-небудь об'єкта збуджуються у свідомості не ізольовано, не відірвано одне від одного, а у формі цілісної єдності, яка включає безпосередні відчуття, а також відтворені з минулого досвіду відчуття від того самого об'єкта чи від схожих з ним об'єктів.

Учений писав: “...ця цілісна єдність, яка дає образ сприйманого об’єкта або явища, називається сприйняттям” [138, 42]. Він пояснював, що процес утворення сприйняття не є пасивним процесом механічного відбиття предмета в мозку, як у дзеркалі. Сприймання – це активний процес відбиття зовнішнього світу в свідомості, процес, у якому беруть участь мислення, емоції і воля. У свою чергу відчуття і сприйняття лишають певні сліди в мозку. Тому, за визначенням ученого, “відтворення цих слідів, відновлення раніше сприйнятих образів у свідомості називається уявленням” [138, 42], причому уявлення означають відображення об’єктивних речей і явищ, які відбиті у мозку і мають здатність за певних умов виникати у свідомості навіть за відсутності самих цих речей і явищ. Він писав: “...уявлення, які відбивають певні індивідуальні предмети і явища, називаються конкретними або одиничними”, адже “у процесі одиничні уявлення від багатьох схожих речей або явищ об’єднуються між собою, згущуються або генералізуються (узагальнюються) в єдиний образ”. Отже, створюються загальні уявлення, які стосуються не окремих одиничних предметів, а цілої групи схожих предметів або явищ [138, 42-43].

Обґрунтовуючи важливі психолого-педагогічні проблеми, Я.Резнік стверджував, що “відчуття, сприйняття і уявлення, які виникають в досвіді, становлять основу всього людського пізнання” [138, 43].

Я.Резнік продовжував творчі пошуки якнайкращого засобу для навчально-виховного процесу. І серед великої кількості він виділив ті, які у свій час чітко пропонував К.Ушинський. Костянтин Дмитрович вважав найкращою для застосування в навчально-виховному процесі наочність, яка забезпечує утворення правильних уявлень і понять [176, 123]. Варто зазначити, що Яків Борисович чітко простежував цей процес, зокрема і два методи утворення уявлень: метод безпосереднього утворення і метод опосередкованого утворення уявлень. За його дослідженнями, у перші роки життя діти безпосередньо сприймають своїми органами чуттів ті предмети і явища, про які вони повинні дістати правильні уявлення. У ці роки в них за

допомогою безпосереднього чуттєвого сприймання формується більша частина тих уявлень, на основі яких відбуватиметься опосередковане утворення уявлень протягом усього їхнього подальшого життя, особливо коли вони поєднуюватимуться із вивченням рідної мови [138, 46]. Наприклад, формування зв'язної та писемної мови на уроках читання та української мови у молодших класах. Це створення позитивного емоційного стану, що сприяє продуктивному сприйманню матеріалу (відтворення емоційного інсценування ситуації, яка виявляє собою гостроту подій); використання графічного (наочного) зображення (дитина, яка вже взагалі розуміє, знає опорні словосполучення, за допомогою графічних малюнків уточнює зміст, взаємостосунки між персонажами, виявляє своє розуміння і недостатність розуміння окремих епізодів твору, що вивчається).

Отже, як стверджує Я.Резнік, графічна діяльність дитини в контексті навчання читання позитивно впливає, зокрема, на розвиток її пам'яті, уяви, спонукає до зв'язного, головне активного висловлювання своєї думки в доступній формі. Аналіз – це важливий етап у ланці становлення мовленнєвого розвитку дитини, а прихований аналіз, який варто учителям розкривати в учнів, відіграє найважливішу роль у навчально-виховному процесі. Адже прихований аналіз – це початок аналітичної діяльності в роботі над художнім текстом. Саме в ситуаціях прихованого аналізу інтенсивно розвиваються творча діяльність дитини, її уява, мислення, фантазія. Аналізуючи образи, дитина творить пройняті власним співчуттям чи осудом графічні образи. І найголовніше, коли в учнів проявляються емоції, хвиля активності зростає, а таким чином посилюються, активізуються пам'ять, аналіз і синтез мислення.

Реальний і продуктивний вплив, стверджував Я.Резнік, можливий лише через взаємодію. Він вважав, що педагогічна дія – це завжди внутрішнє переживання. Якщо його немає, то немає і взаємодії, тобто немає результату. Дивуючись, співчуваючи, радіючи в процесі навчання, дитина сприймає, засвоює, відтворює матеріал без примусу, на хвилі натхнення. Емоції дитина

завжди хоче висловити, проявити, що ставить її перед необхідністю шукати певну форму їх вияву. В умовах спрямованого навчання учнів спонукають користуватися усвідомлено як засобом спілкування словесною і писемною мовою.

Таким чином, Я.Резнік радив протягом усього навчального року (особливо в молодших класах) неодноразово використовувати наочність як таку, що потрібна для удосконалення й розвитку тих уявлень, які діти вже мають, а також для збагачення їх новими уявленнями відповідно до вимог шкільних програм, основою яких є утворення правильних уявлень і понять наочності, тобто забезпечення правильного чуттєвого сприймання, звідки виникають мисленнєві зображення.

Учений вважав одним з найважливіших завдань педагога не тільки забезпечувати потрібним матеріалом для діяльності у формі яскравих уявлень, а й стимулювати самостійний політ творчої фантазії. Тут найважливішу роль відіграє керування розумовим процесом, що переробляє матеріал чуттєвого сприймання за допомогою абстрактного мислення та перевірки засвоєного навчального матеріалу на практиці. Але для цього потрібні ті уявлення, які виробляються словесним описом на основі інших уявлень, тобто понять. Так, під керівництвом педагога в дітей з'являється можливість правильно поєднати уявлення і взаємно доповнити їх поняттям. Найважливіше завдання вчителя – спрямувати безпосереднє сприймання предметів і явищ, даючи при цьому відповідні пояснення. Навчальний матеріал, що подає педагог, повинен, де тільки можливо, супроводитися демонструванням, якщо не самих предметів і явищ, то принаймні малюнків, схем.

Я.Резнік на основі своїх досліджень запропонував правила, яких учитель повинен дотримуватися, формуючи в учнів уявлення, а саме:

1) перед тим як перейти до процесу спостереження, треба відповідно підготувати дитячу апперцепцію (сприйняття);

- 2) об'єкт вивчення (предмет, модель, малюнок тощо) має бути поданий так, щоб усі учні могли його розглянути і сприйняти;
- 3) слід привертати увагу дітей до тих частин, сторін, елементів і ознак об'єкта, які мають істотне значення і повинні відбитися у свідомості учня;
- 4) одним із найкращих засобів керування є зіставлення, порівняння і протиставлення сприймання;
- 5) якщо потрібно виробити правильне уявлення про якийсь складний об'єкт чи явище, його слід поділити на частини й послідовно вивчити кожную з них;
- 6) якщо ізолювання окремих частин руйнує самі особливості чи властивості, про які має сформуватися уявлення, тоді доцільніше використати спрощені моделі (схеми, малюнки);
- 7) вивчення окремих частин, сторін або властивостей якогось об'єкта чи явища повинне поєднуватися з вивченням найважливіших його зв'язків і відношень;
- 8) треба активізувати діяльність дітей у процесі сприймання;
- 9) велике значення має систематична перевірка утворюваних уявлень, а саме: своєчасно виправляти і доповнювати неправильно вироблені учнями уявлення;
- 10) надзвичайно цінним засобом підбиття підсумків про утворення в дітей правильних уявлень є самостійна лабораторна робота [138, 48].

Щодо вивчення окремих частин складного об'єкта Яків Борисович конкретно розробив план, який передбачав три етапи: загальний огляд об'єкта з метою створення орієнтовної картини чи схеми об'єкта в цілому; роздільне вивчення окремих частин об'єкта з одночасним з'ясуванням зв'язків і відношень між ними та іншими частинами; узагальнююче вивчення об'єкта для ознайомлення з усім багатством його змісту, а також з внутрішніми його зв'язками й відношеннями [138, 54].

Я.Резнік вважав, що, виконуючи таку роботу, учні краще сприйматимуть особливості відповідних предметів і явищ, міцніше їх

запам'ятовуватимуть, що й підвищуватиме їхній інтерес до занять та до виучуваного матеріалу. Використовуючи практичний досвід К.Ушинського Яків Борисович підкреслював: „...якщо ці невеликі частини лише читати, то вони звичайно здадуться нудними; але якщо дати учням зразки земель і матеріалів, черепашок, фігур або принаймні малюнки, які зображають предмети, про які говориться в розповідях, і доручити дітям впорядкувати все це, то я певний, що ці нудні статті будуть для дітей цікавими” [138, 54]. До того ж, якщо в них буде упорядковано всі ці зображення і зразки, пояснено, що вони означають, то мета розповідей буде цілком досягнута. Вони не лише будуть повторенням прочитаного, а й дадуть учневі наочне уявлення про рід і вид, ознаку предмета: випадкові й істотні, видові й родові поняття, визначення, судження й інші логічні основи як граматики, так і іншої науки.

Важливість уяви у вихованні учнівського інтересу Я.Резнік пояснював тим, що вона здатна перетворювати дані досвіду, комбінувати їх у нові поєднання, створювати з них нові уявлення. Вона відіграє величезну роль у пізнанні і практичному житті, навчально-виховній роботі протягом усього життя людини, наприклад у науковій роботі [138, 55]. Наука, яка ставить за мету не тільки констатацію і голий опис фактів, а й установлення зв'язків між ними, розкриття причини і наслідків, неможлива без роботи фантазії, участі творчої уяви, бо лише творча уява дає людині можливість зрозуміти зв'язки, приховані від її чуттєвого сприйняття, висувати гіпотези, що є найважливішим етапом становлення правильних теорій, які поєднують наші знання і відбиваються у фактах і закономірностях будь-якої галузі в усіх їх зв'язках і опосередкуваннях.

Учений стверджував, що опосередковане утворення уявлень за допомогою словесного опису є дуже ефективним у навчально-виховному процесі. По-перше, запас уявлень, що їх учні мають на основі свого минулого, і по-друге, їх здатність до творчої уяви. Адже опис якогось предмета чи явища тільки тоді може викликати у свідомості учнів відповідне

уявлення, коли кожне слово і кожна частина опису збуджують у їхній свідомості відповідну картину і коли всі збуджені картини відповідно поєднуються між собою.

За допомогою творчої уяви дитина може дістати правильне уявлення. За визначенням Я.Резніка, творча уява – це здатність перетворювати дані досвіду, комбінувати їх у нові поєднання, створювати з них нові уявлення і образи [138, 75]. Наприклад, Я.Резнік писав: “...без творчої уяви, без фантазії неможлива діяльність абстрактного мислення” [138, 75]. Тому утворення, що дають найбільш правильне і найбільш повне відбиття світу та його закономірностей, є можливими тільки завдяки здатності свідомо добирати елементи досвіду, абстрагувати ці елементи з їх природного зв’язку, комбінувати і поєднувати їх по-новому, подавати процеси і об’єкти в тій формі, у якій вони запам’яталися. Таким чином, розвиток творчої уяви тісно пов’язаний із уявленням, сприйманням та опосередкуванням, що має велике значення у практиці.

Слід зазначити, що й утворення навичок має величезне значення в житті школярів. Так, навичкою учений називав набуте шляхом навчання вміння виконувати більш-менш автоматично якусь доцільну дію [138, 84]. Він мав на увазі те, що вона не з’являється при народженні, а “виробляється в процесі спеціального навчання” [138, 84]. Тому розвиток навичок учений радить поділяти на два процеси: формування і вдосконалення. Оскільки формування – це процес добору відчуттів, сприймань, уявлень і рухів та їх первісного поєднання, то удосконалення – це подальший розвиток навичок, уточнення і погодження окремих елементів, фіксація, прискорення й автоматизація їх поєднань тощо.

Треба зазначити, що в процесі вдосконалення навичок керівну роль виконують педагоги, бо саме вони допомагають запобігти можливим помилкам та надають ефективну допомогу для їх виправлення. Таким чином, удосконалення навичок полягає, як вважав учений, в усуненні зайвих і неправильних рухів, у доборі і кращій координації доцільних рухів і уявлень,

у фіксуванні та автоматизації їх поєднань, у тонкій обробці деталей [138, 88]. Отже, щоб удосконалити в дітей потрібні для життя і для дальшого навчання навички, варто наполегливо працювати, шукати нові методи і прийоми та створювати нові стимули.

Відповідно до викладеного закріплення навчального матеріалу в пам'яті учнів буде стимулом до засвоєння ними навичок. Але для цього початковий його виклад повинен відповідати таким психологічним вимогам: усвідомленість і зрозумілість; ясність, систематичність і послідовність; забезпечення наочністю, зацікавленість, напруженість уваги; стимулювання активної участі у вивченні навчального матеріалу, а також запобігання утворенню помилкових асоціацій і зв'язків.

Я.Резнік стверджував, що потрібна особлива обережність при первісному викладі матеріалу. Адже дуже шкідливими є неправильні асоціації, що утворюються при першому ознайомленні з навчальним матеріалом. І для того, щоб виклад навчального матеріалу сприяв закріпленню його в пам'яті, слід ще й повторювати матеріал. Але щоб повторення відповідало своєму призначенню, воно має задовольняти такі найголовніші психологічні вимоги: свідома настанова учнів у роботі; стимулювання їхньої активності у процесі роботи; усунення можливості утворення неправильних, помилкових зв'язків; старанний добір і раціональне планування матеріалу для повторень і вправ; якнайбільша різноманітність форм повторень і вправ; правильне дозування і правильний розподіл повторень щодо часу [138, 109].

Учений наголошував, що розгляд процесу неможливий без запам'ятовування дітьми і закріплення навчального матеріалу з усіх предметів загальноосвітньої школи. Навчально-виховному процесу сприяють виконання проблемних пізнавальних завдань, пошук відповідей на різні запитання і послідовне засвоєння навчально-виховного матеріалу. Порушення такої послідовності призводить до негативних наслідків.

Я.Резнік наводить один з епізодів, який йому довелося бачити на уроці з російської граматики в V класі: “Педагог почав урок з перевірки домашнього завдання. Учні виконували дві вправи на правопис числівників і на їх відмінювання. У підручнику числівники були виражені цифрами. Учні повинні були переписати ці числівники словами. Один за одним виходили учні до вчительського столу із зошитами в руках. Учитель тут же на місці перевіряв їх зошити і вказував на кількість помилок. Впадала в очі надмірно велика кількість помилок на правопис числівників у всіх дітей без винятку. Але дуже швидко з’ясувалася причина цієї великої кількості помилок. Коли вчитель закінчив перевірку зошитів у 8-10 учнів, він звернувся до класу з такими словами: “Тепер перейдемо до вивчення правопису числівників і відмінювання числівників” [138, 114]. Виявилось, що учні одержали домашнє завдання на правопис числівників ще до того, як відповідні правила були пояснені вчителем і закріплені в класі” [138, 114].

Учений вказує на дві методичні помилки, допущені педагогом на уроці, а саме: не можна зводити перевірку домашніх завдань до перегляду лише письмових робіт окремих учнів (на уроці треба колективно розбирати виконані домашні завдання, а переглядати їх виконання учитель має в позакласний час); не можна розглядати на одному уроці такі два порівняно важкі питання, як правопис і відмінювання числівників. Я.Резнік писав: “Цей аналіз дає мені можливість встановити, на яких розділах курсу мені доводиться зосередити основну увагу” [138, 117]. І він радив педагогам додержувати послідовності викладу навчального матеріалу, що відіграє найважливішу роль у його первинному (початковому) засвоєнні у навчально-виховному процесі, а також враховувати психологічні вимоги до його викладу. Тільки глибокі знання із загальної вікової психології дітей дадуть змогу правильно оцінювати індивідуально-психологічні особливості дитини. Лише тоді педагог зможе стимулювати активність учнів, запобігати помилкам, добирати і планувати матеріал, урізноманітнювати його форми, дозувати і розподіляти вправи в навчально-виховному процесі.

Педагогічний доробок Я.Резніка допоможе класоводам зрозуміти механізм психічного розвитку молодшого школяра, чітко визначити оптимальний варіант навчання, глибоко вивчити особливості учнів певного класу і кожної дитини зокрема, вибрати оптимальний зміст уроку; добрати відповідні методи, форми і засоби навчання.

Усі вимоги вченого до усного викладу є актуальними і тепер. Його найважливішим завданням було відкрити психологічний шлях виховання через навчання, визначити ті умови, за допомогою яких якнайкраще здійсниться таке виховання. Основою цього була активна настанова в роботі, яка є першою і найважливішою передумовою успішності учнів. Адже питання про роль дитячого інтересу в педагогічному процесі – одна з найважливіших проблем теоретичної і практичної педагогіки.

Внесок Я.Резніка в розробку психолого-педагогічних проблем свідчить про його ставлення до педагогічних завдань, які полягали у формуванні в учнів інтересу до навчання і бажання вчитися. Він всебічно обґрунтував важливі аспекти процесу навчання, а саме: розвиток дитячих інтересів; утворення правильних уявлень, понять і формулювань; розвиток творчої уяви; утворення, розвиток, формування і удосконалення навичок; закріплення, запам'ятовування, засвоєння і повторення навчального матеріалу в пам'яті; забезпечення свідомої настанови; стимулювання активності учнів під час повторення; дозування і розподіл повторень та вправ щодо часу, а також процес науковості, свідомості засвоєння знань; зв'язок теорії з практикою в навчальному процесі; наочність у навчанні; міцність знань учнів; урахування індивідуальних та вікових особливостей психічного розвитку дітей і керівної ролі вчителя [138, 117]. Завдяки цьому всі ідеї вченого щодо характеристики психолого-педагогічних проблем були загальновизнаними в педагогічній теорії.

Таким чином, особлива заслуга Я.Резніка полягала в тому, що він здійснював творчі пошуки вихідних теоретичних засад для удосконалення навчально-виховного процесу, багато уваги приділяв таким дидактичним

проблемам, як вивчення вікової психології. Поряд з педагогічними теоріями учений вважав найбільш значущою для ефективності навчальної діяльності зумовлену пізнавальними інтересами мотивацію, яка виступає одним з найкращих засобів для зацікавлення дітей навчальною роботою і є тісним зв'язком з додатковими засобами під час навчально-виховного процесу. Я.Резнік дбав не про максимальний, а про оптимальний розвиток кожної особистості, її гармонійний розвиток.

Узагальнюючи сказане, можна стверджувати, що Яків Борисович визначив загальні психолого-педагогічні особливості учнів за їхньою індивідуальністю, правильно використав цілий ряд методичних вказівок та визначив умови якнайкращого їх здійснення.

На нашу думку, обґрунтовані вченим психолого-педагогічні основи навчання дають уявлення про практичну значущість охарактеризованих ним конкретних методів навчання.

2.2. Розробка Я.Резніком методів навчання в загальноосвітній школі

Проблема методів навчання є надзвичайно актуальною для розвитку педагогічної теорії і практики. Методи навчання зумовлені метою і завданнями, що їх суспільство ставить перед школою. Вони як дидактична категорія мають тривалу історію розвитку.

Вибір методів навчання залежить від загальних цілей освіти, виховання та розвитку учнів і провідних настанов сучасної дидактики, особливостей предмета, що вивчається, та методів викладання конкретних навчальних дисциплін, які визначаються специфікою вимог до відбору загальнодидактичних методів; від мети завдань і змісту матеріалу конкретного уроку; часу, відведеного на вивчення того чи іншого матеріалу; від вікових особливостей учнів, рівня їхньої підготовленості (освіта, вихованість, розвиток); можливостей та особливостей учителя, рівня його теоретичної та практичної підготовленості, особистих якостей.

Методам навчання, від яких залежить успіх роботи учителя і школи, присвячено багато фундаментальних досліджень як у теорії педагогіки, так і в часткових методиках викладання окремих навчальних предметів. Але проблема обґрунтування та систематизації методів навчання і в теорії навчання, і в реальній педагогічній практиці залишається дуже актуальною, тому час від часу породжує гострі дискусії на сторінках педагогічної літератури. Це пояснюється безперервними спробами теоретиків-дидактів перейти від емпіричних описів деяких груп методів до встановлення наукової системи методів навчання і пояснення їх суті на основі розкриття природи методів навчання та розробки основ їх класифікації.

Історія розвитку і становлення методів навчання є дуже своєрідною. Учені-педагоги, спостерігаючи за процесом навчання в школі, звернули увагу на величезну різноманітність способів діяльності вчителів та учнів на уроці. Ці способи діяльності вони й почали називати методами навчання. Наприклад, учитель пояснює новий матеріал – це метод пояснення; учні самостійно вивчають матеріал – метод самостійної роботи; учень виконує практичні завдання – метод практичної роботи тощо. Такий підхід до розподілу методів навчання сприяв виникненню різної їх кількості та назв.

Однак якість педагогічного процесу не можна забезпечити лише методичною його досконалістю, працездатністю вчителя, доцільним добором навчального обладнання тощо. Чи не найголовнішим результатом навчання має бути вироблення творчого ставлення учня до праці, бажання та прагнення удосконалюватися. Навчання по-різному впливає на розумовий розвиток. Дослідні дані свідчать, що адекватна цілям навчання структура навчальної діяльності є фактором формування в учнів не лише систем операцій і знань, а й навчальних, пізнавальних інтересів, бажання вчитися, допитливості, любові до книги, прагнення до самоосвіти. Якщо справдилися надії учня на радість від шкільного життя, тоді зміцнюється допитливість, виникає інтерес, який і є сильним мотивом учіння. За дослідженнями Я.Резніка, дидактика розкриває найбільш загальні, усталені залежності між

умовами та результатами навчання. Знання дидактики допомагають орієнтуватися в методиці теоретичного та практичного навчання [95, 35].

У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що дидакти розробили десятки класифікацій методів навчання. Зокрема, Я.Резнік класифікував методи на основі цілісного діяльнісного підходу. Яків Борисович був одним з перших в історії радянської доби вчених, хто обґрунтував цілісну дидактичну систему навчання. Він уніс значний вклад в українську дидактику, розробивши методичні рекомендації щодо методів навчання та окремих методик. Його методичні рекомендації з питань дидактики позитивно вплинули на розвиток освіти початку ХХ ст.

Проблемі класифікації методів навчання присвячено багато досліджень. Найвідомішими серед них є праці А.Алексюка [1], Ю.Бабанського [2], В.Бондаря [6; 7], І.Лернера [46], В.Онищука [178], О.Савченко [159], М.Скаткіна [37], В.Сухомлинського [168; 170], С.Чавдарова [182] та ін. Біля витоків цієї проблеми стояли такі відомі дидакти, як О.Астряб [82], М.Даденков [19], М.Данилов [20], С.Чавдаров [182], П.Шимбір'єв [187] та ін. В.Сухомлинський усі методи умовно поділив на дві групи: 1) за їх домінуючою функцією у навчальному процесі; 2) загальнодидактичні та методичні.

Методи навчання у шкільній практиці розрізняють за зовнішньою формою прояву (словесні, наочні, практичні) та внутрішньою суттю. Прийнято виділяти такі взаємопов'язані групи методів навчання: навчально-пізнавальна діяльність; стимулювання та мотивація навчальної діяльності (вимога, роз'яснення значущості учіння, використання ігор, дискусій, емоційних ситуацій тощо); методи контролю, аналізу та оцінювання результатів навчання.

Проведений за останні десятиріччя науковий аналіз методів навчання (А.Алексюк, Ю.Бабанський, І.Лернер, М.Скаткін та ін.) довів необхідність не тільки зовнішньої, а й широкої багатоаспектної їх характеристики. Тобто протягом історії розвитку дидактики діяли різні підходи до визначення

певних груп методів. Насамперед це відмінності в їх класифікаціях, що було однією з найскладніших проблем у теорії навчання. Серед відомих класифікацій методів навчання слід назвати такі: відповідно до етапів процесу навчання (М.Данилов, В.Онищук та ін.); за логічним шляхом (А.Алексюк, С.Бондар та ін.); за рівнем самостійної пізнавальної діяльності школярів (І.Лернер, С.Скаткін).

У педагогічній практиці метод – це впорядкований спосіб діяльності з досягненням навчально-виховних цілей. Методи навчання належать до способів співдіяльності викладача й учнів, що спрямована на розв’язання завдань навчання (дидактичних вправ) і дає позитивні наслідки в засвоєнні знань учнями [95, 538].

Російський учений І.Варламов методи навчання розглядав як способи навчальної роботи вчителя та організації навчально-пізнавальної діяльності учнів щодо розв’язання дидактичних завдань, спрямованих на засвоєння навчального матеріалу, а Ю.Бабанський визначив метод навчання як “спосіб впорядкованої співдіяльності викладача та учнів, спрямованої на розв’язання завдань навчання” [2, 188].

Значний внесок у теорію методів навчання зробив Я.Резнік. Ще з 1920 р. в молодших класах він почав застосовувати систему комплексного навчання. В її основу поклав вивчення трудової діяльності школярів. Природа вивчалася як об’єкт, на який спрямовувалась їхня праця. Тому, за Я.Резніком, основна суть комплексної системи навчання – “прикласти знання та навички до того, щоб розв’язувати трудові завдання, щоб вияснити проблеми околиць дійсності” [109, 5]. Адже комплексне навчання – це напрям у практичному здійсненні ідей трудової школи. “Групу знання з різноманітних ділянок однієї або кількох наук, групу, яку діти дістають як щось суцільне в процесі якоїсь роботи, ми й називатимем комплекс”, – наголошував Я.Резнік [109, 5].

Варто зазначити, що учений усвідомлював потребу тієї чи іншої навички або знань у зв’язку з певною зрозумілою та важливою життєвою

справою для учнів. Добираючи методично витриманий і життєвий матеріал для вправ і тренування з різних галузей, педагог розвивав культурне середовище, де маленький індивід знаходив усе необхідне для свого розвитку. Вправи з дидактичним матеріалом розширюють у дитини глядацько-розпізнавальне сприйняття розмірів, форм, кольорів (математика), допомагають розпізнавати звуки (мова), набувати сенсорних вражень, засвоювати способи поводження з різними предметами тощо. У такому середовищі дитина сприймає і свідомо, і неусвідомлено, вільно виявляє себе в різних видах діяльності. Така система навчання сприяє початковому розвитку математики й мови і є універсальним методом навчання. Учні набувають знань та вмінь у процесі планування та виконання певних життєвих завдань. Навчальні предмети повністю відповідають життєвим вимогам, чим і полегшують систематичне засвоєння знань на практиці під керівництвом педагога.

На добір і побудову навчальних методів впливають умови, у яких відбувається навчальний процес. А застосування того чи іншого методу, тих чи інших способів навчання залежить насамперед від рівня підготовки учнів. Тому треба мати на увазі й зовнішні умови, що позначаються на вивченні навчального матеріалу (навчальне приладдя, обладнання лабораторій і кабінетів, характер підручника та літературних кабінетів тощо). Адже метод визначається, на думку Я.Резніка, навчальним матеріалом, а характер навчального матеріалу, його логічна структура, форми сприймання і засвоєння, закладені в ньому об'єктивні труднощі визначають методи й форми викладання дидактичного матеріалу [123, 5].

Поширеною є класифікація методів навчання за джерелами здобутих знань. Це насамперед словесні методи (розповідь, бесіда, лекція, пояснення, опис, інструктаж, робота учнів з підручником і додатковою літературою); наочні (демонстрування вчителем предметів, явищ, процесів об'єктивного світу; ілюстрування різноманітних наочних посібників; застосування технічних засобів навчання); практичні (виконання вправ, праця в шкільній

майстерні, на ділянці, лабораторні та практичні роботи); проблемно-пошукові (постановка проблеми перед учнями, створення проблемної ситуації, розв'язання заданої проблеми, вибір оптимального шляху розв'язання проблем); індуктивно-дедуктивні (базуються на думці учня – сприймання матеріалу, порівняння, узагальнення, оцінка фактів, явищ, установлення причинно-наслідкових зв'язків).

Першим кроком у даному напрямі було звернення Я.Резніка до вивчення та осмислення найкращих світових зразків дидактичної системи навчання у методичному аспекті. Спираючись на положення Я.Коменського, К.Ушинського та інших учених-педагогів, які займалися цими проблемами, Яків Борисович стверджував, що вони чітко розуміли, що без навчання людина не може розвиватися, реалізувати себе у житті, не зуміє повністю проявити власний потенціал. Велике значення надавалося навчальному процесу і правильній його організації [95, 36].

Яків Борисович поклав в основу своїх педагогічних пошуків фундаментальні принципи експериментальних наук, а дошкільні заклади оцінював як лабораторію для вивчення психічного життя дитини. На його переконання, педагог у дошкільному та шкільному закладах – це експериментатор, який має ретельно планувати навчально-виховну роботу, використовуючи дидактичний матеріал, а також максимально точно оцінювати здобуті результати [95, 938-940].

На основі спеціальних досліджень, експериментів, вивчення досвіду зарубіжних педагогічних освітніх систем та кращих надбань національної педагогіки Яків Резнік створив підручники нового покоління. Основні з них такі: „Математичний задачник IV року навчання в трудшколі” (1928), “Лекція і бесіда як методи викладання в школі” (1938), “Методика закріплення навчального матеріалу” (1940), “Методика викладання в радянській школі” (1941) та ін.

У своїх працях Я.Резнік розглядав структуру й умови застосування різних методів, визначав прийоми діяльності вчителя та учнів на етапах

постановки різних проблем, формулював і перевіряв гіпотезу, що стосувалася передусім змісту, форм і методів навчання. Він аналізував і обґрунтовував різні підходи в навчально-виховному процесі, які були за змістом не тільки інформаційно насиченими, а й розвивальними для загальноосвітньої школи. Насамперед учений виходив з того, що “методи – це впорядкована система взаємопов’язаних прийомів педагогічної діяльності вчителя та навчально-пізнавальної діяльності школярів, що спрямовуються на досягнення певних дидактичних, виховних і розвивальних цілей” [111, 4].

Яків Борисович вважав, що інтелект дитини розвивається в процесі її діяльності, тому педагогічний процес має ґрунтуватися на дії та роботі мислення, а вся система освіти – на діяльності дітей під керівництвом педагога, бо “від вибору відповідних методів викладання та техніки їх застосування залежить якість знань учнів і загальноосвітній ефект навчального процесу” [111, 4].

Учителеві потрібні лише ті методи навчання, які узгоджуються з практикою навчання і є основою для підвищення ефективності учнів. Метод (від грецького – *methodos*) – це шлях до чогось, спосіб пізнання. Метод навчання – це шлях навчально-пізнавальної діяльності учнів до результатів, визначених завданнями навчання [95, 578].

Процес навчання реалізується завдяки взаємодії діяльності учителя (викладання) і діяльності учня (учіння). Метод при цьому виступає як упорядкована взаємодія, співробітництво, партнерство. Отже, під методом навчання слід розуміти спосіб упорядкованої, взаємопов’язаної діяльності учителя й учнів, спрямованої на досягнення завдань освіти, розвитку і виховання. Метод є похідним від цілей, завдань, змісту й форм навчання; водночас він істотно впливає на можливості їх практичної реалізації. Навчання прогресує настільки, наскільки дозволяють йому рухатись уперед застосовані методи. Отже, методи навчання є одним з найважливіших компонентів навчального процесу.

У структурі методів виділяють прийоми. Прийом – це елемент методу. Елементи методів є не окремими частинами цілого, а системою, поєднаною логікою дидактичного завдання. Метод – це спосіб діяльності, що охоплює весь її шлях. Прийом є окремим кроком, фазовою дією в реалізації методу.

Досліджуючи методи навчання як багатоякісне педагогічне явище, Яків Борисович виділив ті, які заслуговували на увагу в загальноосвітній школі. Це методи логічного розгортання навчального матеріалу (аналітичний, синтетичний, індуктивний, дедуктивний); методи викладу навчального матеріалу (розповідь, бесіда, лекція); методи роботи з підручником і книгою; метод письмових робіт; метод практичних занять у лабораторіях і кабінетах (лабораторний метод); допоміжні методи (демонстративно-ілюстративний та екскурсійний); метод організації і самостійної роботи учнів; методи поточного обліку успішності (контроль і самоконтроль) [111, 2; 95, 888].

За структурою вчений поділив методи на чотири види: 1) звичайне розуміння аналізу як поділ цілого на частини й синтезу як поєднання частин в одне ціле (успішно використовуються в навчанні грамоти, формуванні навичок письма); 2) відмінність аналізу за складністю змісту тексту, тобто перехід від конкретного до абстрактного, а синтезу – навпаки (другою формою користуються, коли треба сформувати загальні поняття і уявлення); 3) органічно пов'язані між собою (аналіз із синтезом) сюжети (аналізом позначається перехід від наслідків до основи, від дій до причин); 4) розв'язування математичних задач або доведення теорем із навчанням грамоти (аналітичний, який стосується аналізу чи використовується для аналізу); його учні застосовують не тільки тоді, коли розкладають слова на складові частини, склади і букви, а й тоді, коли поєднують ці частини для утворення слів і речень. Кожен із методів має переваги і недоліки, які не можна сформулювати в загальному вигляді, вони “визначаються конкретними умовами у своєму застосуванні” [111, 8].

У своїх працях Я.Резнік дав вичерпну відповідь щодо використання методів навчання в загальноосвітній школі: на першому етапі даються

основні відомості з певної теми, а відповідні практичні завдання передбачають відтворення знань переважно на репродуктивному рівні; на другому етапі розширюється й поглиблюється обов'язковий зміст і передбачаються елементи творчості й пошуку; на третьому етапі пропонуються проблемні завдання підвищеної складності, виконання яких потребує використання методів, форм і міркувань. Я.Резнік писав: “Аналіз поряд із синтезом має важливе значення для наукового пізнання. Він передбачає процес мисленого або практичного розчленування, тобто поділу цілого на складові частини, а синтез нерозривно пов'язаний із аналізом і самостійно не існує, що є логічним апаратом мислення” [111, 10]. Ця закономірність впливала з аналізу методів, що їх учений використовував у своїй практичній роботі.

Метод навчання має дві складові частини: об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивна частина зумовлена постійними положеннями, обов'язково присутніми в будь-якому методі незалежно від того, який учитель його використовує. У ній відображені найзагальніші вимоги законів і закономірностей, принципів і правил, а також мета, завдання, зміст і форми навчальної діяльності. Суб'єктивна частина методу зумовлена особистістю педагога, його творчістю, майстерністю, особливостями учнів, конкретними умовами.

Питання про співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в методі не розв'язали до кінця. Одні дослідники вважають метод лише об'єктивним утворенням, інші, навпаки, – творінням педагога. Безперечним є те, що об'єктивна частина дає змогу дидактам розробляти теорію методів, пропонувати педагогам шляхи їх ефективної реалізації. Водночас саме методи є сферою прояву високої педагогічної майстерності. Вчитель, за словами вченого, – це одночасно і викладач, і вихователь, і організатор діяльності дітей, активний учасник спілкування з учнями та їхніми батьками [95, 36]. Він має постійно підвищувати рівень свого професіоналізму та педагогічної майстерності, вести творчий пошук. Функції професійної

діяльності вчителя початкових класів є навіть ширшими порівняно з учителем-предметником, оскільки він класний керівник і викладає різнопрофільні навчальні дисципліни. Безперечно, що саме вчитель початкових класів може вплинути на творчий розвиток і становлення особистості учня, його інтересів, цінностей, ідеалів.

У своїй роботі Я.Резнік завжди прагнув знайти шляхи, методи й способи створення оптимальних умов для того, щоб дитина якнайкраще реалізувала свої можливості, з любов'ю і радістю пізнавала світ, свою землю, свій рід, а потім реалізувала себе в цьому світі. Тому він обрав шлях створення вчителем емоційно збагачених виховних ситуацій; особистісно-розвивальне спілкування з учнями, використання співпереживання як психологічного механізму, спонукання учнів до систематичного аналізу своїх і чужих вчинків. Адже глибоко проникаючи у проблеми методів, Яків Борисович виділяв у них найважливіші психолого-педагогічні сторони навчально-виховного процесу, що повністю реалізуються на практиці. Серед визначених методів учений радив застосовувати “метод пізнання”, який уходить до методів організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності [95, 562]. Цей метод Я.Резнік практикував під час вивчення індивідуальних особових справ школярів. Саме він допомагає пізнати особливості учнів і передбачає цілеспрямоване вивчення не всього класу, а одного учня (педагог і учень).

Найпоширенішою групою методів навчання, що використовують учителі початкових класів загальноосвітньої школи, є методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності. Вони, в свою чергу, діляться на підгрупи. Перша підгрупа – це методи навчання за джерелом передачі та сприймання інформації. Серед них виділяють такі, як розповідь, бесіда, лекція.

Розповідь, за Я.Резніком, – це монологічний виклад навчального матеріалу для послідовного, систематизованого, “дохідливого”, емоційного повідомлення знань [95, 578]. Здебільшого цей метод використовують для

викладу навчального матеріалу. Найчастіше розповідь містить міркування учителя, аналіз фактів, прикладів, тобто поєднується з поясненням матеріалу, що вивчається.

Бесіда – діалогічний метод викладу навчального матеріалу [198, 6; 95, 578]. Суть її полягає в тому, щоб за допомогою цілеспрямованих і вміло поставлених питань спонукати учнів до актуалізації вже відомих знань і досягти засвоєння нових знань шляхом самостійних роздумів, висновків і узагальнень. Бесіда найчастіше використовується тоді, коли нова тема є порівняно нескладною, а в учнів уже склалися про неї певні уявлення, що дають змогу осмислити й засвоїти знання евристичним шляхом. За призначенням бесіди бувають вступні, або організаційні; повідомлення нових знань; синтезуючі, або закріплювальні; контрольно-коригувальні [95, 638].

Щодо лекції, то на відміну від інших методів словесного викладу вона характеризується більш строгою структурою, логікою викладу навчального матеріалу, великим обсягом повідомлюваної інформації, системним характером викладу знань [198, 9].

Предметом шкільної лекції здебільшого є опис складних систем, явищ, об'єктів, процесів, наявних між ними зв'язків і залежностей, головним чином причинно-наслідкового характеру. Очевидно, що лекція доречна лише в старших класах, коли учні вже мають необхідний рівень підготовки для сприймання та осмислення матеріалу лекцій.

Таким чином, серед методів пізнання, що використовуються й нині, є бесіда, лекція та пояснювальне читання. Їх Я.Резнік вважав найважливішими серед інших. У результаті проведених історико-педагогічних досліджень він з'ясував, що бесіда виникла в епоху найвищого розквіту античного грецького суспільства, мистецтва і філософії під назвою “сократівська” або евристична бесіда, оскільки започаткував її відомий грецький філософ Сократ. В основі такої бесіди лежить твердження, що „навчання є пригадуванням”. Причому педагог має допомогти учневі самостійно шукати і знаходити знання в собі самому. Сократ порівнював таку роботу вчителя з роботою повитухи. Його

бесіда складалася з двох частин: перша – це відома “сократівська іронія”, друга – так звана “масвтика, інакше – сповивальна майстерність” [95, 638]

Я.Резнік застерігав, що в різних теоретичних працях і в практиці школи часто ототожнюють сократівську бесіду з навчанням у формі запитань – відповідей. Таке ототожнення є неправильним, бо сократівським методом можна назвати тільки ту бесіду, для якої характерна діалектична думка, що шлях до знання пролягає через боротьбу проти самозаспокоєння, самозадоволення та інертності мислення. Ця думка відображена в сократівській іронії, у прагненні добитися того, щоб замість пасивного заспокоєння в учнів з’явилися невпевненість, нерозуміння, сумнів, неспокій, бо лише на основі цього можливий енергійний пошук істини.

Досліджуючи сократівську бесіду, Я.Резнік вважав індукцію переходом від конкретних фактів до загальних положень і понять, евристику – такою, що не дає знань у готовій формі, а стимулює самостійну роботу думки й самостійне дослідження, щоб знайти відповідь на запитання. Учений радив педагогам застосовувати її на практиці, коли учні опрацьовують шлях від відчуттів і уявлень до узагальнень і понять. Адже вони вже мають попередньо здобуті знання, і діалог не повинен обмежуватися тільки запитаннями вчителя та відповідями школярів. Діалог має відбуватися за активної участі учнів. Педагог при цьому повинен керувати бесідою й залучати до неї всіх дітей, а в разі потреби пояснити незрозуміле за допомогою таких найважливіших складових, як “запитання вчителя, відповіді учнів, їхні запитання й висловлювання, відповіді й пояснення вчителя” [111, 65].

Для розуміння учнями запитань педагога Я.Резнік розробив функції, що сприяють їхньому логічному мисленню: “...підготовка апперцепції (відновлення в пам’яті відомостей, потрібних для утворення нових); перевірка знань, їх кількості і якості; закріплення знань, чому сприяло тренування здатності пригадувати; виховання й підтримування уваги; стимулювання мислення й керівництво ним за допомогою запитань, що

спонукають до пошуку й здобуття нових знань, вносять у знання ясність, визначеність, виправляють і доповнюють, вчать порівнювати й протиставляти, відокремлювати й пов'язувати, встановлювати певні зв'язки, знаходити загальне в конкретному, класифікувати й систематизувати, шукати причини й наслідки” [111, 67].

Слушною є думка Я.Резніка про те, що запитання досягають своєї мети тільки тоді, коли вони логічні, зрозумілі для учнів, не містять додаткових пояснень, зайвих слів, чітко і стисло сформульовані, граматично і стилістично правильно побудовані. Такі запитання мають передбачати лише одну правильну відповідь, а не бути „казуїстичними” (діалектичний засіб, за допомогою якого запитання поділяють на багато інших запитань і дають відповіді на всі відразу), що може поставити учня у складне становище. У запитанні не повинно бути підказки, воно лише має стимулювати активне мислення учнів. Можна використовувати як репродуктивні запитання (потребують відтворення прочитаного, вивченого, почутого), так і рефлексивні, що розвивають самостійне мислення, бо в пам'яті учнів на них немає готової відповіді.

Найважливішим під час бесіди є комбінування і поєднання репродуктивних та рефлексивних запитань в одну логічну систему, що спонукає школярів до самостійності суджень. До цього педагог повинен не тільки навчитися чітко ставити учням запитання відповідно до мети уроку, а й подбати про якість відповідей на них. Такі відповіді мають бути правильними як за змістом, так і за формою, а фрази – закінченими й відповідати граматичним та логічним нормам [198, 18].

Щоб методична бесіда відбувалася цікаво, наголошував Я.Резнік, учитель спочатку має поставити запитання, зробити паузу, а потім викликати учня для відповіді, залучаючи до активної роботи всіх дітей. У разі потреби педагог повторює запитання у змінній, спрощеній формі, але не слід викликати учнів за алфавітом, по черзі, за місцем у класі тощо. Відповідати на важкі запитання треба пропонувати сильним учням. З метою виховання

уваги не варто повторювати запитання, перебивати відповіді учня для внесення доповнень, поправок. Це можна робити лише в окремих випадках [111, 68].

Для збагачення словникового запасу учнів Я.Резнік визначив та вдосконалив методи роботи з підручником, а саме: заучування напам'ять; усвідомлення змісту тексту; розкриття змісту слова; сприймання прочитаного за планом; знаходження відповіді на запитання за допомогою довідників; виділення й заучування важливих фактів; критичний аналіз чи розбір відповідного матеріалу для вироблення певних умінь, списування уривків з книжки для засвоєння тексту; підготовка матеріалу для творів, доповідей, досліджень; складання плану. Основним завданням Я.Резнік вважав розвиток культури мовлення й художнього смаку дітей, що має велике значення при доборі слів. Для цього він пропонував використовувати таку лексику, яка характеризується виразністю, жвавістю, пластичністю і стимулює творчу увагу дітей [111, 69-70].

Безперечно, розроблені за системою Якова Борисовича методи навчання в загальноосвітній школі збуджують активний інтерес, стимулюють творчу увагу і спонукають школярів до самостійної роботи. Відомо, що лекцію-розповідь діти особливо люблять; тому не можна вважати, що розповідь учителя “прирікає” учнів на пасивність. Ефективність розповіді залежить від додержання таких вимог: складений учителем її детальний план; логічний і послідовний виклад усіх його пунктів; короткі узагальнюючі висновки після розгляду кожного пункту плану; логічні зв'язки при переході від однієї частини лекції до іншої; проблемність і емоційність викладу; своєчасне використання прикладів, порівнянь, яскравих фактів; постійний контакт, діалог, зв'язок з класом, гнучке керівництво діяльністю учнів та всебічний аналіз основних положень лекції [199, 11]. Тому необхідним компонентом лекції-розповіді Я.Резнік вважав велику кількість додаткового матеріалу, малюнків та ілюстрацій тощо. Це насамперед стосувалося описової лекції, бо за змістом лекції діляться на розповідні, описові й лекції-

міркування. За своєю доступністю вони є для учнів трьома послідовними шаблями, “чим старші учні, тим більше розповідь може поєднувати в собі інші форми лекції – опис і роздуми” [111, 25-27]. Учений наголошував на тому, що лекція-розповідь з історії в молодших класах повинна відрізнятися від такої лекції в старших класах [199, арк. 17].

Описова лекція є менш пристосованою до дитячого сприймання і її форма більшою мірою орієнтована на творчу уяву слухачів. Це сприймання проаналізував видатний критик і художник Лессінг. Він порівнював різні форми лекцій і дійшов висновку, що в основі вражень, які сприймаються на слух, лежить величезне напруження творчих зусиль [199, 22]. Виходячи з цього, Я.Резнік писав: “...для того, щоб правильно сприйняти опис і скласти собі за цим описом правильне уявлення про предмет, треба мати такі психічні якості: увагу, пам’ять і уяву” [111, 27]. Але ці якості недостатньо розвинені в учнів початкової школи. Крім того, діти дуже швидко втомлюються. Враховуючи вікові та індивідуальні особливості школярів, Я.Резнік стверджував, що лише в старших класах середньої школи дозволяється проводити тривалу описову лекцію, забезпечуючи її достатньою кількістю ілюстративного матеріалу і перевіряючи сприймання та закріплення вивченого. Лекцію-опис можна використовувати, починаючи із середніх класів [197, 62]. Оскільки вона потребує багато часу, її варто проводити у два етапи, після кожного з яких використовувати “бесіди” для збудження уваги школярів та для закріплення матеріалу.

Описова лекція може стати значно цікавішою і доступнішою для школярів у разі використання елементів динамічності. Замість того, щоб розповідати про окремі явища в різних ситуаціях, їх можна поєднати в рамках однієї розповіді. Такий метод у викладанні історії розробив німецький педагог Кампе (1746-1818). Наприклад, щоб описати народне зібрання в Афінах, він нагадав своїм школярам сцену з Аристофана. Педагог стверджував, що немає таких просторових об’єктів, яких не можна було б зобразити у розповідній формі. Цей метод можна застосовувати і в географії,

і в природознавстві. Отже, щоб дати дітям уявлення про якусь країну, потрібно показати їм картинку з цієї країни і доповнити її розповіддю.

Найскладніша форма лекції, на думку Я.Резніка, – це лекція-міркування. Вона оперує загальними та абстрактними поняттями, аналізує і розкриває їх зміст. Щоб зрозуміти лекцію-міркування, слід уважно стежити за логічним викладом матеріалу, його змістом. Тому такі лекції дозволяються тільки в старших класах і лише за умови, що цей метод доповнюватиметься іншими методами викладання. А в середніх і молодших класах замість лекції-міркування краще застосовувати бесіду [198, 10].

Використання бесіди в початкових класах є так само ефективним, як методу лекції у старших класах. Перехідну функцію (від бесіди до сприймання лекційного матеріалу) виконує лекція-розповідь. Причому важливо навчити дітей слухати бесіду, це буде основою для активного сприймання лекційного методу. За словами Я.Резніка, лекція-розповідь сприймається з великим інтересом та активізує дітей. Він наголошував на стимулюванні самодіяльності учнів та розвитку їхньої активності. Тому лекційний метод має відповідати науково-теоретичним вимогам з урахуванням психолого-педагогічних особливостей школярів [111, 27]. Ще однією особливістю проведення шкільних лекцій є доступність і популярність їх викладу. Педагог повинен так побудувати свою лекцію, щоб лекційний зміст був зрозумілим для школярів. Цього можна досягти чіткою мовою, правильним викладом і якісним добром матеріалу. Лекцію треба провести так, щоб новий матеріал спирався на вже відомий. Я.Резнік наголошував, що кожне загальне положення має бути підтверджене додатковими матеріалами.

Важливо також під час проведення лекцій застосовувати наочність. Зокрема, слід уникати голих абстракцій і загальних схем, які не пов'язуються у свідомості учнів з конкретними явищами. Цього принципу насамперед потрібно дотримувати у викладанні історії, географії і літератури. Щоб зробити матеріал лекції більш наочним, треба використовувати цитати з

літературних джерел. Дуже важливим засобом наочності є порівняння (у розповідях про рослини і тварин). Кількістю інформації, фактажем лекція має переважати зміст підручника. Педагог повинен так розповідати матеріал, ніби він сам був учасником подій. У цьому випадку Я.Резнік радив учителям використовувати наочні методи, зокрема демонстрацію та ілюстрацію.

Метод демонстрації полягає в наочно-чуттєвому ознайомленні учнів з явищами, процесами, об'єктами в їх природному вигляді. Він використовується для розкриття динаміки явищ, які вивчаються, а також для ознайомлення із зовнішнім виглядом предмета, його внутрішньою будовою та ін. При цьому увага учнів концентрується на істотних властивостях предметів, явищ, процесів. Слово відіграє супровідну роль і призначене для аналізу ходу спостереження та його результатів. Велику дидактичну цінність має демонстрація реальних предметів, явищ чи процесів, що відбуваються у природних умовах (спостереження за погодою), демонстрація натуральних предметів у створеному середовищі (досліди в шкільній теплиці), демонстрація штучних об'єктів у природному середовищі [111, 96].

Ілюстрація, як стверджував учений, передбачає показ і сприймання предметів, процесів і явищ у їх символічному зображенні за допомогою карт, плакатів, портретів, фотографій, малюнків, схем, репродукцій тощо. Методи демонстрацій та ілюстрації використовуються у взаємозв'язку. Результативність ілюстрації залежить від методики показу. Велика кількість ілюстрацій відволікає учнів від з'ясування суті явищ, які вивчаються. У деяких випадках доцільно використовувати роздатковий матеріал. У сучасній школі для забезпечення якісної ілюстрації застосовують екранні технічні засоби.

Серед практичних методів, які розглядав Яків Борисович, слід назвати такі: вправи, лабораторний метод, навчальна праця. Суть методу вправи полягає в тому, що учні виконують багаторазові дії, тобто тренуються в застосуванні засвоєного матеріалу на практиці. Так вони поглиблюють свої знання, оволодівають відповідними вміннями та навичками, розвивають своє

мислення і творчі здібності. Вправи поділяються на такі види: а) усні, які сприяють оволодінню технікою і культурою читання, усна лічба, розповіді, логічний виклад знань тощо; б) письмові – розв’язування задач, диктанти, твори та ін.; в) лабораторно-практичні, які сприяють оволодінню навичками користування знаряддями праці; г) виробничо-трудова, що становлять систему спеціально розроблених трудових дій навчального та виробничого характеру [111, 83]. Ефективність вправ залежить від свідомої спрямованості учня на підвищення якості діяльності, знання правил виконання дій, обліку здобутих результатів та розподілу повторень у часі.

Лабораторний метод, на думку Я.Резніка, частіше використовується у старших класах. Суть його полягає в застосуванні здобутих знань на практиці. Він сприяє поглибленню знань, умінь, стимулюванню пізнавальної діяльності, дає змогу провести контроль і корекцію. На практичних заняттях пізнавальна діяльність школярів повинна пройти п’ять етапів, а саме: пояснення вчителя; показ; проба; виконання роботи; контроль [111, 88].

Навчальна праця, за Я.Резніком, формує у школярів уміння організовувати трудовий процес, осмислювати мету майбутньої роботи, визначати завдання та умови їх розв’язання; складати план, програму, графік виконання роботи; готувати матеріали й інструменти, здійснювати самоконтроль, самооцінку якості виконання роботи, вносити корекцію. Цей метод краще порівняно з іншими допомагає привчити учнів до сумлінного виконання завдань, сприяє формуванню таких якостей, як ощадливість, хазяйновитість тощо.

Робота з книгою є одним з найважливіших методів навчання. Головна перевага цього методу, зазначає вчений, у тому, що учень має можливість багаторазово обробити навчальну інформацію в доступному для нього темпі та в зручний час. Діти при цьому вчаться вільно читати й розуміти прочитане, виділяти головне у виучуваному матеріалі, вести записи, складати структурні та логічні схеми [111, 69]. Метою самостійної роботи з книгою може бути ознайомлення з її структурою, швидкий перегляд, читання

окремих розділів, пошук відповідей на певні питання, вивчення матеріалу, читання деяких уривків тексту чи всієї книги, розв'язування прикладів і задач, виконання контрольних тестів, заучування матеріалу напам'ять. Для закріплення та розширення здобутих на уроці знань найпоширенішими є два види роботи з книгою: на уроці (під керівництвом учителя) і вдома (самостійно) [111, 70].

Робота з підручником на уроці буде ефективною, якщо вчитель дотримує таких правил: 1) правильно визначає тему для самостійного вивчення за підручником, спираючись на принцип доступності; 2) перед самостійною роботою учнів з підручником проводить ґрунтовну вступну бесіду, в якій визначає тему, загальний зміст матеріалу, виділяє питання для засвоєння, дає конкретні поради щодо порядку самостійної роботи й самоконтролю; 3) спостерігає за ходом самостійної роботи, допомагає окремим дітям у подоланні труднощів; 4) приділяє серйозну увагу виробленню у школярів уміння самостійно осмислювати і засвоювати новий матеріал за підручником; 5) для більш вдумливого осмислення використовує перед самостійною роботою демонстрування дослідів, наочних посібників, створює проблемні ситуації тощо; 6) роботу з підручником поєднує на уроці з іншими формами й методами навчання [95, 667]. Робота учнів над текстом удома розпочинається з відтворення в пам'яті здобутих на уроці знань.

Наступний етап – синтезування засвоєного на уроці навчального матеріалу з текстом підручника, вироблення установки на запам'ятовування: складання плану прочитаного, тез, фіксування основних положень у вигляді структурно-логічної схеми.

Друга підгрупа – це методи за логікою передачі та сприймання навчальної інформації. Вони поділяються на індуктивні та дедуктивні. Поняття “індукція” (від лат. *inductio* – зведення), як стверджував Я.Резнік, – це форма умовиводу, де на основі знання про окреме робиться висновок про загальне [139, 143]. Індуктивний метод навчання забезпечує перехід від окремого до загального висновку на основі знання про предмети даного

класу. Одержані завдяки безпосередньому зв'язку з фактами висновки є переконливими, доказовими, доступними і зрозумілими. Індуктивний метод вчить учнів виявляти причинно-наслідкові залежності, ставити проблеми й долати суперечності, що виникають у процесі розв'язання проблеми, тобто сприяє розвитку їхнього творчого мислення. Недоліком цього методу є те, що він вимагає більше часу на вивчення нового матеріалу порівняно з дедуктивним. А це нерідко призводить до перевантаження учнів.

Дедуктивний метод вивчення навчального матеріалу забезпечує перехід від загального до одиничного, систематичний і стрункий виклад навчального матеріалу, тісний взаємозв'язок елементів знання в його системі: уміння виводити одні знання з інших, зв'язувати їх, абстрагуючись від конкретного змісту, застосовувати здобуті знання в життєвій практиці. Він звільняє навчальний процес від надмірної фактології, великої кількості прикладів, тобто є набагато економнішим за індуктивний. Дедуктивний метод – це протилежний рух умовиводу – від узагальнень до окремих одиничних і конкретних фактів [139, 143]. Недолік дедуктивного методу – це недостатня переконливість. Він не вчить ставити проблеми, створювати проблемні ситуації, не націлює учнів на розв'язання суперечностей, отже, недостатньо сприяє розвитку творчого мислення школярів. За умови неправильного застосування дедуктивний метод схематизує і спрощує навчально-пізнавальний процес, загрожує виробленням в учнів звички до догматичних положень. Тому гіпертрофія дедукції, як і індукції, у педагогіці недопустима [139, 143-144].

Третя підгрупа – класифікація методів за рівнем самостійності (напруженості) пізнавальної діяльності, якого досягають учні, працюючи за схемою навчання, запропонованою учителем. Це репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий та дослідницький методи. Репродукція (ре + лат. *productio* – відтворення) – відтворення готових зразків. Репродуктивний метод має такі ознаки: 1) знання учням пропонуються в “готовому” вигляді; 2) учитель не тільки повідомляє знання, а й пояснює їх;

3) учні свідомо засвоюють знання, розуміють їх і запам'ятовують; критерієм засвоєння є правильне відтворення (репродукція) знань; 4) міцність засвоєння знань забезпечується багаторазовим їх повторенням [95, 562].

За словами Я.Резніка, даний метод є економним. Він дає можливість передавати значний обсяг знань та вмінь за короткий час і без особливих зусиль. Його недолік – низький рівень мисленнєвої активності. Пізнавальна діяльність, активізована учителем, приводить лише до запам'ятовування готових знань і подальшого їх безпосереднього відтворення, яке може бути й неусвідомленим. Репродуктивний метод повинен поєднуватися з іншими методами.

Характеризуючи методи, Яків Борисович стверджував, що метод проблемного викладу знань є перехідним від виконавчої до творчої діяльності. Він має такі ознаки:

1. Учитель показує шлях дослідження проблеми, розкриваючи її розв'язання з початку до кінця.
2. Учні, спостерігаючи за ходом міркувань, одержують приклад подолання пізнавальних труднощів.
3. Педагог загострює суперечності між раніше здобутими знаннями і новими фактами, процесами, за якими учні спостерігають.
4. Школярі не в змозі пояснити спостережувані факти і процеси через нестачу знань. Виникає потреба в нових знаннях, яку вони прагнуть задовольнити.
5. Учень використовує способи розв'язання проблем у власній пошуковій роботі, проявляючи при цьому активність і самостійність власної думки в межах формально-логічного мислення.

На відміну від методу проблемного викладу знань частково-пошуковий (евристичний) метод має такі характерні ознаки:

- 1) знання учням не пропонуються в “готовому” вигляді, вони їх мають здобувати самостійно;

2) учитель організовує не повідомлення чи виклад нових знань, а пошук їх за допомогою різноманітних засобів;

3) учні під керівництвом педагога самостійно мислять, розв'язують пізнавальні завдання, які виникають, створюють і вирішують проблемні ситуації, аналізують, порівнюють, узагальнюють, роблять висновки, в результаті чого в них формуються усвідомлені міцні знання [95, 698].

Отже, навчальна діяльність розвивається за такою схемою: частину знань повідомляє учитель, частину – учні здобувають самостійно, відповідаючи на поставлені запитання чи розв'язуючи проблемні завдання. Тому метод і дістав назву частково-пошукового.

Дослідницький метод, на думку вченого, зводиться до того, що:

1. Учитель разом з учнями формує проблему, на розв'язання якої потрібний певний проміжок навчального часу.

2. Знання школярам не повідомляються. Вони самостійно здобувають їх у процесі розв'язання проблеми. Засоби для досягнення результатів також визначають самі учні.

3. Діяльність учителя зводиться до оперативного управління розв'язання проблемних завдань.

4. Навчальний процес характеризується високою інтенсивністю, учіння супроводиться підвищеним інтересом, здобуті знання вирізняються глибиною, міцністю, дієвістю [95, 690-700].

Перевага такого методу – це творче здобуття знань. Його недоліки полягають у значному витрачанні часу та енергії учителів і учнів.

Методи стимулювання і мотивації учіння також діляться на підгрупи.

Перша підгрупа – це методи стимулювання інтересу до навчання. Дослідження психологів свідчать, що інтерес як фактор, котрий стимулює діяльність, у всіх його видах і на всіх етапах розвитку обов'язково характеризується позитивною емоцією щодо діяльності (“я люблю цю працю”), наявністю пізнавального боку цієї емоції (“мені цікаво працювати”), а також безпосереднього мотиву, який впливає із самої діяльності [15, 342].

Отже, у процесі навчання важливо забезпечити виникнення позитивних емоцій щодо навчальної діяльності, її змісту, форм і методів реалізації. Емоційний стан людини завжди пов'язаний з подивом, співчуттям, радістю, гнівом. Тому важливо до процесів сприймання, осмислення, запам'ятовування підключити глибокі внутрішні переживання особистості.

Щоб розв'язати дане завдання, учителі застосовують різні прийоми, зокрема створення ситуації новизни, актуальності, морального переживання, цікавості, подиву, образності та ін. Вони є першим кроком до формування пізнавального інтересу. Другим кроком є спеціальні методи.

Пізнавальні (дидактичні) ігри – це спеціально створені ситуації, що моделюють реальність, з якої учням пропонується знайти вихід. Пізнавальний інтерес з'являється завдяки грі, в якій учень виступає активним учасником [95, 138].

Метод пізнавальних ігор застосовувався ще в стародавніх практичних системах. Навчальні ігрові програми в комплексі з технічними засобами розв'язують проблеми збудження і підтримки інтересу до навчання; здобування знань за рахунок власних зусиль у процесі захоплюючого змагання з машиною; оперативного контролю і корекції якості навчання.

Арсенал ігор великий. Це різноманітні математичні, лінгвістичні ігри, ігри-мандрування, ігри типу електронних вікторин, ігри з тематичними наборами “Юний хімік”, “Конструктор”, “Умілець” та ін.

Навчальна дискусія поступово входить у практику школи. У навчальних закладах західного світу вона давно дає хороші результати там, де інші методи виявляються менш ефективними. Суть даного методу полягає в обміні поглядами з конкретної проблеми, створенні ситуації дискусії. Важливою умовою ефективності навчальної дискусії є попередня змістовна підготовка, що полягає в нагромадженні необхідних знань з теми дискусії, а також формальна підготовка, яка передбачає виклад цих знань. Дискусію застосовують у процесі вивчення всіх навчальних предметів, починаючи з

школи другого ступеня, а в повному обсязі її використовують у старших класах. При цьому учнів вчать мистецтва вести дискусію.

До другої підгрупи методів стимулювання і мотивації учіння належать методи стимулювання обов'язку й відповідальності; роз'яснення значущості учіння, постановка навчальних вимог, заохочення і покарання в учінні [95, 343, 361]. Роз'яснення значущості учіння, за Я.Резніком, – це метод стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів з метою роз'яснення як особистих цілей, так і суспільних [95, 343]. У сучасній демократичній Україні культурний кругозір стає важливою умовою фізичного та психічного здоров'я, орієнтації в національних і загальнолюдських цінностях, культури спілкування, готовності до праці в умовах ринку. Особливо важливо роз'яснити старшокласникам роль повноцінної освіти в національному відродженні, становленні державності та демократизації суспільства в Україні, відтворенні інтелектуального й духовного потенціалу народу; інтелектуалізації праці. Це істотний елемент формування розуміння суспільної значущості навчальної праці. Розповіді, бесіди, лекції в даному випадку набувають характеру методів стимулювання обов'язку в учінні.

Метод постановки навчальних вимог до учнів визначається критеріями оцінки знань з усіх предметів, правилами внутрішнього розпорядку, Статутом школи. Слід мати на увазі, що постановка навчальних вимог повинна поєднуватися з методами привчання учнів до виконання навчальної роботи, навчальних вимог.

Метод заохочення учнів застосовується з метою підтримки й розвитку позитивних рис у їхній поведінці, навчальній діяльності. Головну роль відіграє оцінка учня за успіхи чи недоліки, але значної ваги набуває й усне схвалення чи осуд педагога. Осуд чи інші види покарання є винятком у формуванні мотивів учіння і насамперед у вимушених ситуаціях.

Головна функція методів контролю й самоконтролю в навчанні, як наголошував Я.Резнік, – контрольно-регулювальна. Це означає, що контроль має бути обов'язковим компонентом навчального процесу, який виконує

навчальні, виховні, розвивальні та спонукальні функції. Залежно від організації контрольних зрізів, джерел інформації, способів одержання та обробки даних учений виділяв такі методи:

1. Метод усного контролю. Усний контроль здійснюється індивідуальним та фронтальним опитуванням. При індивідуальному опитуванні учитель ставить учневі кілька запитань, при фронтальному – серію логічно пов'язаних між собою запитань усьому класові. Правильність відповідей визначається учителем і коментується. За підсумками контролю виставляються оцінки.

2. Метод письмового контролю. Для цього виду контролю використовуються контрольні роботи, твори, перекази, диктанти, письмові заліки тощо. Він вирізняється також глибиною діагностики.

3. Метод самоконтролю передбачає формування в учнів уміння самостійно контролювати рівень засвоєння навчального матеріалу, знаходити допущені помилки, неточності, визначати способи ліквідації виявлених прогалин [95, 901].

Розглядаючи методи в загальноосвітній школі, Яків Борисович вважав, що вони мають бути захоплюючими і близькими дітям за змістом, а виклад – відповідати розвитку і творчому мисленню учнів. Так, молодші школярі отримують широкий спектр знань навіть з тих предметів, які ще й не викладаються.

Я.Резнік пропонував при плануванні враховувати засвоєння школярами і художнього, і природознавчого, і історичного та географічного матеріалу, додержувати певної послідовності в засвоєнні понять кожної окремої галузі знань. Зазначимо, що основним завданням педагога в початкових класах є розвиток культури мовлення й художнього смаку дітей. Тому найефективніший засіб – використання методу пояснювального читання на всіх уроках [див.: Дод. Р]. Так, як стверджує Яків Борисович, третьокласники мають свої особливості. За програмою вони повинні набути певних знань з природознавства, географії та історії, але в 3-му класі ці предмети ще не

викладаються, тому такі знання діти мають одержати на уроці за допомогою методу пояснювального читання. Метод пояснювального читання є найкращим для успішного засвоєння матеріалу (казок, текстів тощо), але потрібний ще його і письмовий виклад. Тому казки й текст потребують уважного і вдумливого читання.

У молодших класах, як писав Я.Резнік, “учні можуть використовувати шкільний підручник для виконання лабораторних та ілюстративних робіт, що позитивно впливає на сприймання й засвоєння навчального матеріалу та готує учнів до майбутньої і самостійної практичної діяльності” [135, 46].

Яків Борисович пропонував багато уваги приділяти правильному розумінню змісту підручника. Тому уроки читання слід починати з бесіди, завдання якої – викликати в учнів бажання сформулювати запитання й шукати відповіді на них. Зрозуміло, що і своїм змістом, і своєю формою бесіда, як і лекція, має бути спрямована на сприймання учнів.

Я.Резнік наголошував, що в період великого педагогічного пожвавлення, пов’язаного із загальним піднесенням прогресивної громадської думки в Росії, видатний педагог К.Ушинський не лише розробив метод пояснювального читання, а й був його засновником [176].

Яків Борисович обґрунтував систему завдань щодо методу пояснювального читання в початковій школі, а саме: 1) вироблення навички свідомого читання; 2) збагачення дітей уявленнями й поняттями з життя природи та людей; 3) розвиток і збагачення мови учнів; 4) загальний розвиток інтелектуальних сил; 5) моральне та естетичне виховання дітей. Окрім того, він розробив методичні рекомендації до таких уроків: методика попередньої бесіди, читання учителя перед класом, читання учнів, пояснення слів і словосполучень, логічний аналіз, з’ясування головної ідеї, художній аналіз, переказ тощо. Це стосувалося й висунутих ученим загальних вимог до методу пояснювального читання: 1) навчити дітей свідомо читати й водночас розвинути їхню усну та писемну мову; 2) збагатити свідомість учнів знаннями, уявленнями і поняттями із життя природи та суспільства;

- 3) розвинути інтелект дитини (мислення, пам'ять, творча уява, увага);
- 4) забезпечити виконання основних настанов морального виховання;
- 5) сприяти естетичному вихованню учнів, розвитку в них художнього смаку й любові до художнього слова [135, 79].

Звичайно, проводячи систематичну роботу, педагог повинен за допомогою належного інструктажу привчати дітей постійно користуватися рідною мовою (українською), адже недостатнє знання мови, невміння читати книгу й усвідомлювати зміст прочитаного, відсутність навички правильно й самостійно висловлювати свою думку є найчастіше причиною малих успіхів з усіх шкільних предметів [135, 3]. Важливо, щоб учні розповідали своїми словами, а не дослівно переказували текст, хоча програми передбачають і заучування певного тексту. Такі форми заучувань у загальноосвітній школі насамперед залежать від послідовності використання методів, а саме: заучування всього тексту (уривок прочитується кілька разів, поки не закріпиться в пам'яті); заучування частинами (спочатку заучується кожна частина окремо, потім усі частини поєднуються повторенням матеріалу в цілому); комбіноване заучування (спочатку заучується перша частина, потім – друга, далі три разом і тощо) [135, 68].

На думку Я.Резніка, заучування – це одна з форм, де велику роль відіграє логічна пам'ять. Шляхом запитань педагог змушує учнів шукати і знаходити логічні зв'язки між різними елементами виучуваного уривка, а також його зв'язок з усім текстом. Завдяки цьому учитель добивається утворення в учнів чітких просторових та часових уявлень. Наприклад, на уроках з іноземної мови часто потрібно заучувати слова, тому ефективним є застосування карткової системи запису слів. Карткова система дає можливість легко добирати і групувати слова за певними ознаками, що полегшує процес логічного запам'ятовування слів. Важкі слова треба виділяти окремо й час від часу їх повторювати. Тому найкращим методом відновлення в пам'яті й закріплення набутих знань є їх повторення у

взаємозв'язку з вивченням нового матеріалу, тобто кожен крок уперед повинен супроводитися повторенням вивченого [135, 71].

Велику роль у навчально-виховному процесі відіграє й диференційований підхід до прочитаного матеріалу. Школярі прагнуть знаходити головні думки в тексті, визначення, основні положення, затримувати на них увагу, підкреслювати, виписувати й продумувати їх, повторювати й пояснювати кілька разів, тобто поступово засвоювати весь матеріал. При цьому треба вчити дітей міркувати, виділяти факти, самостійно наводити приклади при підготовці домашніх завдань тощо. Їх зміст повинен відповідати поставленим перед учнями завданням. Мета домашньої роботи – закріпити, доповнити й поглибити здобуті в класі знання. Кожне завдання має стимулювати самостійні спостереження, мислення і творчу ініціативу. Але насамперед домашні завдання треба правильно добирати й дозувати. Вони мають бути посильними для учнів, відповідати рівню їхньої підготовки. Їх слід рівномірно розподіляти, враховуючи при цьому час і можливості дітей.

Варто зазначити, що методи опитування учнів у загальноосвітній школі відіграють велику роль в організації їхньої самостійної роботи й мають велике значення для раціоналізації цього виду навчальної діяльності над закріпленням навчального матеріалу. І як би добре вчитель не закріплював навчальний матеріал у процесі його викладу, він повинен пам'ятати, що ще багато разів має повертатися до нього протягом навчання.

Педагог має привчати дітей до систематичної і сумлінної роботи над усіма завданнями, в тому числі й усними. Шляхом спостережень і опитувань він повинен з'ясувати, якими методами учні користуються в самостійній роботі, і привчати їх застосовувати найраціональніші методи та прийоми, а також допоміжні методи. Серед них – демонстративно-ілюстративний та екскурсійний методи, які сприятимуть вивченню предметів чи явищ природи і суспільства поза школою, в природних умовах чи спеціальних установах, створених суспільством для їх зберігання і демонстрування. Тому слід

додержувати таких висунутих Я.Резніком вимог: виклад певного початкового матеріалу має бути правильним, зрозумілим і осмисленим, систематичним і послідовним, а також якнайбільше насиченим наочністю та додатковими різноманітними засобами [113, 11]. Виконання сприятиме правильному сприйманню навчально-виховного процесу, стимулюватиме інтерес учнів, збуджуватиме їхню увагу, активізуватиме участь у розробці матеріалу й запобігатиме утворенню помилкових асоціацій. І досягти цього можна лише за допомогою хорошого викладу матеріалу, який має доповнюватися спеціальними заняттями: повтореннями і вправами, де найважливішу роль відіграють такі основні способи запам'ятовування: 1) логічне запам'ятовування, яке спирається на утворення логічних асоціацій між різними елементами виучуваного матеріалу, між новим і старим матеріалом; розкриття внутрішніх зв'язків і відношень між різними елементами матеріалу (причини і наслідки, цілі й засоби, просторові й часові відносини, подібності і відмінності тощо); 2) механічне заучування, що спирається на закон асоціації за суміжністю, тобто цей зв'язок має умовно-рефлекторний характер; процес механічного заучування полягає в тому, що багато разів повторюються взаємопов'язані факти (уявлення, дії, слова), які повинні в такому вигляді закріпитися в нашій пам'яті; 3) мнемотехнічне запам'ятовування, що ґрунтується на утворенні штучних асоціацій [113, 27]).

Я.Резнік вважав найкращим способом логічне запам'ятовування, адже воно є найлегшим і найекономічнішим. Проте головні в навчальній роботі ті етапи, які визначають міцність засвоєння навчального матеріалу. Це правильна його послідовність (комбінування логічного і механічного заучування), а також закріплення навчального матеріалу, що є невідривним від його початкового засвоєння. У цьому випадку Яків Борисович запропонував педагогам дотримувати таких визначених ним найголовніших вимог: забезпечення свідомої настанови; стимулювання активності; усунення неправильних, помилкових зв'язків; старанний добір і раціональне

планування матеріалу; різноманітність повторень і вправ; правильне дозування й розподіл повторень у часі [113, 47].

Безперечно, послідовність методики повторень має величезне значення для ефективності сприймання й утримання в пам'яті навчального матеріалу. Вона є найважливішою передумовою правильного сприймання й ефективного засвоювання матеріалу. Проте свідомої настанови „учити, щоб засвоїти”, недостатньо [126, 17]. Потрібно стимулювати активність школярів у процесі повторення, що забезпечує виявлення й підтримання цієї активності. Насамперед це такі види повторення: пасивне (рецептивне), коли учень багато разів сприймає один і той самий матеріал, і активне (рецептивне), коли він самостійно відтворює навчальний матеріал. Щоб заняття були цікавішими й ефективнішими, учений рекомендував по можливості урізноманітнювати їх, повторюючи вивчений матеріал не стереотипно, а комбінуючи і варіюючи його елементи відповідно до яких-небудь нових принципів (нова класифікація матеріалу, утворення рядів і складання груп за якимись новими ознаками) [113, 61].

У міру опанування певного курсу знань педагоги повинні дотримувати в підході до молодших школярів таких методичних вимог, які орієнтують на розвиток пізнавально-творчих здібностей, упровадження безперервності й наступності навчання відповідно до вікових можливостей і психологічної готовності школярів [111, 6].

Таким чином, необхідним джерелом для засвоєння певної суми знань є не лише закріплення матеріалу в пам'яті, а й відтворення та повторення вивченого і навіть самостійне опанування його. Я.Резнік, застосовуючи ряд дидактичних правил, збагатив теорію і практику навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Це, зокрема, використання аналізу і синтезу, індукції і дедукції в навчанні, що дає можливість педагогам добирати такі слова, які характеризуються виразністю, жвавістю, пластичністю і стимулюють творчу роботу дітей. Лише така форма повторення, як зіставлення, протиставлення, порівняння старого з новим,

сприяла кращому розумінню й запам'ятовуванню вивченого та нового матеріалу.

Я.Резнік прагнув, щоб діти, закінчивши перший ступінь навчання, оволоділи системою знань, умінь і навичок, необхідних у повсякденному житті. Він вважав, що таких знань має бути достатньо для успішного оволодіння іншими предметами, які систематично привчають дітей до самостійної роботи, наприклад розв'язання життєвих завдань і вправ, виготовлення моделей, збирання гербаріїв, використання пришкільних ділянок з навчальною метою тощо.

У результаті проведеного дослідження педагогічної спадщини Я.Резніка з'ясовано, що методи навчання є одним з найважливіших компонентів навчального процесу. Дидактими розроблено десятки класифікацій методів навчання. Бурхливий розвиток шкільництва у 20-30-х роках ХХ століття зумовив появу таких методів: проектів, дальтон-план, трудовий, дослідницький. Часто одні й ті самі поняття вживаються у розумінні як “метод” так і “прийом”. Це, зокрема, стосується аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, порівняння, яким Я.Резнік приділяв належну увагу і розглядав їх як методи навчання. До методів навчання він відносив: лекцію, розповідь, бесіду, самостійну роботу, практичну роботу (лабораторний метод); як допоміжні методи здійснення наочності-ілюстративний та екскурсійний. За переконанням Якова Борисовича всі ці методи над усе ставили активність самих учнів, зв'язок змісту й методів навчання з життям і мали забезпечувати всі рівні засвоєння, а отже враховувати мету й зміст освіти, закономірності учіння, можливості організації пізнавальної діяльності.

Метод є похідним від цілей, завдань, змісту, форм навчання; водночас він суттєво впливає на можливості їх практичної реалізації. Без використання методів навчальної діяльності неможливо реалізувати цілі і завдання навчання, досягти бажаних результатів. Взаємозв'язок методів навчання залежить від функції яку вони виконують. Зрозуміло, що високої якості знань

не можна досягти застосуванням якось одного ефективного методу чи форми навчання, необхідне їх поєднання. Розвиток теорії змісту методів навчання зумовлює пошуки нових підходів до їх класифікації.

2.3. Урок – основна форма шкільного навчання в педагогічній спадщині Я.Резніка

З історії розвитку організаційних форм навчання в початковій школі відомо, що його ефективність залежить не тільки від змісту і методів, а й від форм організації, які мають відповідати меті, змісту та умовам, де вони здійснюються. Вибір форм організації навчання зумовлюється завданнями освіти і виховання, конкретними цілями занять, особливостями змісту предметів, віковими можливостями учнів та характером їхньої пізнавальної діяльності. Відомо, що в загальноосвітніх школах навчання здійснюється за класно-урочною системою Я.Резнік так характеризував класно-урочну систему:

1. Усі діти, які навчаються в школі, поділяються на класи з постійним складом учнів у них.
2. Класи формували з учнів приблизно однакового віку, однакового рівня знань.
3. Для кожного класу розроблялася певна програма, що мала бути виконана протягом року.
4. Наприкінці року учні, які задовільно засвоїли намічений програмою курс, переводилися до наступного класу.
5. Кожний клас навчався в окремому кабінеті (класній кімнаті).

Навчальні заняття проводилися у формі уроків з окремих навчальних предметів, що змінювали один одного за певним, чітко установленим розкладом.

Найважливішою формою діяльності на уроці була спільна робота всього класу над одним і тим самим матеріалом під безпосереднім керівництвом учителя.

Крім класної роботи, уроки передбачали також групову та індивідуальну роботу окремих учнів із застосуванням різноманітних методів викладання під керівництвом учителя [127, 352-353].

Зазначені особливості Я.Резнік висвітлює в ряді праць, а саме: “Домашнє завдання та організація самостійної роботи” (1938), “Інтерес і увага у викладанні” (1938). Організаційній діяльності навчального процесу в загальноосвітній школі присвячено й деякі розділи докторської дисертації ученого “Теорія і практика навчального процесу” (1940), вперше виданого навчального посібника з педагогіки за редакцією С.Чавдарова (1940) та працю “Пояснювальне читання в початковій школі” (1947).

Учений вважав, що класно-урочну систему навчання потрібно організовувати так, щоб вона забезпечувала систематичне й міцне засвоєння з основ наук, а досягти цього можна лише завдяки правильній організації навчального процесу [95, 376]. Основною ж формою організації навчальної роботи в початковій і середній школі, за Я.Резніком, є урок з певною групою учнів, точно визначеним розкладом занять і постійним складом дітей. Ця форма, на переконання вченого, має включати під керівництвом учителя загальногрупову, бригадну й індивідуальну роботу кожного учня з використанням різноманітних методів навчання. При цьому треба всіма способами розвивати колективні форми навчальної роботи, не практикуючи організації постійних і обов’язкових бригад.

Яків Борисович звертав увагу на поєднання колективних та індивідуальних форм навчальної роботи й додержання правильної структури планування різних типів уроку з розподілом роботи серед учителів, оскільки урок є “чітким дзеркалом” організації навчальної діяльності учнів і навчальної діяльності вчителя...” [95, 375]. До важливих питань, він відносив такі, як: комплектування класів, система класних і система предметних

учителів [127, 355]. Наприклад, єдиним принципом “комплектування класів” був принцип однакового віку дітей і однакового рівня їхніх знань. Малося на увазі, що в межах класу можуть бути більш здібні і менш здібні, більш розвинені і менш розвинені, сильні і слабкі учні. Враховуючи особливості окремих дітей і здійснюючи індивідуальний підхід до кожного з них, учитель повинен систематично працювати з ними, щоб підтягнути слабких і відсталих учнів до рівня сильних.

Насамперед правильна структура планування уроків залежить від класних і предметних учителів. Я.Резнік зазначав, що в практиці масової школи було дві системи розподілу роботи серед учителів: 1) система класних учителів і 2) система предметних учителів. За словами вченого, система класних учителів полягає в тому, що клас має лише одного вчителя-керівника, який поєднує у своїх руках усе викладання. Ця система має ряд таких переваг:

1. Педагог може краще і всебічніше вивчити своїх учнів, їхні здібності й інтереси, позитивні і негативні особливості. Тому він має можливість успішніше організовувати педагогічний процес і ефективніше здійснювати індивідуальний підхід до окремих учнів.

2. Поєднуючи на своїх уроках усі навчальні предмети, класний учитель може добитися кращої координації і зв'язку між ними.

3. Класний учитель має змогу доцільніше розподілити роботу протягом дня і тижня відповідно до вимог шкільної гігієни та дидактики.

4. Керівництво самостійною роботою учнів, установлення нормального співвідношення між класною і домашньою роботою також значно полегшуються [127, 360].

Я.Резнік стверджував, що “неможливо поєднати в одній особі ґрунтовні знання з усіх навчальних предметів”, передбачені шкільною програмою, тому “система класних учителів” застосовується лише в початковій школі [127, 360]. А “система предметних учителів”, навпаки, полягає в тому, що кожний учитель викладає тільки одну дисципліну або два-три споріднених предмети.

Така система дає педагогові можливість концентрувати всю свою увагу на одній галузі знання і в зв'язку з цим бути добрим знавцем та справжнім майстром у своїй спеціальності. Водночас вона передбачає різноманітність класної роботи. Завдяки цьому “горизонт учнів значно розширюється, бо вони в своїй навчальній роботі зустрічаються з багатьма викладачами, різними характерами, різноманітними підходами. Але ця перевага може стати “великою хибою”, якщо між викладачами немає повної злагодженості в роботі” [127, 360]. Тому Я.Резнік наголошував, що в навчальній роботі має бути єдина система навчання і виховання.

Системі предметних учителів притаманні ще й такі особливості: вчителі-предметники мають значно менше можливостей всебічно вивчати своїх учнів, щоб правильно організувати педагогічний процес; координація викладання різних предметів і зв'язок між ними ускладнюється; виникають великі труднощі в розподілі окремих занять, у розробці раціонального розкладу уроків; недостатня координація роботи деяких учителів часто веде до однакового викладання матеріалу, тобто один педагог витрачає багато зайвого часу на досягнення тієї мети, якої вже давно досягнув інший учитель; виникають великі труднощі в дозуванні домашніх завдань і в раціональному керівництві самостійною роботою дітей [127, 360]. Усі ці недоліки, стверджував Я.Резнік, усуваються за правильної організації учительського колективу й систематичного керування його роботою.

Яків Борисович вважав, що прикріплення учителя до певного класу має такі переваги:

1. Педагог ґрунтовніше вивчає своїх учнів.
2. Значно легше вдається встановити нормальні стосунки між школою і сім'єю.
3. Система педагогічних впливів є дуже стійкою.
4. Учитель працює з більшим інтересом, бо йому не доводиться рік у рік повторювати одне й те саме.

5. Горизонт педагога розширюється. Він краще пізнає закони зростання й розвитку дітей, бо вони на його очах помітно змінюються; глибше і всебічніше вивчає навчальний матеріал, бо цей матеріал безперервно розгалужується перед його очима протягом кількох років.

6. Почуття відповідальності вчителя за свою роботу зростає, оскільки він не може перекладати вину за погану успішність своїх учнів на інших [127, 361].

Проте дана система, на думку Я.Резніка, має також свої недоліки, а саме: вимагає від учителя значно більшої затрати сил для підготовки до занять, бо йому щороку доводиться мати справу з новим матеріалом; ускладнює для педагога процес узагальнення свого власного досвіду; якщо вчитель недосвідчений, діти зазнають значної шкоди від того, що кілька років підряд перебувають виключно під його впливом.

Проаналізувавши позитивні і негативні сторони кожної із систем, учений робить висновок, що не можна категорично рекомендувати для всіх шкіл ту чи іншу систему. Це питання, на його думку, має розв'язуватися залежно від конкретних умов, складу учительського колективу, від підготовки та інтересів окремих учнів тощо. Наприклад, застосовуючи різноманітні способи організації навчальної роботи на уроці, вчитель повинен добиватися правильного поєднання колективних та індивідуальних форм навчання. Адже, за словами Якова Борисовича, “класна робота тільки тоді стає справді колективною, коли вчителеві вдається об'єднати всіх учнів класу навколо однієї мети, збудити в них однакові переживання й спільні вольові напруження, викликати їх погоджені дії і товариську взаємодопомогу, захопити їх єдиним поривом” [127, 362].

Учений зазначав, що вища форма колективної згуртованості класу буває тоді, коли змістом його роботи є взаємодія і взаємодопомога для досягнення спільними зусиллями всіх учнів якоїсь спільної мети. Наприклад, “це буває при колективному обговоренні якого-небудь питання, при

фронтальному розв'язуванні задачі або при дослідженні якоїсь проблеми під безпосереднім керівництвом учителя” [127, 362].

У звичайних умовах класної роботи, як стверджував Я.Резнік, не завжди вдається підтримувати таку згуртованість усього колективу. Іноді здається, що весь клас спільно працює над одним і тим самим матеріалом, а насправді виявляється, що кожний учень зайнятий своєю справою, своїми думками й до класної роботи ставиться байдуже. Щоб протидіяти цьому, вчитель повинен збуджувати й підтримувати інтерес і увагу всього класу, користуватися правильними способами й методами викладання. Це сприяє активізації спільного інтересу й мобілізації спільних зусиль усіх членів колективу для досягнення мети. У невеликому колективі учням легше допомагати один одному й виконувати колективну дію для досягнення спільної мети, поставленої перед окремою групою дітей (лабораторні роботи з фізики або хімії, вимірювання на полі з математики тощо).

Насамперед загальнокласна і групова робота чергується з різноманітними формами індивідуальної роботи. За словами Я.Резніка, на уроці бувають такі моменти, коли доцільно перервати на певний час колективну роботу й перейти до індивідуальної. Так, під час розв'язування арифметичної задачі педагог після її пояснення пропонує деяким учням працювати індивідуально. І тільки тоді, коли він підходить до дошки, щоб зробити ті чи інші висновки з одержаних результатів або щось пояснити, клас знову працює колективно.

Проте на уроці літератури учитель, розглядаючи з учнями якесь питання, проводить бесіду з усім класом. Врешті він пропонує дітям прочитати якийсь уривок з хрестоматії, розібратися в ньому, щоб розв'язати намічену проблему. Так колективна робота на кілька хвилин переривається, і кожний учень працює самостійно. Далі спільна бесіда відновлюється, індивідуальна робота знову змінюється на колективну, збагачену результатами індивідуальної роботи. Отже, безперервно колективна робота змінюється індивідуальною і навпаки. Іноді рамки індивідуальної роботи

школярів значно розширюються, коли темп роботи кожного учня менше залежить від темпу роботи його товаришів. Найважливішою формою індивідуальної роботи Я.Резнік вважав самостійну роботу учнів над завданнями, що виконуються вдома.

Передусім індивідуальний підхід має виявлятися не стільки в додаткових індивідуальних заняттях, скільки в правильній організації роботи на самому уроці. Таким чином, успіх боротьби з відставанням залежить від своєчасно вжитих запобіжних заходів, а для цього потрібне ознайомлення з індивідуальними особливостями учнів. “Кожний учитель повинен знати успіхи учня не тільки в тій дисципліні, яку він викладає, а і в інших. Не слід обмежуватися лише вивченням знань учня і його здібностей, треба в такій мірі ж вивчати особливості його волі, характеру і емоцій”, – писав Яків Борисович [127, 364].

Розглядаючи індивідуальну форму роботи, Я.Резнік радив насамперед користуватися такими організаційними вимогами, як чітке тематичне та поурочне планування уроку, окрім визначення теми, освітньої та виховної мети. При цьому обладнання має відповідати всім структурним елементам і технологіям уроку; вчитель повинен визначати рівень знань учнів, якого вони мають досягти (глибина, міцність, дієвість, свідомість), та рівень сформованості їхніх умінь.

До організаційних вимог учений відносив чіткість у самому проведенні уроку, зокрема у визначенні мети, завдань уроку та раціонального використання кожної хвилини [95, 444]. Особливу увагу він приділяв дидактичним вимогам до уроку. Насамперед це вміння вчителя володіти методикою і технологією уроку, що стосується раціонального керівництва навчально-пізнавальною діяльністю учнів, добору методів навчання, реалізації дидактичних принципів, індивідуалізації та диференціації завдань для дітей на основі врахування особливостей їхнього психофізичного розвитку.

Я.Резнік вважав, що вчитель зобов'язаний ґрунтовно вивчати особливості учнів і враховувати їх на уроці. Відповідно до таких вимог він повинен формувати у школярів позитивне ставлення до навчання, інтерес до знань та потребу в їх розширенні за допомогою дидактичного матеріалу. Учений був переконаний, що ефективність навчального процесу залежить не лише від здібностей учнів, а й від наявності в них цілеспрямованої мотивації навчання, від їхньої навченості, здатності до навчання, працьовитості. За його визначенням, уроки в школі – це значна частина життя дітей, приємного спілкування, у процесі якого особистість розвивається і збагачується моральними цінностями [95, 444].

Функція уроку як організаційної форми навчання полягає в досягненні мети, котра в одному випадку полягає в засвоєнні нового, цілісного змісту, а в іншому – в частковому засвоєнні на рівні свідомого сприйняття і запам'ятовування (закріплення). В першому випадку структура уроку як цілісна система повторюватиме в основному структуру навчання як цілісного процесу, у другому – лише частково відобразить цілісний процес навчання.

Загальноприйнято в науці, що мета, ціль – це заздалегідь спланований результат діяльності з перетворення якогось об'єкта. В педагогічній діяльності об'єктом перетворення є діяльність учня, а результатом – рівень його знань, розвитку й вихованості. Тому мета уроку ставиться відповідно до мети навчання і освіти як системи більш високого порядку.

Мета уроку в школі повинна вирізнятися конкретністю, із зазначенням засобів досягнення і переведенням її в конкретні дидактичні завдання. Щоб досягти мети уроку, наприклад, з математики, слід розв'язати три основних дидактичних завдання: актуалізувати попередні знання, вміння і навички, безпосередньо пов'язані з темою уроку; сформувати в учнів нові поняття і способи дії; організувати використання школярами знань і досвіду діяльності з метою формування в них нових навчальних та пізнавальних умінь і навичок, нового досвіду пізнавальної діяльності.

Дидактичні завдання уроку реалізуються в реальній педагогічній діяльності через навчальні завдання для учнів. Це розв'язування дітьми арифметичних задач, виконання завдань, вправ, розбір речень, складання плану переказу тощо. Такі завдання відображають навчальну діяльність учнів у конкретних навчальних ситуаціях. Дидактичні та навчальні завдання виступають у цілісній структурі уроку основним засобом досягнення мети й умовою добору, конструювання способу дії як учителя, так і учнів.

Структура уроку та форми організації навчальної роботи на ньому мають принципове значення в теорії і практиці уроку, як стверджував Я.Резнік, оскільки значною мірою визначають ефективність навчання, його результативність. Тому єдиної думки з цього питання в педагогічній науці немає. Часто в практиці використовують таку схему уроку: 1) вивчення нового матеріалу; 2) закріплення вивченого; 3) контроль і оцінка знань учнів; 4) домашнє завдання; 5) узагальнення та систематизація знань [95, 444]. Не можна обмежувати навчальний процес і вчителя однією постійною схемою уроку, тому що це завдає шкоди навчальному процесу в цілому.

Я.Резнік наголошував, що урок має включати зміст матеріалу, методи й форми навчання, методи управління навчальною діяльністю та контролю за нею, технічні й навчальні засоби, дидактичні матеріали для самостійної роботи, форми організації навчальної діяльності учнів, особистість учителя. Урок повинен відображати закономірності процесу навчання як явища дійсності, закономірності процесу засвоєння, логіку засвоєння нових знань як внутрішнього психологічного явища; закономірності самостійної розумової діяльності учня як способів його індивідуального пізнання, відображаючи логіку пізнавальної діяльності людини; логіку викладання; види діяльності учителя та учнів як зовнішні форми прояву сутності педагогічного процесу [95, 473]. Елементами уроку, що відбивають ці закономірності, є актуалізація, формування нових понять і способів дій та використання засвоєного. У реальному педагогічному процесі вони виступають і як етапи процесу навчання, і як основні, незмінні, обов'язково присутні на кожному уроці

узагальнені дидактичні завдання, і як компоненти дидактичної структури уроку. Саме ці компоненти забезпечують на уроці необхідні та достатні умови для засвоєння учнями програмного матеріалу, формування в них знань, умінь і навичок, активізації розумової діяльності учнів у процесі виконання самостійних робіт, розвитку їхніх інтелектуальних здібностей.

Процес навчання є ефективним лише тоді, коли вчитель усвідомлює, що кожний із компонентів дидактичної структури уроку пов'язаний з попередніми. Формування нових знань може бути успішним тільки з опорою на вже здобуті знання, а відпрацювання навичок і вмінь успішно відбувається після засвоєння нового.

Методична підструктура уроку, що розробляється вчителем на основі дидактичної структури, характеризується більшою варіативністю. Так, на одному уроці це може бути розповідь учителя, постановка запитань для перевірки сприйнятого, виконання вправ за зразком, розв'язування завдань тощо, а на іншому – показ умінь діяльності, відтворення їх учнями, розв'язування завдань з використанням того ж способу в нових, нестандартних ситуаціях та ін.

Усе наведене свідчить про те, що практично неможливо дати єдину схему уроків з навчальних предметів, що вивчаються в школі. Методична підструктура уроку на відміну від дидактичної – величина змінна. Кількість елементів у ній, їх номенклатура й послідовність визначаються вчителем, виходячи із загальної дидактичної структури уроку та мети освіти, розвитку й виховання учнів. Методична підструктура уроку відображає основні етапи навчання й характер його організації.

Таким чином, якщо дидактична структура уроку є постійною і в діяльності вчителя виступає у вигляді загального алгоритму організації уроку, то методична підструктура зобов'язує його планувати конкретні види діяльності: виконання вправ, розв'язування задач, відповіді учнів; пояснення матеріалу з використанням адекватних методів і засобів; розв'язування практичних і навчальних задач під керівництвом учителя і самостійно [127,

368]. Створюючи методичний проект уроку, педагог виходить із принципу оптимального досягнення мети, де значну роль у забезпеченні успішності навчально-пізнавального процесу відіграють: створення мотивації і психологічного комфорту, врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей.

Типології уроків присвячено багато наукових праць. Проте нині ця проблема залишається спірною в сучасній дидактиці. Є кілька підходів до класифікації уроків, кожний з яких відрізняється певною ознакою. Наприклад, уроки класифікують, виходячи із дидактичної мети, мети організації занять, змісту і способів проведення уроку; основних етапів навчального процесу; дидактичних завдань, що розв'язуються на уроці; методів навчання, способів організації навчальної діяльності учнів [127, 367].

Відповідно до такого підходу виділяють п'ять типів уроків, а саме: вивчення нового навчального матеріалу; вдосконалення знань, умінь і навичок (сюди входять уроки формування вмінь і навичок та ін.); узагальнення і систематизація; комбіновані уроки; уроки контролю та корекції знань, умінь і навичок [95, 490]. Ця класифікація є досить перспективною, хоча й не визначається всіма теоретиками-дидактиками. Спробуємо охарактеризувати деякі типи уроків за Я.Резніком.

Метою уроку вивчення нового матеріалу є оволодіння учнями новим матеріалом. Для цього школярі повинні підключатися до розв'язання таких дидактичних завдань, як засвоєння нових понять і способів дій, самостійна пошукова діяльність, формування системи ціннісних орієнтацій. Уроки вивчення нового матеріалу найбільше використовуються в роботі зі школярами середнього та старшого віку, бо саме в середніх і старших класах вивчається досить значний за обсягом матеріал. Форми вивчення можуть бути найрізноманітнішими: лекція, пояснення вчителя із заохоченням учнів до обговорення деяких питань, положень, евристична бесіда, самостійна робота з підручником, іншими джерелами, постановка і проведення експериментів, дослідів тощо. Звідси й види уроків, що застосовуються в

рамках цього типу, є досить різноманітними: урок-лекція, урок-семінар, кіноурок, урок теоретичних і практичних самостійних робіт (дослідницького типу), змішаний урок (сукупність різних видів уроків на одному уроці) [95, 490]. Спільним для всіх цих видів є те, що відводиться час на роботу з новим матеріалом, у ході якої використовуються всі можливі прийоми активізації пізнавальної діяльності школярів: виклад нового матеріалу проблемного характеру, використання учителем яскравих прикладів, фактів, залучення учнів до їх обговорення, підкріплення тих чи інших теоретичних положень особистими прикладами і фактами, використання наочно-образного матеріалу й технічних засобів навчання. Все це спрямоване на змістовне і глибоке роз'яснення нового матеріалу вчителем і вміння підтримувати увагу та розумову активність учнів під час роботи з ним. Крім того, спільним є і те, що на уроці в ході вивчення нового матеріалу закріплюється й раніше засвоєний.

Основні дидактичні завдання, які розв'язуються на уроках удосконалення знань, умінь і навичок, здебільшого зводяться до таких: а) систематизація та узагальнення нових знань; б) повторення й закріплення раніше засвоєних знань; в) застосування знань на практиці для поглиблення та розширення раніше засвоєних; г) формування умінь та навичок; д) контроль за вивченням навчального матеріалу і вдосконалення знань, умінь та навичок [95, 444].

У більшості класифікацій даний тип уроку розбивають на кілька видів: закріплення матеріалу, що вивчається; повторення; комплексне застосування знань, умінь та навичок; формування умінь та навичок тощо [95, 473].

Однак зазначимо, що уроки “чистого” [95, 444] повторення чи формування умінь та навичок, як засвідчує реальна шкільна практика, є менш ефективними й тому входять до уроків удосконалення знань, умінь та навичок.

Урок узагальнення та систематизації знань спрямований на розв'язання двох основних дидактичних завдань – установлення рівня опанування

учнями теоретичних знань і методів пізнавальної діяльності з вузлових питань програми, що мають вирішальне значення для оволодіння предметом в цілому, це перевірка й оцінка знань програмного матеріалу, що вивчається протягом чверті, півріччя і всього року навчання. Психологічно такі уроки стимулюють учнів до систематичного повторення більших розділів, великих блоків навчального матеріалу, дозволяють їм усвідомлювати його системний характер.

Специфікою уроків узагальнення та систематизації знань є те, що учитель щоразу під час проведення уроку визначає питання-проблеми для повторення, заздалегідь вказує джерела, якими учні мають користуватися; у разі потреби проводить оглядові лекції, дає дітям завдання для їх колективно-групового виконання поза уроком, проводить як групові, так і індивідуальні консультації, дає рекомендації для самостійної роботи. У старших класах найпоширенішим видом уроків узагальнення та систематизації є уроки, на яких проводяться проблемні дискусії, або уроки-семінари, де поглиблюється чи систематизується певний зміст вивченого розділу програми або програмного матеріалу в цілому, а також уроки, на яких учні цілеспрямовано (окремо чи групами) розв'язують творчі завдання теоретичного або практичного характеру.

Комбінований урок – це найпоширеніший тип уроку в практиці роботи школи. На ньому розв'язуються дидактичні завдання вже описаних типів уроків. Звідси і його назва – комбінований [95, 490]. Основними елементами цього уроку, що становлять його методичну підструктуру, є: а) організація учнів до занять; б) повторення і перевірка знань школярів, виявлення глибини розуміння та міцності всього вивченого на попередніх заняттях, актуалізація необхідних знань і способів діяльності для роботи над осмисленням матеріалу, що вивчається на поточному уроці; в) введення учителем нового матеріалу та організація роботи учнів над його осмисленням і засвоєнням; г) первинне закріплення нового матеріалу та організація роботи над виробленням в учнів умінь і навичок використовувати знання на

практиці; д) домашнє завдання та інструктаж щодо його виконання; е) підбиття підсумків уроку з виставленням поурочного бала, оцінки за роботу окремим учням протягом усього уроку [95, 473].

Перелічені компоненти комбінованого уроку залежно від характеру навчальної ситуації і педагогічної майстерності учителя взаємодіють між собою. В таких випадках структура комбінованого уроку стає гнучкою, рухомою. Це дає змогу вчителю уникати в своїй роботі шаблону, формалізму.

У процесі вивчення нового матеріалу можна відразу організувати його закріплення та використання, а під час закріплення здійснити контроль за тим, як застосовуються знання в різноманітних, у тому числі нестандартних ситуаціях. Така комплексна взаємодія між структурними елементами комбінованого уроку робить його багатоцільовим і змушує вчителя правильно регламентувати час на окремі етапи. Ефективність і результативність комбінованого уроку залежать не від абсолютизування його структури, а від чіткого визначення цільових настанов.

Уроки контролю та корекції знань, умінь і навичок призначені для оцінки результатів навчання, рівня засвоєння учнями теоретичного матеріалу, системи наукових понять, сформованості умінь і навичок, досвіду навчально-пізнавальної діяльності школярів. Уроки контролю та корекції діляться на такі види: усне опитування (фронтальне, індивідуальне, групове); письмове опитування, диктанти, розв'язування задач і прикладів тощо; залік, залікова практична (лабораторна) робота; контрольна самостійна робота; екзамени та ін. [95, 459]. Всі ці та інші види уроків проводяться після вивчення цілих розділів, тем. Вищою формою перевірки та оцінки знань учнів, рівня їхніх знань є екзамен з курсу в цілому.

Після проведення уроку контролю проводиться спеціальний урок аналізу та виявлення типових помилок, недоліків у знаннях, уміннях і навичках учнів, в організації їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Звичайно, в практиці роботи школи можливі й інші типи та структурні комбінації уроків. Крім того, слід мати на увазі, що перелічені типи уроків у “чистому” вигляді рідко зустрічаються в практиці роботи учителя. Так чи інакше функції одного типу уроку часто виявляються в структурі іншого. Відмінність полягає тільки в тому, що кожний зазначений тип уроку вирізняється домінуванням певної функції, наприклад ознайомлення та вивчення нового матеріалу або контролю та оцінки, а функції інших типів уроків мають допоміжний характер. Тому класифікація уроків продовжує залишатися однією із актуальних проблем дидактики.

Найважливішою умовою нормального й успішного засвоєння матеріалу всіма без винятку учнями є чітка і правильна організація роботи на уроці. Успіх організації і функціонування навчального процесу залежить від знання навчальних можливостей і цілих класів, що й дало дібрати оптимальні умови для кожного учня, не лише окремих школярів. Наприклад, якщо школяр виявляє незнання чи нерозуміння, учитель повинен по можливості тут же на місці добитися, щоб той зрозумів допущену помилку і усвідомив матеріал, який вивчається. Для цього вчений радив використовувати такі моменти: з'ясування характеру (суті) і причин неправильної відповіді; відповідна робота для усунення причини незнання і забезпечення правильних знань; перевірка ефективності пояснень; переконання учителем учня в тому, що правильне знання справді здобуто; додаткові індивідуальні завдання для закріплення того знання, яке всі учні вже засвоїли, а даний учень тільки здобув [127, 364]. Здійснюючи такий підхід до окремого школяра, вчитель повинен, на думку Я.Резніка, стежити за ним, щоб підтримувати активність усього класу.

Перед виконанням будь-якої роботи треба добре уявити собі її мету, результат, якого має бути досягнуто. Адже, за Я.Резніком, вироблення чіткого уявлення про якусь майбутню роботу, що включає її мету, засоби для досягнення й певні етапи її проведення у відповідній послідовності й зв'язку, називається плануванням. Передусім учений радить для планування

уроку враховувати такі виділені ним організаційні частини уроку: завершена, обмежена в часі частина навчального процесу, в ході якої розв'язуються навчально-виховні завдання; постійна завершена форма навчання, що забезпечує систематичне засвоєння учнями знань, умінь і навичок; вивчення системи знань у логічній послідовності; гнучка форма організації навчання, коли використовуються різні методи та прийоми навчання; фронтальна, групова, колективна та індивідуальна форми навчальної роботи; спільна діяльність учителя та учнів [127, 367].

Так, розглядаючи класно-урочну систему як одне з найважливіших питань у контексті проблем уроку, Яків Борисович визначив його завдання. Основними з них він вважав забезпечення свідомого, міцного і глибокого засвоєння знань; формування в учнів самостійності, активності, творчого пошуку; посилення розвитку розумових здібностей; формування у школярів уміння самостійно вчитися, здобувати й поглиблювати свої знання, набувати навичок творчого застосовування їх на практиці; вироблення в учнів позитивного ставлення до навчальної праці та підвищення виховного ефекту навчання [127, 366]. Водночас учений виділив такі умови, за яких класно-урочна система повністю реалізує свої можливості, забезпечуючи якнайкращий успіх у навчанні й вихованні дітей, а саме: рівень колективної роботи; своєчасна допомога окремим учням на основі індивідуального підходу до них [127, 366].

Таким чином, урок як основна форма навчання, на думку Я.Резніка, буде успішним лише тоді, коли учитель добре знатиме навчальний матеріал і продумуватиме його наперед, чітко визначаючи основні ознаки уроку та завдання, спрямовані на всебічний розвиток учнів. На уроці педагогові доводиться розв'язувати цілий ряд надзвичайно складних і важких проблем: готувати учнів до сприймання певного матеріалу; викликати у них інтерес і увагу до роботи; подавати навчальний матеріал у певній послідовності із застосуванням відповідних засобів і методів [196, 27].

Я.Резнік стверджував, що вчитель має систематично й безперервно перевіряти, як учні сприймають навчальний матеріал, пояснювати важкі місця, що трапляються й іноді бувають непередбачуваними. Він повинен закріплювати основні елементи матеріалу, який вивчається, в пам'яті учнів; дбати про використання навчального матеріалу для розвитку здібностей дітей і виховання в них моральних якостей; організовувати й перевіряти самостійну роботу учнів як на самому уроці, так і в позаурочний час; стежити за порядком у класі. Але як би добре не володів учитель навчальним матеріалом і методичною майстерністю, перед кожним уроком він має заздалегідь продумувати всі моменти, щоб уникнути непередбачених випадків, які знижують ефективність навчальної роботи. Наприклад, добре підготовлений і спланований урок, за Я.Резніком, характеризується такими особливостями: має чітку цільову настанову, яка точно реалізується; розвивається за певною схемою без відхилень від наміченої мети; послідовність у викладі матеріалу відповідає вимогам методики, сформульованих у дидактичних правилах; час розраховується так, щоб дзвінок не переривав учителя під час пояснень; методи, форми і способи викладання на уроці раціонально змінюються й чергуються відповідно до логічних і психологічних вимог самого матеріалу та особливостей підготовки учнів [196, 52].

Складання плану якого уроку, вважав учений, вимагає від учителя глибокого знання навчального матеріалу, методики даного предмета й чіткого уявлення про знання та здібності учнів. У контексті сказаного він наголошував, що не можна давати вчителю готовий план з визначеними етапами та послідовністю [127, 367]. Але доцільно намітити найважливіші обов'язкові елементи уроку, які їх учитель повинен мати на увазі, плануючи урок і готуючись до нього. Ці елементи є такими: цільова настанова, мотивація мети, підготовка аперцепції, перевірка домашньої роботи, добір дидактичного матеріалу, визначення форм і методів роботи, закріплення матеріалу, поточний облік, задавання роботи додому, дозування часу [127,

367]. Всі зазначені елементи стосуються будь-якого уроку. Адже, готуючись до уроку, учитель повинен визначитися насамперед із цільовою настановою, а для збудження в учнів інтересу до навчальної роботи недостатньо сформулювати лише мету, треба показати ще і її значення. Тому, за словами вченого, педагог, готуючись до уроку, має продумувати всі можливі способи й вибрати найкращі з них. Це стосується і підготовки аперцепції, яка потребує забезпечення правильного сприймання учнями нового матеріалу. Найважливішим за такого підходу є виховний вплив, зокрема збудження інтересу, зміцнення волі тощо. Я.Резнік зосереджував увагу на таких засобах виховного впливу, які однозначно повинні диференціюватися залежно від індивідуальних особливостей дітей. Згідно з індивідуальним навчанням учитель або наставник навчає кожного учня окремо, орієнтуючись на його темп засвоєння знань і здібності. Перевага такої форми полягає в тому, що педагог має безпосередній контакт з учнями, завжди може виправити помилку та відзначити успіхи. Таким чином він може з'ясувати, які діти потребують особливої уваги та допомоги і виробити свою особливу тактику щодо них.

Яків Борисович радив під час планування уроку продумувати форми й методи перевірки виконання домашнього завдання. Адже цей елемент органічно пов'язаний з попередніми двома – підготовкою аперцепції і мотивацією мети уроку [127, 368]. Але це буває не завжди. Іноді повторення у зв'язку з перевіркою завдання не забезпечує підготовки учнів до сприймання нового матеріалу й не підводить до нової роботи. В таких випадках треба кожний з елементів особливо продумувати і готувати. Проте під час добору дидактичного матеріалу згідно з програмою і підручником вчитель визначає ті конкретні знання, поняття, правила, закони, які мають засвоїти учні, і той конкретний навчальний матеріал (приклади, ілюстрації, факти, вправи тощо), за допомогою якого засвоюватимуться знання.

Особливо великого значення учений надавав підготовці до уроку наочного приладів, таблиць, моделей та формам їх використання. Він вважав,

що під час планування такої роботи вчитель повинен найбільше уваги приділяти так званим “пунктам особливих труднощів”, зокрема передбачати, які питання, елементи уроку можуть викликати труднощі, непорозуміння й типові помилки [127, 370]. У такому разі педагог спеціально плануватиме роботу з поточного обліку знань учнів на уроці. Він бачитиме, кого потрібно перевіряти, коли проводити перевірку і в якій формі. Усі ці питання мають бути передбачені в плані.

По-перше, план уроку повинен забезпечувати раціональне використання часу, правильний його розподіл, орієнтований початок і кінець кожної частини уроку. Важливість цих моментів, взаємозв'язок, послідовність їх розгортання визначаються в кожному окремому випадку характером навчального матеріалу, особливостями учнів і конкретними умовами роботи.

По-друге, продумавши найважливіші моменти роботи на уроці й визначивши послідовність, учитель фіксує свій план на папері. Форми запису плану уроку можуть бути різними. Найдоцільніший, за словами вченого, є конспект. У ньому педагог детально описує весь хід уроку, зміст пояснень, які має дати, найважливіші питання, приклади для вправ тощо.

По-третє, складання таких докладних конспектів і потім порівняння їх з фактичним ходом уроку є прекрасним засобом для “вправління дидактичних здібностей і вмінь учителя” [127, 371]. Тому Я.Резнік радив, щоб молоді вчителі якнайчастіше складали такі конспекти. Форма запису може змінюватися відповідно до теми уроку та його плану. Але запис повинен обов'язково містити моменти, які визначають цілеспрямованість і хід уроку.

Водночас розклад уроків розподіляє заняття з усіх навчальних предметів у кожному класі за днями навчального тижня й годинами навчального дня. Якість розкладу має велике значення для ефективності навчального процесу. На думку Якова Борисовича, інтерес учнів до роботи, напруженість уваги і працездатність, міцність засвоєння навчального

матеріалу великою мірою залежать від того, наскільки доцільно складений розклад уроків.

Недаремно найважчою проблемою, що виникає при складанні розкладу, є послідовність, у якій навчальні предмети повинні змінювати один одного протягом навчального тижня і дня. Лише правильно організована зміна навчальних предметів дає змогу запобігти втомі дітей. Адже працездатність дітей то підвищується, то знижується в різні моменти дня і тижня.

Численні досліді і спостереження Я.Резніка показали, що протягом дня працездатність знижується нерівномірно. Наприклад, на початку роботи, в перші години дня, працездатність зростає і найвищого рівня досягає в середині дня. Потім починається її поступове зниження. А наприкінці робочого дня часто спостерігається вторинне поступове підвищення працездатності.

Аналізуючи роботу школярів протягом тижня, учений дійшов висновку, що на початку тижня працездатність вища, ніж наприкінці; свого найвищого рівня вона досягає на другий і третій дні тижня; на кінець тижня спостерігається певне підвищення працездатності. Проте не слід забувати, що всі ці закономірності є лише загальною схемою, яка допускає численні відхилення і винятки під впливом різних обставин.

Важливим у процесі складання розкладу має бути врахування предметів та їх розподіл у певній послідовності. До найважчих предметів належать математика, фізика, хімія; до предметів “середньої складності” – історія, географія, рідна мова, іноземні мови; до легких – малювання, співи, фізкультура й частково природознавство (практичні заняття) [127, 371]. Тому під час складання розкладу слід прагнути, щоб найважчі предмети ставилися не на початку і не в кінці, а посередині навчальних годин, предмети середньої складності – в перші години, а найлегші – в останні. При розподілі уроків за днями тижня найбільш напружену роботу треба призначати на середні дні тижня. У ці дні доцільно також планувати п’яті або шості уроки.

Правильне складання розкладу має велике значення для працездатності учнів.

Особливо слід урізноманітнювати роботу з вивчення рідної мови, якій Я.Резнік приділяв найважливішу увагу. За словами ученого, мова має важливе значення в житті людини й органічно пов'язана з розумовим її розвитком. Він писав: “Рідне слово є основою всякого розумового розвитку й скарбницею для всіх знань; з нього починається всяке розуміння, через нього проходить і до нього повертається. Слово є плоть духа, поки дух не виробляється в слово... доти він не може рухатися й розвиватися вільно...” [135, 113]. Недостатньо розвинена мова значно знижує громадську й політичну активність. Тому розвиток мови потрібний не лише для підготовки учнів до майбутнього життя, а й для їхньої активної участі в житті суспільства, загального розумового розвитку.

Саме вироблення навичок живої мови має безпосереднє значення для підвищення успішності дітей з усіх навчальних предметів, що вони вивчають у школі. Оскільки свідоме й міцне засвоєння знань з будь-якого предмета нерозривно пов'язане з умінням висловити ці знання, то справжнім засвоєння знань може бути лише тоді, коли з'являється вміння їх формулювати. Тому вже з перших днів навчання в школі треба організовувати систематичну роботу над живою мовою учнів, особливо на уроках пояснювального читання, де вперше мова характеризується такими якостями: образність (уміння не тільки висловлювати уявлення, поняття і зв'язки між ними, а й змальовувати речі та явища, тобто робити свою мову барвистою, емоційно насиченою); літературність (уміння уникати у своїй мові вульгаризмів, так званих “блатних” слів, діалектизмів, що не увійшли до літературної мови; правильне мовлення (вміння чітко вимовляти звуки, склади, слова, фрази, в міру голосно, виразно зберігати відповідний темп, правильно ставлячи граматичні й логічні наголоси) [135, 114].

Варто зазначити, що Я.Резнік поєднував на уроках ті елементи навчально-виховного процесу, які формували переконання, моральні якості

особистості (виховний елемент); забезпечували засвоєння дій (операційний елемент) та знань (змістовий елемент), застосування знань і дій (прикладний елемент) [135, 114]. Усі елементи мають бути тісно пов'язані, оскільки впливають один на одного. Тому центральне місце у процесі навчання посідає змістовий елемент засвоєння учнями знань, понять, законів і закономірностей розвитку природи та суспільства, основних теорій і провідних ідей з певної галузі науки. Він безпосередньо впливає на формування переконань, моральних рис учнів [135, 118]. До того ж учений визначив інформаційно-пошуковий тип, де поєднувалися елементи, які залишилися з педагогічної практики минулого, з новими, що виникли в епоху науково-технічної революції (актуалізація опорних знань і дій, чуттєвого досвіду учнів, мотивація навчання, сприймання й усвідомлення навчального матеріалу, осмислення і запам'ятовування готової інформації, пошук нової інформації та способів виконання дій, розв'язання навчальної проблеми, самоконтроль і саморегуляція) [95, 431].

На думку Якова Борисовича, на уроках варто використовувати різні прийоми, що сприятиме поглибленню знань учнів загальноосвітньої школи, а саме: за дидактичними категоріями; психологічним спрямуванням клімату на уроці та впливу вчителя на особистість учня; за методичним підходом, який характеризується діяльністю учителя й учнів в основних структурних компонентах уроку; за організацією заняття (робота з наочними посібниками, ефективне використання знань, умінь та навичок, від чого й залежатиме підсумковий аналіз навчального року). З цією метою він рекомендував педагогам створювати необхідний емоційний мікроклімат на уроці, усвідомлювати види змісту навчання, відповідність методів і прийомів змісту навчального матеріалу, ступінь засвоєння знань, логічну внутрішню єдність уроку, його зв'язок із навчальною системою [95, 444]. Саме такий учитель зможе ґрунтовно вивчати рівень навчальних досягнень учнів, оцінювати їхні знання й педагогічну ефективність навчально-виховної роботи та визначати

чинники, які позитивно впливатимуть на результативність з метою подальшої конкретизації роботи школи.

Так, ще в підручниках на початку ХХ ст. переважав теоретичний виклад матеріалу, що, з одного боку, ускладнювало сприйняття нового матеріалу, а з іншого – краще розвивало абстрактне мислення, яке сприяло ефективному розумовому розвитку учнів. Матеріал підручників зазначеного періоду на досить високому рівні розвивав розумову активність школярів. Адже на уроках із точних наук майже всі логічні математичні операції вони мали виконувати усно. На той час велику роль відігравав правильний вибір форми навчальної роботи на заняттях. Лише такий вибір мав позитивно впливати на розвиток учнів та підвищувати їхню успішність. Завданням педагога було уважно стежити за змінами поданого матеріалу і вносити корективи в організацію процесу навчання та виховання [95, 521].

Основні форми організації навчання сформулював ще Я.Коменський, а саме: 1) визначений певний час для навчальних занять протягом року та кожного дня; 2) відведення часу для щоденних занять і для кожного уроку по 45 хв; 3) провідна роль учителя. Запропоновані форми, на думку Я.Резніка, як такі забезпечують чітку організацію та успішне виховання учнівського колективу на основі навчальної діяльності школярів і є “конкретними умовами роботи” [127, 370].

Яків Борисович наголошував, що за керівної ролі вчителя урок уможливорює опанування учнями систематичних знань з основ наук, техніки й мистецтва; розвиток пізнавальної активності й самостійності, здібностей, інтересів; цілеспрямоване керування вихованням і розумовим розвитком школярів. А це означає, що вчитель викладає навчальний матеріал усім учням в однаковому обсязі і, пояснюючи, спостерігає за ними та визначає їхні дії. З цією метою педагог звертається до них із запитаннями, стежить за тим, як вони їх сприймають, як реагують, чи роблять спробу відповісти під час уроку. При цьому він продовжує вести учнів до поставленої мети, використовуючи різні методи і прийоми, добираючи шляхи залучення дітей

до активної пізнавальної діяльності. Так відбувається взаємодія вчителя та учнів у процесі викладання матеріалу й формування знань. Педагог на основі глибокого аналізу можливостей і конкретних форм може добирати такі варіанти їх поєднання, які забезпечать високу ефективність навчального процесу.

Я.Резнік також вважав, що під час вибору форм роботи слід урахувувати умови розгортання навчального процесу, особливо наявність дидактичного матеріалу та спеціального обладнання, яке дає змогу індивідуалізувати навчальний процес. Зрозуміло, що на вибір форми навчальної роботи однозначно впливає зміст навчального матеріалу, який може бути різної складності. Важливо пам'ятати, що конкретні форми навчальної роботи можуть створити оптимальні умови для одних учнів і погані – для інших. Тому насамперед учитель має бути переконаний, що кожний урок можна використати саме для виховання й розвитку уваги дітей, але він тільки тоді сприятиме її розвитку, коли методично правильно проводитиметься.

Спираючись на власний досвід, Я.Резнік дійшов висновку, що лише індивідуальний підхід дає позитивний результат в умовах уроку як основної форми навчання, а його найважливішим принципом є дидактичні засоби (наочність) і підручник [95, 417]. Але в навчально-виховному процесі важливу роль відіграє не тільки вибір навчального матеріалу, методів і способів, а й слово вчителя. Отже, для учнів різного віку голос і тон учителя мають велике значення. Адже педагог залишається взірцем розуму, порядності, дисциплінованості й суворості. Зміст кожного речення, слова він повинен неодноразово продумувати перед кожним уроком. Наприклад, готуючись до уроку з читання слід застосовувати метод пояснювального читання, учитель обов'язково має враховувати специфіку матеріалу. Під час читання художньо-літературного тексту він повинен приділяти значну увагу безпосередньому художньому сприйманню його учнями, активізації їхніх естетичних та моральних почуттів [див.: Дод. Ф].

Спочатку текст читає учитель, додержуючи логічних наголосів та відповідної інтонації, щоб зацікавити дітей, зосередити їхню увагу і дати їм цілісне уявлення про художній твір. Але не варто розривати його на частини і вивчати кожну окремо. Потрібно після ознайомлення з твором у цілому перейти до вивчення окремих частин. Я.Резнік запропонував таку схему уроку читання із застосування методу пояснювального читання:

Вступна бесіда, мета якої викликати в дітей інтерес до дібраного для читання матеріалу, створити в них відповідний настрій, ознайомити їх з тими уявленнями та поняттями, які потрібні для розуміння тексту.

Виразне читання матеріалу вчителем.

Бесіда, завданням якої є з'ясування головної ідеї твору, пояснення важких слів і виразів, логічний та художній аналіз твору.

Різні форми роботи для кращого вивчення й засвоєння матеріалу: читання про себе та вголос і читання матеріалу в цілому або окремих його частин, складання плану, переказ тощо.

Самостійна робота дома (списати статтю чи виписати окремі частини, вивчити напам'ять, написати переказ за планом, прочитати додатковий матеріал, дати відповіді на певні запитання тощо) [135, 3].

На думку Якова Борисовича, така побудова уроку полегшуватиме учням його сприймання. По-перше, у процесі вивчення географічного і природознавчого матеріалу в дітей створюються правильні наукові уявлення та поняття; по-друге, такий матеріал слід органічно поєднувати з вивченням різних предметів і явищ, з екскурсіями та практичними заняттями (наприклад, опрацювання науково-популярної статті). При цьому Я.Резнік пропонував користуватися таким планом:

Безпосереднє вивчення відповідних предметів та явищ за допомогою дослідів і наочних приладів: таблиць, моделей, картин, колекцій, малюнків, природних предметів тощо.

Узагальнююче вивчення всієї статті в цілому, виділення її основних положень, складання плану всієї статті, запис висновків у зошити тощо.

Логічно закінчене вивчення (читання статті логічно закінченими частинами з поясненням змісту кожної з них).

Домашнє вивчення (завдання додому: усний і письмовий переказ, виготовлення малюнків, таблиць, колекцій, читання додаткового матеріалу, самостійні спостереження, знаходження відповідей на запитання тощо) [135, 15].

Іноді перший етап роботи – вивчення предметів та явищ – перетворюється на окремий предметний урок чи проводиться у формі екскурсії. Зазначимо, що екскурсії бажано проводити під час вивчення таких тем, як „Вода у природі”, „Орієнтування на місцевості”, „Ліс і його життя” та ін.

Я.Резнік вважав, що вміщені в читанці історичні статті здебільшого можуть опрацьовуватись як художній матеріал. При цьому вчитель має звернути увагу на правильне висвітлення історичної перспективи минулого і сучасного. Проте під час вивчення будь-якого матеріалу він не повинен забувати основне завдання пояснювального читання, яке полягає у змісті прочитаного тексту. Для цього на уроках застосовуються різні форми і методи роботи, а саме: вступна бесіда, виразне читання матеріалу вчителем, голосне і мовчазне читання матеріалу дітьми, з'ясування окремих слів і зворотів, вивчення художніх особливостей, з'ясування головної ідеї твору, переказ, розглядання малюнків і наочних приладів, різні форми мовних вправ тощо [135, 36].

Яків Борисович наполягав на таких формах і методах роботи, які допомагають правильно зрозуміти текст, переживати відповідні естетичні й моральні почуття, засвоювати відповідні поняття. Зокрема, це стосувалося і домашнього завдання як невід'ємної частини в навчальному процесі. Учений наголошував на тому, що, працюючи над домашніми завданнями, школяр продовжує навчатися, тому, як і в процесі засвоєння знань на уроці, треба додержувати основних дидактичних принципів: активності й самостійності навчальної праці, доступності й науковості змісту, систематичності і

послідовності з урахуванням індивідуальних особливостей школярів. На його думку, домашні завдання виправдовують свою функцію лише за самотійного їх виконання учнями. Але з цією метою треба враховувати можливості змісту завдань для вироблення й закріплення деяких прийомів навчальної діяльності під час уроку. Наприклад, на уроках читання – це вміння складати план, переказувати текст, виділяти головну думку прочитаного; на уроках математики – навчання та самотійне застосування різних способів перевірки розв’язування задач, прикладів; на уроках мови – прийоми самоконтролю, використання найважливіших правил зі складною структурою тощо.

З одного боку, за Я.Резніком, учитель, організовуючи на уроці самотійну роботу, має спеціально виділяти зазначені прийоми, привчати дітей правильно їх застосовувати, щоб готувати їх до виконання домашніх завдань. Адже труднощі, з якими стикаються школярі під час виконання домашніх завдань, беруть початок на уроці. З іншого боку, щоб запобігти цьому, класовод повинен узяти за правило ніколи не задавати додому матеріалу, якого діти не зрозуміли у класі. Адже ця важлива функція домашніх завдань і є здійсненням взаємозв’язку між уроками. Я.Резнік писав: “Для систематичності навчання необхідно ретельно продумувати не тільки послідовність та обсяг матеріалу, що вивчається на уроці, але потрібно забезпечити цей підхід і до змісту домашніх завдань” [135, 36].

У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що зміст, методи і структура уроків, їх внутрішня спрямованість визначають цілі навчальної діяльності, а сама структура уроку – це форма, в якій вона відбувається. І щоб добитися успішних результатів, учитель має старанно готуватись до кожного уроку, наперед продумувати всі його етапи. Уроки, які потребують більшого напруження абстрактного мислення, повинні змінюватися уроками з більш конкретним і наочним змістом, а саме: уроки, що вимагають посиленої роботи пам’яті учнів, мають змінюватися уроками, де пам’ять відіграє меншу роль; уроки, на яких потрібно більше напружувати

увагу для сприймання пояснень учителя, повинні змінюватися уроками, де головну роль відіграє самостійна робота учнів.

Таким чином, визначення цілей уроків у їх системі – це сукупність елементів, які перебувають у певних зв'язках, відношеннях і утворюють єдність. За словами вченого, до неї входить і комбінований урок з п'ятиелементною структурою: організація класу, перевірка домашнього завдання, пояснення нового матеріалу, закріплення знань, повідомлення домашнього завдання. Водночас виникала потреба в організації іншого типу навчального процесу та удосконаленні організаційних форм навчання, спрямованих на розвиток творчого мислення учнів і творчої особистості в цілому.

Ми з'ясували, що Я.Резнік виділив такі типи уроків: засвоєння нових знань; формування навичок і вмінь; застосування знань, навичок і вмінь; узагальнення і систематизація знань; перевірка, оцінка та корекція знань, навичок і вмінь. Він розкрив суть дидактичної мети, дав психолого-педагогічну характеристику й визначив завдання кожного типу уроку. Безперечно, чітке визначення структури уроку та характеристика основних його етапів істотно допомагають педагогам-практикам у плануванні та проведенні уроків будь-якого типу. Надзвичайно цінними і корисними є наведені вченим зразки проведення уроків, що розкривають суть роботи педагога й учнів під час вивчення того чи іншого навчального матеріалу.

Я.Резнік визначив основні завдання уроку та вимоги до нього. Так, він розробив основи проведення уроку із застосуванням методу пояснювального читання [див.: Дод. Ф], а саме: визначив мету, зміст і методи навчання, що тісно поєднуються в організаційній формі. При цьому зміст навчального матеріалу має бути чітким, зрозумілим, цікавим і відповідати віковим та індивідуальним особливостям учня. Важливу роль на уроці відіграє та форма навчальної роботи, яка правильно визначає реальні можливості дітей.

Учений значно розширив, доповнив і уточнив вимоги до уроку, а також з'ясував, що кожний тип уроку має свою, чітко визначену, властиву тільки

йому структуру. Він зробив вагомий внесок у теоретичне обґрунтування типології уроків, а саме: дав дещо повнішу характеристику основних ознак уроку, хоч і не вніс принципових змін до традиційної виділеної системи навчання; деталізував деякі з них, з огляду на конкретні тогочасні умови роботи загальноосвітньої школи; розробив методичні вказівки і поради щодо розв'язання конкретних педагогічних навчально-виховних завдань.

Результати нашого дослідження свідчать, що, спираючись на досягнення науки, Яків Борисович уміло використовував усе багатство існуючих методів. Він наводив ряд методологічних положень, якими повинен керуватися вчитель у навчально-виховній роботі, правильно орієнтував читача на те, що вивчення предмета в школі дає педагогові широкі можливості для формування в учнів основ наукового світогляду.

Я.Резнік є прикладом висвітлення кращого досвіду процесів навчання, що поліпшувала викладання різних загальноосвітніх предметів початкової і середньої школи. Він постійно працював над розвитком та удосконаленням методики як однієї з галузей педагогічної науки.

Стабільність ознак уроку, виділених дослідниками в минулому і Яковом Борисовичем Резніком, свідчить про їх об'єктивність та реальність. І на сучасному етапі урок як основна форма навчання має певні сталі ознаки. Ідеться лише про певну їх деталізацію та наповнення конкретним змістом відповідно до вимог сьогодення.

Висновки до другого розділу

Аналіз широкого спектра архівних документів та історико-педагогічної літератури дав підстави узагальнити педагогічний досвід Я.Резніка й оцінити його внесок в українську дидактику. Він не лише розробив актуальні проблеми дидактики, а й реалізував основні ідеї в своїх підручниках та методичних посібниках.

У процесі дослідження встановлено, що Я.Резнік вважав головним завданням навчання збуджувати пізнавальні нахили вихованця, щоб вони

розвивались у засвоєнні й пошуках істини. Розкриваючи розвивальне навчання, він дав психологічне обґрунтування основ навчального процесу й застерігав учителів від їх формального використання. Неодмінною умовою успішного засвоєння навчального матеріалу вважав доступність його для учнів. Учений радив учителям дбати про те, щоб учні не забували вивченого матеріалу.

Розглядаючи умови, які сприяють збудженню в дітей інтересу до шкільних занять, Я.Резнік указував на необхідність систематичного, зв'язного викладу матеріалу вчителем, причому виклад не повинен бути розтягнутим, одноманітним, надмірно спрощеним, оскільки знижує інтерес учнів і розсіює їхню увагу. Я.Резнік добивався, щоб у викладі навчального матеріалу вчитель широко використовував наочність.

Серед зазначених проблем розумовий розвиток, за Я.Резніком, потрібний людині для пізнання навколишнього світу й самої себе. Джерелом усіх знань він вважав досвід, практику, життя. Учений обґрунтовував необхідність таких навчальних принципів, як доступність, зв'язок навчання з практикою, врахування інтересів кожної особистості. До змісту освіти педагог відносив граматику, математику, фізику, музику, філософію, медицину, географію, іноземні мови, хімію, астрономію. Чим глибше й повніше оволодіває людина знаннями, тим більшу потребу вона відчуває в них.

Великим внеском Я.Резніка в педагогічну науку є розроблені ним теорія та методика психологічних основ навчання й виховання, наукове обґрунтування її необхідності як органічної частини гармонійного розвитку особистості. Обґрунтування ним психологічних основ навчання свідчить про посилення уваги до підвищення якості підготовки учнів на основі принципів цілісності, безперервності та ступневості, таких важливих для неповної та базової вищої педагогічної освіти. Докладне вивчення науково-педагогічної спадщини Я.Резніка показує, що вчений виділив фізіологічні та психологічні особливості розвитку дітей і радив ураховувати їх в організації навчання.

Найяскравішим педагогічним утіленням Я.Резніка є цінні педагогічні поради й рекомендації, спрямовані на правильний фізичний та психічний розвиток дитини в певні вікові періоди. Учений виділив кількісно-якісні видозміни особистості, пов'язані із зовнішніми і внутрішніми, біологічними й соціальними факторами впливу на неї. З одного боку, він порушив найважливіші психологічні проблеми (забезпечення свідомої настанови учнів до навчання; стимулювання активності учнів у процесі роботи; усунення можливості утворення неправильних, помилкових зв'язків; старанний добір і раціональне планування матеріалу для повторень і вправ; забезпечення якнайбільшої різноманітності форм повторень і вправ; правильне дозування і правильний розподіл повторень щодо часу), що виникають у навчальному процесі, а з іншого – запропонував методи їх розв'язання.

На наш погляд, учений глибоко проаналізував методи й основні форми навчального процесу в школі; надавав великого значення використанню в навчально-виховному процесі принципів систематичності навчання, доступності, наочності, а особливо – зв'язку теорії з практикою. Серед методів навчання педагог виділив лекції, бесіди, розповідь.

Таким чином, Яків Резнік цілеспрямовано й послідовно працював над удосконаленням методів навчання в загальноосвітній школі; дав цінні методичні рекомендації щодо вивчення окремих розділів, радив широко використовувати наочність. Заслуга вченого в тому, що він не обмежився теоретичними методичними вказівками, а втілював їх у своїх працях, зміг розв'язати багато методичних проблем.

Я.Резнік дав повну характеристику організації навчального процесу та розкрив його особливості; чітко спрямував поєднання методичного й технічного характеру уроку, колективних та індивідуальних форм роботи; виділив найважливіші елементи уроку, їх закономірності; запропонував структуру уроків різних типів.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Я.Б. РЕЗНІКА

3.1. Висвітлення Я.Резніком основних напрямів виховання школярів

Працюючи сорок років учителем шкіл і викладачем педагогіки у вищих навчальних закладах Я.Резнік досліджував проблеми, пов'язані з вихованням всебічно розвиненої особистості. Він вважав, що виховання – це могутній фактор розвитку дітей, їхніх здібностей, обдарувань, талантів тощо [95, 158]. На його думку, “початкові зернята знань даються всім однаково від природи і тільки від виховання залежить перетворення цих зерен у прекрасні плоди” [144, 7].

Такі погляди Я.Резніка на значення виховання дітей знайшли висвітлення в його численних статтях, розділах навчальних посібників для вищих навчальних закладів і розділах методичних посібників для вчителів та науковців. Серед них статті “Бесіда як метод виховання”, “Виховання і навчання” (1940), “О значении воспитания” (1940); розділи “Діти шкільного віку” і “Радянські школярі” навчального посібника з педагогіки за редакцією С.Чавдарова (1940); розділ “Сила виховання” методичного посібника “Про виховну роботу в школі” для вчителів за редакцією Й.Ліпмана (1940); розділи “Виховання уваги”, “Виховання творчої уяви”, “Виховання емоцій”, “Виховання в процесі навчання”, “Виховання і стимулювання інтересу в учнів”, “Вплив виховання” методичного посібника “Психологічні основи навчального процесу” для вчителів за редакцією Я.Резніка (1940); підрозділи “Експериментальна перевірка освітньо-виховного ефекту навчально-виховного процесу”, “Здійснення діалектичної єдності навчальної, загальноосвітньої і виховної сторін навчального процесу в радянській школі” його дисертації “Организация учебного процесса” (1940); розділи “Виховання вміння раціонально працювати”, “Виховання працьовитості і

старанності”, “Методи викладання в радянській школі” (1941), а також розділи “Виховне читання Ц. і В. Балталон”, “Культура живого слова” та підрозділ “Виховний критерій” методичного посібника “Пояснювальне читання в початковій школі” для вчителів за редакцією Я.Резніка (1947) тощо.

У ряді своїх праць Я.Резнік обґрунтував визначальний вплив виховання на вироблення в дитини характеру й розумових здібностей. Учений досліджував типові індивідуальні особливості різних дітей і умови, які їх породжують. Він доводив, що глибокі відмінності в характері й поведінці дітей, які пішли до школи, перебувають у прямій залежності від ступеня їхнього розумового й морального розвитку. Яків Борисович покладав відповідальність за моральні й розумові вади дітей на батьків і вчителів.

Аналіз педагогічної спадщини Я.Резніка показує, що виховання, на його переконання, – це: допомога дитині в житті; могутній фактор розвитку дітей; всебічний розвиток особистості; систематичний виховний процес; цілеспрямоване завдання педагогічних процесів; “ефект” навчального процесу [145, 11].

Могутня сила виховання, за Я.Резніком, є правильно організованим шкільним навчанням, що спирається на знання душевних процесів [145, 11]. Тому, розглядаючи виховання як допомогу дитині в житті, учений додержував таких правил: довіряв учням, вірив у можливість кожного з них (вивчав індивідуальні особливості дітей); допомагав їм пізнати себе, формулювати мету, яка стояла перед кожним із них (застосовував індивідуальний підхід до дітей); розумів їх, відчував їхній внутрішній стан (застосовував знання із дитячої психології), а також був активним учасником шкільної і позашкільної роботи; володів стилем теплої спілкування з дітьми; був для школярів джерелом досвіду з усіх предметів та проявляв емоційну рівновагу і впевненість.

Велику роль учений відводив грі та праці в житті дітей. Він вважав, що відносна зрілість психічних функцій і набутий досвідченість дітей накладають

певний відбиток на всю їхню діяльність. Наприклад, діяльність школяра характеризується більшою цілеспрямованістю порівняно з діяльністю дошкільника. За твердженням Я.Резніка, “нове ставлення до діяльності, що виявляється в іграх дітей-школярів, робить їх здатними також до справжньої праці” [93, 93].

Коли у школярів виникає інтерес до справжньої “професійної трудової діяльності”, це і є розвитком у них мислення. Їхня рухливість й активне прагнення до діяльності поєднуються з розвитком допитливості й жадоби до знання. За словами вченого, дитина – справжній маленький дослідник, і її потрібно виховувати так, щоб планомірна діяльність часто стимулювалася допитливістю, проймалася елементарним мисленням, сприяючи розвитку мислительної здатності й видозмінюючись під її впливом [93, 95].

У процесі навчально-виховної роботи варто передавати дітям якнайбільшу кількість фактів, відомостей, уявлень, понять, якими оперує мислення. Таке збагачення їх знаннями поглиблюватиметься й розвиватиметься в розумовій діяльності та розширюватиме розумові інтереси дітей.

Проте варто зазначити, що своєрідність активної життєдіяльності й мислення дітей великою мірою визначається особливостями їхньої фантазії. Вона насамперед нерозривно пов’язана з емоційною та вольовою сферами дитини. Тому, за словами вченого, “необережне втручання в діяльність фантазії дітей, зруйнування створеного їх уявою світу грубим вторгненням здорового розуму дорослого завдає дітям справжнього болю й може іноді виявити шкідливий вплив на їх духовний розвиток” [93, 96]. Це той світ, котрий часто-густо так само впливає на почуття і вчинки дітей, як світ реальний. Наприклад, страшний звір на картинці викликає в дітей майже те саме почуття страху, що й справжній.

Виховуючи в дітей інтелектуальні здібності, стимулюючи їх до творчої уяви, педагог повинен розвивати дитячу фантазію так, щоб вона ставала багатшою, різноманітнішою, гармонійнішою і “дійовішою”. “Кожний новий

виникаючий образ шукає свого втілення в якій-небудь реальній речі або дії”, – писав учений [93, 98].

Оскільки в дітей перехідного віку інтелектуальний розвиток і риси характеру набувають тієї чи іншої форми залежно від ставлення до них дорослих, учений радив педагогам ставитись до підлітків особливо чуйно. Адже “прагнення підлітка виявити свою значимість, відігравати яку-небудь роль, показати свою силу і вплив може в руках вдумливого педагога перетворитися в могутній засіб виховання підлітка, стимулювання його розумового й морального розвитку, розгортання його всіх сил і здібностей” [93, 102].

Я.Резнік стверджував, що у процесі такого виховання індивідуальні особливості дітей відіграють найважливішу роль, бо мислення, уява, емоції і воля розвиваються в кожного неоднаково. Школярі мають спільні для їхнього віку властивості і якості, що змінюються по-різному. І щоб добитися успіху в навчанні дітей, педагог має індивідуально підходити до кожного з них, враховуючи їхні особливості. Тоді “розвиток дитини, – зазначав учений, – під впливом виховання або прискорюється або загальнюється, а іноді навіть перевертається, ті або інші якості чи властивості збільшуються за рахунок інших або своєрідно видозмінюються” [93, 102]. І неправильним вихованням Я.Резнік вважав те виховання, яке не враховує особливостей дитячого віку, не дає здорової поживи для розвитку дитячого розуму або ж передчасно й насильно прискорює його, тобто завдає великої шкоди дитині [93, 102].

Отже, педагоги повинні створювати школярам умови, що сприятимуть такому вихованню дітей, яке поєднуватиме повагу до особистості дитини й систематичне керівництво всебічним розвитком усіх її сил і здібностей. Але треба пам’ятати, що прекрасні якості в дітей не виникають стихійно, самопливом; вони є результатом наполегливих і свідомих зусиль педагогів у школі. Тому слід всебічно зміцнювати й розвивати виховну роботу саме в школі.

Вважаючи виховання могутнім фактором, Я.Резнік розглядав його як розвиток дитячих здібностей, обдарувань, талантів тощо. Погляди Канта на роль виховання, що людина може стати людиною тільки завдяки вихованню, поділяв Я.Резнік. За визначенням Якова Борисовича, виховання – це суто людське явище [145, 11]. На його думку, виховання в одних і тих самих умовах, в одному й тому самому оточенні може привести “до діаметрально протилежних наслідків: до вироблення людей із сильним характером, із свідомістю своєї людської гідності, з розвиненим інтелектом і високою моральною культурою або ж до вироблення покірливих людей з рабською душею. Все залежить від того, яким буде свідоме ставлення цих людей до оточення. В цьому розумінні людина сама є господарем своєї долі” [145, 16].

У своїх працях Яків Борисович чітко визначив основні напрями виховання учнівської молоді: інтелектуальне, розумове, моральне, естетичне, емоційне, ідейно-політичне, політехнічне, духовне, культурне, патріотичне, трудове і фізичне. Основою особистості є моральний розвиток. Адже, як стверджує Я.Резнік, моральне виховання – це формування в дітей моральної свідомості й відповідної поведінки. Особливо слід наголосити на значенні виховання в дітей моральних якостей, патріотизму, позитивного ставлення до навколишньої дійсності, любові до книги, праці, а також потреби у праці та бережливого ставлення до власності, естетичних смаків, їх творчих можливостей, турботи та уваги до своїх рідних [143, 104; 144, 12].

Учений радив педагогам не забувати про цілеспрямоване виховання школярів, що триватиме багато років. Він вважав, що треба ставити конкретні виховні завдання, які пробуджуватимуть у дітей почуття, виховуватимуть вдячність, закріплюватимуть прагнення, заохочуватимуть до праці тощо. Адже зміни особистості дитини відбуваються дуже поступово. Я.Резнік вважав, що діти стають слухняними вихованцями лише тоді, коли відчують, що вчитель, допомагаючи їм пізнати світ, не тільки викладає певні знання, а й формує в них ідейні переконання. І зосереджує колектив,

коли діти прислухаються до вихователя, який веде їх за собою і хоче бачити їх духовно багатими і всебічно розвиненими [95, 340].

Аналізуючи проблеми шкільного виховання, Яків Борисович стверджував, що „людина не виховується частинами, вона створюється синтетично всією сумою впливів, яких вона зазнає” [95, 341]. І справді вихователем є той, хто стоїть на рівні із сучасним “ходом виховання”, відчуває себе живим, діяльним членом великого організму, який бореться з неучтвом та пороками людства. “... Якщо ж зустрічається так багато неуків, то причина цього не в природі, а в тому, що ніхто не потурбувався про освічення їх розуму” [145, 1]. Учений зазначав, що “добрість у такій же мірі є наслідком хорошого виховання, як злобність – наслідком поганого” [145, 1].

Визначальну роль у розвитку школярів відіграє розумове виховання, що здійснюється як у повсякденному житті, так і на уроках. Стосовно основних напрямів виховання Я.Резнік вважав, що особливу увагу під час занять треба спрямувати на пізнання учнями явищ природи, встановлення між ними зв'язків, на їх аналіз, складання висновків і узагальнень, засвоєння законів науки і застосування їх на практиці. У процесі такого навчання учні здобувають систему наукових знань. За Я.Резніком, це розуміння, збереження в пам'яті суми фактів і їх узагальнення у вигляді понять, правил, висновків, теорій, законів, які застосовуються на практиці. Систематизовані знання відіграють значну роль у розумовому розвитку дитини тому, що їх засвоєння сприяє актуалізації попередньо здобутих знань. Саме систематизовані знання значно розширюють можливості пізнавальної діяльності дітей і дають змогу їм перейти до розуміння складних відносин у навколишній дійсності. В процесі засвоєння таких знань можливе формування загальної стратегії пізнавальної діяльності дітей – від виділення окремого предмета до встановлення його зв'язку з іншими предметами, у системі яких він існує. Згодом відбувається аналіз його окремих властивостей у системі функціональних зв'язків з іншими предметами. Отже,

необхідною складовою частиною змісту розумового виховання є засвоєння систематизованих знань про навколишній світ.

У процесі розумової діяльності в дітей формується: здатність швидко й точно розуміти матеріал, розв'язувати завдання, правильно оцінювати результати. Розумовий розвиток дитини успішно відбувається, як стверджував Я.Резнік, у таких видах діяльності, як гра, продуктивна та образотворча діяльність.

Важливе значення для розумового розвитку школярів має трудова діяльність. Головною цінністю дитячої праці є її виховна значущість. Різні види організації праці забезпечують залучення учнів до трудової діяльності. Діти оволодівають трудовою діяльністю поступово, протягом усього життя. Чим вищий рівень трудової діяльності, усвідомлення значущості праці, тим більше можливостей використати її для всебічного розвитку школярів. Трудова діяльність дітей, наголошував Я.Резнік, має великі виховні можливості й може бути використана як засіб закріплення знань про навколишній світ, виховання працьовитості, відповідальності за доручену справу, наполегливості та інших якостей особистості [93, 102].

Людина, вважав учений, є живим організмом, який діє, творить, розвивається завдяки своєму мозкові, нервам і м'язам, а її розумові здібності, свідомість розкриваються в процесі всебічної діяльності. Адже розвиток особистості – це формування її фізичних, естетичних, духовних сил і здібностей [93, 102]. Саме на розвиток індивідуальних особливостей школярів впливають педагог, сім'я, соціальне середовище тощо. Виховувати в широкому розумінні цього слова означає сприяти розвитку особистості дитини.

Яків Борисович радив учителям і батькам забезпечувати фізичний, естетичний, моральний розвиток особистості школяра, створювати умови для розвитку його інтелектуальних, творчих здібностей, для самовизначення і самоорганізації. Адже умови, серед яких перебуває дитина, впливають на неї через різноманітні форми діяльності, у процесі якої її можливості стають

дійсністю, а виховання спрямовує розвиток фізичних, психічних сил дитини шляхом організації її життя і діяльності. Дитина живе й розвивається в нерозривній єдності і взаємодії із зовнішнім середовищем, тому вона вступає у певну взаємодію з ним через свою нервову систему. В результаті такої взаємодії утворюються тимчасові нервові зв'язки, які є основою фізичного і психічного розвитку.

Естетичне виховання, як стверджує Я.Резнік, – це складний і тривалий процес формування відповідного ставлення до навколишньої дійсності, певних емоцій, почуттів, інтересів, творчих здібностей дітей. Естетичне виховання має багато спільного з моральним. І естетичне, і моральне виховання ґрунтується на почуттях, позитивних і негативних переживаннях. Естетичне виховання поєднує з фізичним відчуття злагожденості, краси, ритмічності дій, що координує рухи дитини. Усі складові частини виховання школярів (інтелектуальне, розумове, моральне, естетичне, емоційне, ідейно-політичне, політехнічне, духовне, культурне, патріотичне, трудове і фізичне) здійснюються в єдності й мають загальну спрямованість – формування повноцінної особистості, розвиток її індивідуальності [95, 865]. Організовуючи будь-який педагогічний захід, треба, як радив Я.Резнік, передбачати всі можливі результати з метою всебічного виховання. Учений вважав, що школа, сім'я, позашкільні заклади, колектив учнів, виховуючи, впливають на дитину, на її розвиток, на формування її особистості. Правильно організоване виховання, зазначав він, відіграє провідну роль у формуванні особистості кожного учня. У процесі виховання складаються індивідуальні особливості школяра, його погляди, переконання, світогляд, розвиваються розумові, моральні, трудові якості, виробляються навички, звички, формується поведінка.

Яків Борисович стверджував, що дитину в процесі розвитку не можна вважати автоматичним продуктом впливу зовнішнього середовища, бо вона не тільки залежить від середовища, а й сама створює його своєю працею і протистоїть йому як активна діюча сила. Саме середовище, умови, в яких

живе дитина і які впливають на розвиток її природних можливостей, не є чимось сталим, незмінним. Воно вносить у розвиток особистості дитини певний зміст, певну цілеспрямованість.

Я.Резнік вважав, що однією з основних умов становлення особистості є необхідне з раннього віку ставлення до самої себе як до людини, а це неможливо без серйозного та поважного ставлення до дитини з боку авторитетних для неї дорослих, якими і є шкільні вчителі. За системою навчально-виховного процесу вони поділяються на класних і предметних учителів.

Класні учителі всебічно вивчають своїх учнів, їхні здібності й інтереси, позитивні та негативні риси, домашні умови життя. “Система класних учителів полягає в тому, – писав Я.Резнік, – що клас має лише одного вчителя-керівника, який об’єднує в своїх руках все викладання” [139, 136]. Вони мають перевагу над предметними учителями, бо є і класними керівниками. Адже, поєднуючи у своїх руках усі навчальні предмети, класний учитель може добитися кращої взаємодії між ними, установити нормальні взаємовідносини між класною і домашньою роботою. На жаль, така система класних учителів існує лише в молодших класах, оскільки у старших класах неможливо, щоб в одній особі поєднувалися ґрунтовні знання з усіх навчальних предметів. Тому перехід від системи класних учителів до предметних іноді трохи порушує нормальний розвиток учнів.

Я.Резнік радив предметним учителям тісно співпрацювати із класними керівниками. Класні керівники виконують надзвичайно велику роль у навчально-виховному процесі школярів. Вони забезпечують єдність педагогічних впливів. Класний керівник має такі переваги: ґрунтовніше і глибше вивчає своїх учнів; установлює тісний взаємозв’язок між школою і сім’єю; впливає на навчально-виховний процес учнів; більше зацікавлює дітей, розширює їхній кругозір і добивається від них почуття відповідальності за свою роботу. “Він краще пізнає закони росту і розвитку дітей, бо вони на його очах помітно ростуть і змінюються. Він глибше і

всебічніше вивчає навчальний матеріал, бо цей матеріал безперервно розгалужується перед його очима протягом кількох років”, – писав Я.Резнік [127, 361].

Учений вважав, що в навчально-виховному процесі насамперед велику роль відіграє підхід учителя до учнів, який має будуватися на дбайливому і чуйному ставленні до школяра, на повазі один до одного “без усякої навмисної хитрості...” [93, 101]. Тому, “щоб заслужити довір’я дітей, – писав Я.Резнік, – вихователь повинен у своєму поведженні з ними виявляти таку саму простоту і довірливість, яку вони самі виявляють у своїх діях, словах і вчинках” [93, 101].

Важливим у навчально-виховному процесі є також уміння педагогів переконати дітей у тому, що вони навчаються і набувають знань не лише для себе, а й для розвитку усього людства. Педагоги мають виховувати в дітей прагнення добровільного навчання і “жадібного засвоєння” всього того, що повідомляють їм. Але для цього вони повинні мати не лише терпіння і добродушність, повагу до дітей, а й бажання навчати їх. Такі вчителі зможуть дати потрібні дітям знання. Отже, завдання педагогів, за словами вченого, якнайбільше привернути увагу школярів до себе й заволодіти їхніми серцями. А цього може досягти лише висококваліфікований фахівець.

Отже, педагогічну діяльність характеризують такі показники: цілеспрямованість і послідовність створення сприятливих умов для розвитку особистості; культурна й методична майстерність, що ґрунтується на знаннях психології і педагогіки; уміння застосовувати свої знання на уроці та в позашкільний час; прагнення до порозуміння з батьками, бо навчально-виховний процес залежить не лише від школи, а й від взаємозв’язку батьків та вчителів. Тому великого значення учений надавав узгодженій взаємодії педагогів і батьків у вихованні учнів.

Розкриваючи основні напрями виховання, Я.Резнік писав, що фізичний розвиток школяра охоплює період від 7-8 до 18 років, який поділяється на три стадії: 1) молодший шкільний вік від 8 до 12 років; 2) середній –

перехідний вік (підлітки) від 12 до 15 років і 3) старший шкільний вік (юнацький) від 15 до 18 років [93, 88].

Учений вважав, що протягом шкільного віку дитина перетворюється в дорослу людину. Це перетворення виражається насамперед у зміні розмірів тіла. Так, за словами Я.Резніка, із 7-8 до 17 років ріст тіла зростає, як правило, майже на 50%, а маса – більш як на 100% [93, 86]. Темпи такого перетворення супроводяться розквітом усіх фізичних і духовних сил дитини. Тому вчений радив у цей період з особливою обережністю ставитися до фізичних вправ, щоб не перевантажувати серця.

У перехідному віці спостерігаються порушення рівноваги, що виявляються іноді в “ускладненні”, “рвучкості”, незграбності й різкості рухів [93, 88]. А також у старшому шкільному віці збільшується об’єм серця, різко змінюється ширина артерій, тиск крові в судинах підвищується. Неправильне виховання в цей період школярів найчастіше призводить до виникнення і розвитку ненормальних явищ фізичного і психічного характеру. З’являються фізичні зміни в організмі: роздратованість, капризність тощо. Я.Резнік стверджував, що в такому разі варто особливо бережно підходити до поведінки і вчинків підлітків. На думку вченого, різкі відхилення від норм у фізичному розвитку деяких індивідів найчастіше спричиняються несприятливими умовами оточення та виховання [93, 89].

Виховання як систематичний та послідовний процес має діяти безперервно. Тоді навчально-виховний процес буде цілеспрямованим. На запитання, як відбувається виховання через навчання, Я.Резнік дав таку відповідь: “...Навчання основ наук різними шляхами впливає на волю і характер дітей та на їх моральну поведінку” [138, 138]. Це, зокрема, такі шляхи: “роз’яснення і логічне переконання”, “вплив через приклади” і “тренування волі й характеру”. Усі вони, наголошує учений, органічно між собою пов’язані.

Мета першого шляху – дати дітям такі уявлення й розвивати в них такі думки, які спрямовували б їхні дії певним шляхом. А це означає виховати в

дітей ті моральні якості, котрі ляжуть в основу їхнього навчання. Але, щоб їх виховати, варто педагогам, за словами вченого, “озброювати дітей знаннями” [138, 138]. Саме вивчення основ наук і є початковим впливом на волю, характер і моральну поведінку дітей. “Логічна переконливість навчального матеріалу, його дія через інтелект на почуття і волю учнів тим вищі, чим менше догматичності у викладі, чим більше вчитель стимулює самостійну роботу думки учнів, допомагаючи їм самостійно робити відповідні висновки з наведеної ним достатньої кількості живих фактів”, – писав Я.Резнік [138, 139].

До найважливіших завдань освітнього процесу Яків Борисович відносив виховання дитячої уваги, творчої уяви, емоцій. Розвиток довільної уваги, за словами вченого, пов’язаний із загальним розвитком волі. “Все, що сприяє розвитку волі, разом з тим допомагає також розвитку уваги”, – писав він [138, 40]. Тому варто на кожному уроці виховувати й розвивати в дітей увагу.

На думку вченого, розвиток уваги, як і розвиток будь-якої іншої функції, досягається відповідними вправами. Для цього, наголошував він, немає потреби в організації спеціальних вправ для розвитку уваги дітей. “...Всяка робота, виконувана дітьми, включає в себе у великій мірі вправляння уваги” [138, 39].

Увага тісно пов’язана з інтересом. Вони становлять дві сторони одного й того самого процесу, який полягає в активній цілеспрямованості на певну роботу. Учений писав: “...треба пам’ятати, що інтереси дітей в основному визначаються і модифікуються вихованням” [138, 13]. Не можна потурати випадковим інтересам окремих дітей, що веде до самопливу, стихійності й хаотичності в роботі. “Залізна дисципліна повинна проймати все життя школи, але ця дисципліна повинна бути свідомою”, – так вважав учений [138, 13]. Тому, впливаючи на інтереси дітей, педагог може одні з них змінювати, посилювати і викликати, другі ослабляти, треті зовсім усувати чи давати їм

інший напрям. Це дає йому “ключ” до практичного розв’язання проблем інтересу.

Виховуючи увагу в дітей, треба мати на увазі відмінність між увагою дитини і дорослого, що виявляється в таких властивостях: обсяг дитячої уваги значно менший від обсягу уваги дорослої людини; дитяча увага екстенсивна, нестала, суб’єктивна, здебільшого пасивна, чуттєва; вона повільніше порівняно з дорослими пристосовується до нових об’єктів; діти витрачають у процесі уваги далеко більше енергії, ніж дорослі; дитяча увага швидше стомлюється порівняно з увагою дорослої людини [138, 39].

Тому, як стверджував Я.Резнік, учителі повинні враховувати наведені відмінності для виховання і розвитку в дітей уваги на кожному уроці. Щодо формування в них творчої уяви він виділив такі якості, котрі “визначають діяльність розвиненої творчої фантазії” у школярів: інтенсивність і рухомість уявлень, легкість виділення окремих уявлень з їх звичного зв’язку й утворення з них нових поєднань; дієвість фантазії, її здатність утілюватися в реальних формах, перетворюватися в життя; технічні вміння, потрібні для зовнішнього переживання продуктів творчої уяви; знання мови для перетворення фантазії в поетичний твір або графічна грамотність для реалізації в живопису і т.д. [138, 81].

Наведені якості, за словами вченого, виховуються в дітей сукупністю всієї навчальної роботи. “Вивчення життя природи і суспільства, що безпосередньо оточує дітей, збагачує їх потрібними для роботи фантазії уявленнями”, - наголошував Я.Резнік [138, 81].

Особливу роль під час вивчення об’єктів і явищ, що перебувають поза сферою безпосереднього досвіду дітей, відіграють оповідання з географії, історії і природознавства. Вивчення, на думку вченого, реального світу й розвиток мислення виховують у дітей такий підхід, який включає роботу фантазії. Водночас розвиток уваги і волі, виховання певних інтересів, прагнень і настанов спрямовують їх на досягнення певних цілей. Спеціальні ж заняття (мова, математика, малювання тощо) дають потрібні знання і

вміння школярам. Я.Резнік надавав великого значення на цих заняттях наочності, яка не тільки виховує творчу уяву, а й стимулює самостійний політ фантазії. Він мав на увазі художні твори, поезію, живопис, скульптуру, архітектуру, музику, що відіграють значну роль у культивуванні творчої уяви. Фантазія великого художника, втілена у його витворі, безпосередньо впливає на фантазію дітей, стимулюючи їхню діяльність, збагачуючи й облагороджуючи її зміст і засоби, даючи їй певний напрям, як зазначав Яків Борисович [138, 82]. Крім вивчення творів народної творчості й великих художників, педагоги повинні всіляко стимулювати художню та організаційну творчість самих дітей. Варто на уроках і заняттях гуртків художньої самодіяльності “випробовувати, виховувати силу своєї творчої уяви й опановувати відповідні вміння” [138, 82]. Виховання творчої уяви повинно мати певну спрямованість. Воно має бути тісно пов’язане з вихованням інтересів, почуттів, волі й характеру дітей.

Але ніщо не може так глибоко й безпосередньо вплинути на формування характеру й моральної поведінки дітей, як наочні приклади. А це і є другий шлях виховання. Саме навчальні предмети, особливо історія і література, мають великий виховний вплив. Так, біографії великих людей, політичних діячів, змалювання їхніх характерів, мотивів дій, їх впливу на хід історичного розвитку безпосередньо впливають на характер і поведінку дітей. Мужність і героїзм історичних осіб, їх незвичайна сила волі, витримка і відданість обраній ними ідеї і викликають у дітей бажання бути такими ж. Ось чому, на думку вченого, “наочність, конкретність, жвавість і емоційна насиченість викладу педагогів є найважливішими якостями, що визначають ефективність виховного впливу навчальної роботи” [138, 139].

Я.Резнік вважав, що найважливіша передумова ефективності навчальної роботи в школі – нормальний розвиток емоційного життя житини. Адже провали в навчальній роботі, відставання часто пов’язані не з дефектами інтелектуального характеру, а з вадами емоційної сфери учня.

Тому вчений радив педагогам приділяти серйозну увагу розвитку емоцій дітей.

За визначенням Якова Борисовича, “розвиток емоцій є не тільки передумовою нормального інтелектуального розвитку дитини – він також становить найважливішу самостійну мету виховання і навчання дітей у школі” [138, 124]. Глибина і характер емоцій як результат певного виховання позитивно впливають на учнів. Емоції є найважливішим стимулом творчої діяльності людини. Тому перше їх завдання – виховувати гармонію почуттів і розуму. Повнота і досконалість людської натури полягають у тісній єдності розуму й почуття.

Другим завданням емоцій є виховання гармонії почуття і волі. Тут Я.Резнік радить формувати в дітей здатність контролювати свої почуття й керувати ними.

Третє завдання – це виховання різноманітності й глибини почуття, а четверте – правдивості та природності емоцій. Яків Борисович дає таке визначення правдивого і природного почуття: “Правдиве щире почуття – це таке почуття, в якому зовнішні прояви відбивають справжнє внутрішнє переживання. Природне почуття – це почуття, яке саме собою народжується в середині людини і відповідає стимулам та обставинам, що його викликають” [138, 126]. За словами вченого, “правдивість почуття пов’язана з його природністю”.

Я.Резнік застерігав педагогів від небезпеки перетворення здорової чутливості в сентиментальність, у просту гру з уявленими почуттями. Він вважав, що запобігти їй можна вихованням щирості та природності емоцій.

П’яте завдання емоцій – це виховання правильної їх спрямованості. Варто давати правильну настанову, спрямовувати емоції на відповідний об’єкт, наповнювати їх належним змістом і боротися з негативними емоціями. А найважливішим завданням виховання емоцій є гармонія почуттів, правдивість і природність емоцій, а також правильна їх спрямованість. Оскільки уявлення та емоції тісно взаємопов’язані, через

уявлення можна впливати на емоції. За словами вченого, впливом на уявлення, уведенням певних нових уявлень можна, звичайно, викликати певні емоції і видозмінювати їх, але тільки тоді, коли ці уявлення перебувають у певному зв'язку з відповідними емоціями в результаті минулого досвіду. Якщо ж цього зв'язку немає, уявлення лишаються холодними образами речей або пустими словами й зовсім не зачеплять почуттів дитини. Потрібно викликати в дітей почуття поваги до інших людей, закріплюючи це почуття відповідними вправами. “У вихованні емоцій треба поєднувати вплив на почуття дитини через інтелект з безпосереднім впливом на її емоції шляхом контролю їх зовнішніх проявів”, – писав учений [138, 130].

Розглянемо ідеї Я.Резніка щодо деяких особливостей розвитку емоцій та їх значення для виховання. Це заразливість і перенесення емоцій, емоційна пам'ять, зміна емоцій під впливом досвіду. Серед них варто визначати ті, які переносяться одна від одної. Тому, готуючись до заняття, головною метою якого є вплив на емоцію, педагог повинен викликати в собі ті почуття, пройнятися тими емоціями, які він хоче збудити в дітей. Перенесення емоцій має також велике значення в його практичній роботі. Цією особливістю Я.Резнік пояснює багато ненормальних явищ в емоційному житті дитини. Наприклад, нерозумні страхи, необґрунтоване почуття неприязні до певних осіб чи почуття огиди до певних речей тощо. Учений радить педагогам користуватися перенесенням емоцій для вироблення в дітей певного ставлення до предметів і вчинків, для збудження в них певних емоцій [145, 133].

Перенесення емоцій спричинює емоційну пам'ять, тобто можливість переживати певні емоції навіть тоді, коли ситуації, що викликає дану емоцію, взагалі не існує. Я.Резнік писав, що “емоційна пам'ять відіграє величезну роль у вихованні емоцій” [138, 133]. Завдяки емоційній пам'яті полегшується вплив на емоції через інтелект. І викликаючи в свідомості учня уявлення, що перебувають у певному зв'язку з пережитими ним емоціями, ми змушуємо

його переживати ще раз ті самі емоції. На думку вченого, комбінуючи певною мірою різні уявлення, пов'язані з різними почуттями, ми можемо планомірно поєднувати ці почуття в душі вихованця і створювати в ній нові. Емоція є певним ставленням людини до тих чи інших об'єктів, у якому провідну роль відіграє свідомість. І щоб збагатити її, потрібне джерело різноманітних глибоких та яскравих емоцій, за допомогою яких збагатиться інтелектуальний та емоційний досвід, особливо емоційна пам'ять. Адже емоційна пам'ять тим багатша, чим багатший емоційний досвід, і щоб збагатити цей досвід, варто ставити дітей у такі ситуації, які безпосередньо викликають у них переживання цінних емоцій. Тому з нагромадженням життєвого досвіду емоційна сфера дітей розвивається. За словами вченого, “зменшується напруженість і невгамовність емоцій, але зміцнюється їх сила та збагачується їх зміст” [138, 135].

Тому об'єкт, на який спрямоване почуття, пізнається в усіх його деталях і вводить у почуття нові елементи, збагачуючи його новими відтінками. Сюди входять і різноманітні враження, активна практична діяльність, що збуджує різні переживання, які вступають між собою в найрізноманітніші зв'язки, взаємно збагачуючись і посилюючись. Наприклад, почуття дружби посилюється і розвивається, наповнюючись новим змістом і стаючи дедалі сильнішим у міру того, як друзі більше пізнають один одного, звикають один до одного, разом переживають одні й ті ж почуття; так само почуття прихильності до колективу поглиблюється і зміцнюється в міру того, як розширюються різноманітні форми діяльності й інтереси, що об'єднують його членів; яке значення має колектив для благополуччя і розвитку; як члени колективу звикають до спільного переживання різних почуттів тощо. Завдяки різноманітності життєвий досвід приводить до збагачення, поглиблення і посилення емоцій. Він наповнюється новим змістом і набуває високого почуття патріотизму, любові до батьківщини в ході навчання рідної мови, літератури, історії та участі у громадському житті своєї країни.

Третій шлях виховання через навчання, за Я.Резніком, – це тренування волі й характеру. Він передбачає будь-яке пов’язане з певними труднощами навчання, що вимагає напруження уваги, дисциплінованості й витримки. “Переборення труднощів, що зустрічаються в навчальній роботі, прояв потрібної дисциплінованості і витримки є кращою школою для виховання характеру. Сумлінно виконувана навчальна робота розвиває найважливіші моральні якості: чесність, правдивість, акуратність і скромність”, – вважав учений [138, 139].

Вироблені багаторічною педагогічною працею якості характеру є найважливішими якостями людини. Їх можна прищеплювати дітям у процесі навчальної роботи, якщо вона правильно організована. Маються на увазі три шляхи впливу навчання на виховання, які пропонував Я.Резнік. Але “дійовість кожного з цих шляхів та їх сукупний вплив на виховання волі й характеру залежать від свідомого ставлення вчителя до своїх обов’язків як вихователя”, – писав учений [138, 140]. Вирішальну роль у цьому відіграє “логічна переконливість викладу, його емоційна насиченість, вимогливість щодо сумлінності, систематичності й акуратності в усій навчальній роботі, такими є ті якості, які визначають виховний ефект навчання” [138, 140]. На думку вченого, не варто відривати навчання від виховання і виховання від навчання, а потрібно добиватися “здійснення діалектичної єдності навчання і виховання”, за якої найкраще досягатимуться основні цілі виховання та навчання молодших школярів.

Отже, Я.Резнік обґрунтував вплив виховання на вироблення в дитини характеру й розумових здібностей; дослідив типові індивідуальні особливості дітей; довів, що глибокі відмінності в характері й поведінці дітей, які пішли до школи, перебувають у прямій залежності від ступеня їхнього розумового й морального розвитку; покладав відповідальність за моральні й розумові вади дітей на батьків і вчителів, а також зробив внесок у розвиток теорії виховання. Учений вказав основні напрями виховання школярів, а саме:

інтелектуальне, розумове, моральне, естетичне, емоційне, ідейно-політичне, політехнічне, духовне, культурне, патріотичне, трудове і фізичне.

3.2. Питання взаємодії сім'ї та школи у вихованні школярів

Я.Резнік був глибоко переконаний, що із зміною соціально-економічних, матеріально-побутових умов змінюються можливості та функції сім'ї та школи у вихованні дітей. Підхід Я.Резніка до організації виховання дітей у сім'ї вимагав послідовної та глибокої педагогічної підготовки батьків, засвоєння ними знань з педагогіки, психології, гігієни й фізіології та інших наук. Адже, за словами вченого, батьки – головні вихователі, керівна ланка молодого покоління [95, 567].

Помітним внеском у справу вдосконалення сімейного виховання є праці для вчителів за редакцією Я.Резніка “Взаимосвязь школы и родителей” (1917), “Борьба на два фронта” (1932), “Домашне завдання та організація самостійної роботи учнів” (1938), “Борьба против коренного недостатка в работе школы” (1938), “Батькам про виховання культурних навичок і звичок” (1940), “Значення домашнього завдання”, “Підбір і дозування домашнього завдання”, “Наочний інструктаж раціональних методів самостійної роботи”, “Педагогічні знання батькам”, “Перевірка домашніх завдань”, “Типові хиби в організації самостійної роботи дітей вдома”, “Виховання працьовитості і старанності”, “Виховання вміння раціонально працювати”, “Спеціальні вказівки з окремих видів навчальної роботи”, “Роль батьків в організації самостійної роботи дітей дома” (1940), в яких даються рекомендації, роз'яснення Я.Резніка із загальних та конкретних питань виховання дітей у сім'ї. Головною метою він вважав надання допомоги батькам в оволодінні певною системою педагогічних знань, необхідних для виховання дітей у родині, її взаємодії з шкільними закладами.

Родинне виховання має свою специфіку, свої особливості. Система виховання взаємин у сім'ї характеризується природною близькістю між

вихователями і вихованцями, любов'ю між батьками і дітьми. Вся атмосфера родинного життя сама собою формує в дітей ті чи ті звички, потреби, риси характеру, певне ставлення до своїх обов'язків. Роль сім'ї у вихованні дітей – велика і відповідальна. Батьки є першими вихователями, які зміцнюють і загартовують розвиток дитини, розвивають її мову і мислення, волю і почуття, формують її інтереси, прагнення.

Особливу роль у вихованні дитини в сім'ї відіграють загальний мікроклімат, настрій, уклад, спрямованість. Однак справжнє родинне виховання тільки тоді буде ефективним, коли батьки разом з учителями та вихователями оволодіють педагогічними знаннями й уміннями, а також застосують їх на практиці. Актуальність цієї проблеми обґрунтовується ще й тим, що далеко не всі батьки мають належний рівень знань і вмінь, навичок організації родинного виховання дітей [91, 1].

Я.Резнік зазначав, що батьки мають відчувати себе співучасниками спільної з педагогами навчально-виховної діяльності, оскільки це сприятиме створенню найбільш комфортних і безпечних умов для розвитку особистості учня [193, 8]. Ця думка вченого була пріоритетною у формуванні стосунків між педагогами і батьками [див.: Дод. Р].

До актуальних проблем співдружності школи і сім'ї вчений відносив також визначення мети, завдань, змісту і методів виховання підростаючого покоління. Аналіз праць Я.Резніка показує, що виховання як спеціально організований педагогічний процес становить собою взаємодію дорослої людини і дитини з метою формування в неї певних уявлень, навичок, якостей тощо. Дитина в цьому процесі виступає не лише об'єктом, а й суб'єктом.

Одним із дієвих засобів такого співробітництва є тісна співдружність школи, сім'ї і громадськості, в основу якої має бути покладено принципи єдності сім'ї і школи, наступності і спадковості поколінь; прищеплення поваги до батьків, жінки-матері; забезпечення педагогічного взаємозв'язку батьків із педагогами [192, 10]. Учений писав: “без доброзичливості педагога, його співпереживання не можна й думати про налагодження контакту з

батьками. Тобто стосунки між учителями, батьками і дітьми повинні будуватись на основі взаєморозуміння, взаємодопомоги, спільної діяльності в справі виховання” [118, 2]. На його думку, безпосередньо педагоги повинні залучати батьків до участі в навчально-виховній роботі дітей.

Я.Резнік надавав великого значення різноманітним колективним формам роботи школи з сім'єю, серед них класні та загальношкільні батьківські збори, збори учнів 1-4-х класів, концерти, дні відкритих дверей. До групових форм роботи з батьками він відносив засідання батьківського комітету, роботу з батьками, поділеними за типом сім'ї [195, 5].

Я.Резнік вважав, що батьківські збори будуть предметними й ефективними, якщо перед ними проводити окремі індивідуальні бесіди з батьками [196, 32-37]. Під час таких бесід можна висловлювати зауваження, негативні оцінки. У деяких випадках за допомогою індивідуальних бесід можна переконати батьків у позитивному та негативному вчинку їхньої дитини [101, 12].

Учений неодноразово стверджував, що батьки мають виховувати в дітей чесність, стимулювати їх до самостійних висновків стосовно того чи іншого зробленого ними вчинку. Слід розпочинати розмову з вихованцем не про його власну поведінку, а про поведінку інших людей, не про той випадок, який спонукав до даної бесіди, а про якісь інші випадки. Тоді вихованцеві буде легше обмірковувати і правильно оцінювати власну поведінку та вчинки, не пов'язані безпосередньо з почуттям самолюбства та особистої гідності.

Яків Борисович радив гостро засуджувати погані вчинки учня, але не розривати контакту з ним, адже розрив призведе до негативних вчинків, а цього ні батьки, ні вихователі не повинні допустити [192, 29]. Батьки і вихователі мають завжди проявляти чуйність до вихованця, віру в можливість його виправлення, готовність допомагати йому в цьому. Чуйність батьків та вчителів особливо потрібна тоді, коли дитина перебуває в тяжкому стані, в який потрапила через необміркований поганий вчинок [93, 104].

До цікавих форм співдружності школи і сім'ї Я.Резнік відносив сімейні свята в школі. Він вважав, що за їх допомогою можна пропонувати кращі досягнення спільної діяльності школи та сім'ї з виховання підростаючого покоління. Матеріали до свята, на думку вченого, має готувати вся школа протягом року. Це виставки малюнків, фотовиставки, газети “Моя сім'я”, “Батьки і діти”, “Трудові справи наших батьків”; стенди, альбоми про трудові династії; виставки сімейної творчості, сімейних захоплень і уподобань; виробів сімейних умільців, кулінарів. Можна представити і кращі твори учнів про сім'ю, батьків. Яків Борисович вважав, що свято сім'ї – це і змагання, веселі старти, в яких беруть участь учні та батьки. На таких святах слід приділяти увагу й окремим типам сімей (наприклад, сім'я, де всі музиканти; родина, в якій люблять тварин, вирощують квіти тощо), показати їх досягнення у вихованні дітей [194, 157]. Для кожної з них слід знайти теплі слова, виділити позитивний досвід виховання, поздоровити батьків з успіхами. На думку Я.Резніка, проведення такого свята сприяє встановленню контактів між сім'єю і школою, поліпшує їх взаємовідносини, допомагає знайти шлях до співробітництва і взаєморозуміння [191, 51].

Цікавою формою співдружності, на думку Я.Резніка, можуть стати сімейні вечори “В родинному колі” та ін. Їх мета – допомогти батькам у формуванні вмінь та навичок сімейних відносин, організації побуту, задоволення спільних духовних запитів, потреб та інтересів. Тематика може бути найрізноманітнішою, а саме: “Моральне виховання в сім'ї”, “Наш вільний час”, “Світ наших захоплень”, “Естетичне виховання в сім'ї”, “Наші трудові традиції”, “Народні традиції в нашій сім'ї” та ін. [95, 540]. Учений вважав сімейні вечори щирою розмовою про виховання, прикладом позитивного досвіду, шляхом розв'язання складних потреб. Тут педагоги можуть давати кваліфіковані поради. Мета таких вечорів – зміцнення і вивчення сім'ї, налагодження тісних контактів між нею та школою.

Змістовний і цікавий, добре підготовлений святковий вечір не залишить байдужими ні дітей, ні батьків, ні вчителів.

Я.Резнік вважав за необхідне постійно урізноманітнювати форми роботи з батьками. З цією метою він рекомендував батькам постійно спілкуватися з педагогами дітей [191, 53]. У розв'язанні проблем спільної діяльності школи та сім'ї вчений надавав перевагу кабінетам, де працювали ради батьків, матерів, дідусів та бабусь, молоді сім'ї; містилися методичні матеріали з питань вивчення сім'ї, організації педагогічних зборів батьків, сімейного виховання; стенди, присвячені різним напрямкам сімейного виховання, використання народної педагогіки.

Яків Борисович наголошував, що учні високо оцінюють активність батьків саме в школі, де вони безпосередньо спілкуються з їхніми учителями та однолітками. У свою чергу вчений писав: “Активна участь батька чи матері, бабусі чи дідуся, старших братів чи сестер у діяльності школи надзвичайно розширює зв'язки учня будь-якого віку з усім шкільним життям, наближає турботи і потреби класу, школи до турбот і потреб сім'ї, формує в дитини почуття причетності до громадських справ усього шкільного колективу, а через них – до життя” [118, 2]. Тому, коли діти називають перелік справ і доручень, що їхні батьки могли б виконувати в школі, але не завжди роблять це, посиляючись на свою перевантаженість, потрібно обов'язково допомогти дітям розв'язати ту чи іншу шкільну проблему. Саме таким має бути широке залучення батьків і громадськості до суспільно корисної діяльності, виховання підростаючого покоління в школі, таборах відпочинку, що є одним з перспективних шляхів підвищення якості й ефективності навчання та виховання школярів. Водночас, це значною мірою сприятиме максимальному поєднанню інтересів особи з інтересами колективу і суспільства в цілому.

Важлива умова роботи школи з батьками, підкреслював Я.Резнік, – утвердження в свідомості й педагогічній діяльності пріоритету сім'ї у вихованні дітей. Адже все починається із сім'ї, з рідної домівки, яка є

основою формування любові до людей, краю, до національної та загальнолюдської культури, рідної мови. За словами вченого, з “домівкою дитина пов’язує найкращі почуття, які залишаються з нею на все життя” [118, 2]. В сім’ях формуються високі моральні якості дітей, їхні доброта, чуйність, щирість, милосердя, а також довіра і страх, упевненість і неспіливість, спокій і тривога, щирість і теплота у стосунках на противагу “відторгненню й холодності” – писав Я.Резнік [95, 610]. Батьки мають використовувати методи і засоби виховання, які допомагали б закласти у свідомості дитини певну систему норм і правил, долучають її до моральних цінностей.

Особистісні якості виявляються і закріплюються в дитини ще до початку її навчання в школі. Але після вступу до школи вони стають дедалі помітнішими. Залежно від правильної побудови навчально-виховного процесу в дитини формуються мотивація до навчання та індивідуальні особливості молодшого школяра. З виникненням труднощів у навчанні потрібно розглянути умови його виховання та розвитку. Тому перші дні у школі відіграють велику роль у подальшому навчанні дитини.

Кожний етап розвитку школяра має свої специфічні завдання, особливості й труднощі. Наприклад, коли дитина стала першокласником, батьки мають використовувати особливості її ігрової та навчальної діяльності в школі й удома, забезпечувати умови успішного виховання дитини в сім’ї, застосовувати правильну гігієну для здоров’я першокласника; коли дитина перейшла до другого класу, батьки повинні допомагати їй добре вчитися, впливати особистим прикладом, виховувати любов до праці, опікуватись проблемами її вільного часу, організовувати літній відпочинок; коли дитина перейшла до третього класу, батьки мають допомагати їй добре вчитися, застосовувати у взаєминах з нею педагогічний такт (спілкування батьків і дітей), екологічно виховувати дитину у сім’ї, організовувати побут, відпочинок, привчати її до самообслуговування у сім’ї; коли дитина перейшла до четвертого класу, батьки повинні допомагати їй у навчально-

виховному процесі і дбати про її культуру поведінки та всіма засобами виховання формувати майбутнього громадянина [95, 615].

Учений указував на те, що вікові періоди в житті дитини мають особливе значення. Молодші школярі – це вік фізичного і психічного розвитку дитини, початкового формування якостей і властивостей, що роблять її людиною [93, 99]. Від інших вікових періодів “молодший шкільний вік відрізняється тим, що він забезпечує загальний розвиток, який є основою формування особистості” [93, 101]. Важко розмежувати процес виховання і саме життя дитини, стверджував Я.Резнік, оскільки на неї впливають явища навколишнього середовища, природа, суспільство. І треба мати на увазі, що молодший школяр не чекатиме, поки його почнуть спеціально виховувати, адже він живе й пізнає світ і має певне ставлення до навколишнього середовища. Життя дитини є самотійним активним, її періодом і кожен день становить важливу сходинку росту й розвитку.

Головне завдання сім'ї та школи – створення умов для інтелектуального, морального, фізичного розвитку й саморозвитку кожного учня, що реалізуються через оновлення змісту навчальних програм, методики проведення уроку, форм організації навчально-виховного процесу, в тому числі й організації домашньої самотійної роботи. Основною ж метою цих завдань є закріплення, поглиблення і розширення знань, набутих учнями на уроці; підготовка до засвоєння нового матеріалу; формування в дітей умінь самотійно працювати; розвиток їхніх пізнавальних інтересів, творчих здібностей тощо.

Я.Резнік зазначав, що ефективність виконання домашніх завдань визначається дотриманням певних вимог до їх організації, а саме: розуміння учнями поставлених перед ними навчальних завдань; урахування вікових та індивідуальних особливостей школярів, їхніх пізнавальних можливостей, специфіки кожного навчального предмета, складності матеріалу, характеру завдань тощо; формування умінь і навичок (уміння правильно розподіляти час, установлювати послідовність виконання завдань, виділяти головне,

використовувати попередньо вивчений матеріал, застосовувати наявні знання).

Виконання домашніх завдань Я.Резнік відносив до самопідготовки вдома, тому виконувати їх слід в умовах, що відповідають гігієнічним і педагогічним вимогам. Адже домашні завдання, за Я.Резніком, – важлива і невід’ємна частина навчального процесу [111, 116]. Працюючи над ними, учні продовжують навчатися, як і на уроці. Раціональна організація самопідготовки (виконання домашніх завдань) сприятиме збереженню здоров’я учнів, високого рівня функціонального стану їхнього організму протягом дня. Я.Резнік писав: “...самостійна навчальна робота дітей дома являє собою один з найважливіших факторів, що визначають успіх навчальної роботи в школі” [138, 116]. І значення домашніх завдань зовсім не обмежується тільки тим, що до кількох годин роботи в класі додається ще кілька годин роботи дома. Самостійна робота дітей, на думку вченого, має свої особливості, завдяки яким вона “доповнює навчальний процес в школі не тільки кількісно, але також і якісно” [138, 116].

На відміну від шкільної роботи, підкреслював учений, домашню роботу мають стимулювати й організовувати батьки. Адже у школі активність учнів безперервно стимулюється та організовується зовнішніми моментами, а саме: дзвоником, вказівками вчителя, роботою всього класу. Дома таких стимулів немає. У школі всі труднощі з’ясовує та усуває вчитель, а вдома потрібно самому напружуватися, щоб подолати ці труднощі. Тому Я.Резнік радив батькам допомагати дітям “пильнувати час” і їхню роботу; привчати дитину самій за собою стежити (для чого слід практикувати різні домашні завдання); виховувати в неї внутрішнє почуття відповідальності (яке змушуватиме сісти за стіл і вчити уроки).

Не слід також забувати, підкреслював учений, що зміст домашніх робіт повинен відповідати поставленим перед дітьми завданням. Домашня робота має закріплюватись, доповнюватись, поглиблюватись тими знаннями, яких діти набувають у класі. Водночас, кожне завдання повинне включати й ті

елементи, які стимулюватимуть самостійні спостереження, мислення і творчу ініціативу учнів. Насамперед, самостійна робота дітей дома найбільше сприятиме розвитку найважливіших якостей, властивих будь-якій серйозній, раціонально поставленій роботі: відповідальності, організованості, планованості, самостійності, акуратності тощо.

Своєрідність самостійної роботи полягає в тому, що вона передбачає не лише виконання завдань, а й тісний взаємозв'язок із роботою в класі. За словами вченого, “кожне заняття перетворюється в додаток до самостійної роботи дітей дома” [138, 118]. Кожна робота в класі має органічно поєднуватися із домашньою. Адже перевірка виконання домашнього завдання має впритул підвести до пояснення нового матеріалу. Виконання дітьми домашніх завдань виховує в них розумові й трудові здібності (послідовність, цілеспрямованість, чіткість, старанність, стабільність, працелюбність, охайність, уважність та ін.). Тому всі педагогічні організаційні процеси мають бути спрямовані саме на успіх школярів. До них учений відносить задавання уроків додому, запис завдання, перевірку домашніх завдань. Задавання уроків додому відіграє велику роль. Цей процес, за словами Якова Борисовича, не повинен обмежуватися тільки вказівками, бо має бути ще і наочний інструктаж до майбутньої роботи.

Передусім Я.Резнік радив учителям добре продумувати кожне завдання й давати учням вказівки, як і що виконувати. “Найкраща форма інструктування роботи відповідно завдань, за його словами, – це включення інструктажу як органічного елемента в класну роботу” [138, 120]. При визначенні форм, характеру, змісту, обсягу домашніх завдань, методів їх організації слід урахувати специфіку навчального предмета, пізнавальні можливості учнів, їхні вольові якості та уподобання тощо. Всі завдання мають бути продовженням класної роботи. Для цього педагог повинен викликати одного учня, який записує домашнє завдання на дошці. Потім учні колективно з допомогою педагога розбирають це завдання. Коли всі

зрозуміють його, тоді роблять відповідний запис у щоденниках. Так учений пропонує педагогам стимулювати знання слабких учнів.

У початкових класах можна використовувати усні й письмові домашні завдання; індивідуальні, що стимулюють школяра до навчання, пізнання, розвивають індивідуальні здібності та інтереси дитини; групові та парні, що спрямовані на дослідницьку, пошукову, аналітичну роботу, співпрацю, співдружність тощо; репродуктивні, конструктивно-варіативні та творчі завдання. Слід додати, що запис домашнього завдання є одним з елементів самостійної роботи учнів, які потребують особливої уваги вчителя. Я.Резнік писав: "...систематичне і акуратне записування даних додому робіт у щоденник має велике значення для трудового виховання дітей" [138, 120]. Адже відомо, якщо вчитель не звертає уваги, то діти байдуже ставляться до записів домашніх завдань у щоденник, і навпаки, якщо він стежить за роботою учнів, вони ретельно записують домашні завдання в щоденник. Щоденник – це "один з найважливіших елементів в організації особистої роботи учнів" [138, 120]. Учений наголошував, що, готуючи домашні завдання, вчитель має продумувати не тільки їх зміст, а й формулювання, щоб діти без будь-яких труднощів могли записати їх до щоденників, стежити за систематичним та акуратним записом домашніх завдань школярами.

Домашні завдання можна диференціювати залежно від підготовки учнів, їхніх індивідуальних особливостей, сприйняття, пам'яті, мислення, урізноманітнюючи при цьому зміст завдань та їх характер. Доцільно надавати право учням вибирати серед різних запропонованих варіантів завдання як для індивідуального виконання, так і для роботи в парах чи невеликих групах.

Визначаючи обсяги домашніх завдань, учитель має враховувати темп і ритм роботи учнів, навантаження їх навчальною роботою на поточний та подальші дні, стан їхнього здоров'я. У підготовці домашніх завдань Я.Резнік радив педагогам проводити систематичну роботу з батьками на тему: "В яких умовах діти виконують домашні завдання" [138, 120]. Він вважав, що треба

уникати ненормальних, антигігієнічних і антипедагогічних умов. Це такі, як неохайність і поверховість роботи, виконання її під час перерви або перед сном, нераціональне виконання роботи (матеріал, який потрібно розповідати своїми словами, виучується слово в слово). Батьки, підкреслював учений, передусім мають дбати про те, щоб робоча поза й освітлення відповідали гігієнічним вимогам, а також контролювати, як діти використовують час, відведений для домашньої роботи, чи правильно планують її, чи застосовують раціональні методи в роботі, чи додержують порядку на робочому місці. Щоб уникнути всіх незручностей в організації виконання домашніх завдань, Я.Резнік радив “систематично вести роботу для усунення їх, для виховання працездатності, працьовитості і вміння раціонально працювати” [138, 127].

Успішне виконання учнями домашніх завдань значною мірою залежить від співпраці учителя з їхніми батьками. Важливо, щоб вчителі переконували батьків у тому, що дотримання оптимального режиму виконання домашніх завдань, їхня посильна допомога і контроль за виконанням сприятимуть правильному розв’язанню домашніх завдань. Разом з тим вчителі повинні знайомити батьків з основними програмними вимогами до навчальних предметів, усного та писемного мовлення молодших школярів тощо, повідомляти батькам про результати виконання домашніх завдань.

Домашнє завдання можна задавати на будь-якому етапі уроку, але не слід цього робити під час або після дзвінка на перерву, після уроків, оскільки вчитель не встигає пояснити суть завдання і діти не фіксують його повною мірою.

Я.Резнік зазначав, що форми перевірки домашнього завдання можуть бути різними: фронтальна, індивідуальна, колективна, взаємоперевірка, творча тощо. Вибір форми контролю залежить від змісту, виду й мети домашньої роботи. Учитель повинен систематично перевіряти домашні завдання та оцінювати навчальні досягнення учнів початкової школи. Під час перевірки домашніх завдань учений радив педагогам організовувати

систематичний і правильно поставлений контроль. Для цього він пропонував привчати учнів говорити лише правду (виконав домашню роботу чи не виконав її і чому саме; узяв зошит чи забув удома тощо). “Кінець кінцем вони звикають до того, що треба говорити тільки правду”, – писав учений [138, 122]. У такому разі не доведеться щодня переглядати зошити всіх учнів, достатньо буде перевірити тільки тих, які викликають підозру.

Я.Резнік наголошував, що учні повинні якісно виконувати всю домашню роботу, а педагог має старанно контролювати цей процес і керувати ним. Адже домашня робота “являє собою найважливіший елемент навчальної роботи на уроці”, – вважав учений [138, 122]. Для підвищення ефективності навчання вчитель навіть може запропонувати змагання між учнями на краще виконання домашніх робіт. Але він має стежити, щоб таке змагання не перетворювалося в конкуренцію. Учений писав: “...учні, що вступають у змагання, повинні ставитися один до одного не як вороги..., а як товариші...” [138, 124].

На думку Якова Борисовича, старання і систематична перевірка зошитів є одним з найважливіших обов’язків учителя. Він вважав, що лише така перевірка дає можливість виявити всі помилки учнів і виправити їх, а також дає учителеві уявлення про кожного з учнів, без чого неможливий індивідуальний підхід до них. На перевірку зошитів педагог витрачає багато часу, але така перевірка є обов’язковою.

Для перевірки домашніх завдань, які не виконуються письмово, Я.Резнік рекомендував застосовувати такі методи опитування: фронтальне (екстенсивне) та індивідуальне (інтенсивне). Слід зазначити, що вони залежать від організації самостійної роботи дітей дома, від стимулювання їх батьками до навчання, яке проявляється під час уроків, від характеру навчального матеріалу, підготовки учнів і від мети, яку вчитель ставить перед собою на уроці. Фронтальне опитування, як і індивідуальне, має велике значення для успіху і педагога, і школярів у навчально-виховному процесі. Для цього вчений радив зацікавлювати учнів наочним інструктажем так, щоб

вони систематично готувалися до заняття й самі постійно чекали виклику їх учителем, а не встановлювати черговість. Ні в якому разі не слід викликати учнів за алфавітом. У молодших класах фронтальне опитування має займати більше часу, ніж у старших. Основна мета вчителя – привчити учнів працювати систематично як у школі, так і вдома, а також сприяти закріпленню їхніх знань [138, 124].

Слід додати, що в процесі самостійної роботи над домашніми завданнями часто-густо виникають незначні помилки. Щоб уникнути їх, учений у параграфах “Спеціальні вказівки по окремих видах навчальної роботи”, “Роль батьків в організації самостійної роботи дітей дома” методичного посібника “Методи викладання в радянській школі” (1941) дає важливі поради. Серед них: переписування з книжки, розв’язування задач, заучування змісту певного тексту, заучування напам’ять, заучування слів іноземної мови. Ці поради стосуються як вчителів, так і батьків. Розглянемо їх конкретніше.

Під час переписування з книжок, стверджував Я.Резнік, необхідно: прочитати і зрозуміти зміст матеріалу, звертати увагу на розділові знаки й правопис окремих слів; переписувати не окремими буквами, а цілими словами чи групами; у кінці роботи учень повинен прочитати, що він написав, і звірити його на наявність помилок. У ході розв’язування задач з математики необхідно спочатку перечитати її уважно кілька разів від початку до кінця, щоб уявити те, що потрібно з’ясувати; добре запам’ятати умову задачі; усвідомити, які дії і в якій послідовності виконувати для розв’язування задачі; звернути увагу на те, чи не пропущені слова в умові задачі; зрозуміти зміст задачі; сумлінно працювати; ставитися свідомо до умови задачі; у кінці розв’язування задачі перевіряти її.

Під час опрацювання тексту на уроках читання (цю форму роботи Я.Резнік вважав найпоширенішою) запам’ятовувати матеріал і переказувати його своїми словами; самостійно відтворювати матеріал у пам’яті; переказувати весь матеріал у зв’язній і плавній формах [113, 92].

У процесі заучування напам'ять Я.Резнік радив користуватися не механічною, а логічною пам'яттю (не зазубрювати, а розуміти текст); намагатися самостійно відтворювати вивчений матеріал; правильно розподіляти час і матеріал для заучування (окремими і невеликими частинами, іноді окремими рядками); повертатися кілька разів для остаточного його закріплення в пам'яті; регулювати і контролювати темп роботи учнів: учити працювати бадьоро, інтенсивно, із захопленням і концентрувати на роботі всі сили і всю увагу [113, 95].

До заучування слів іноземної мови належить правильне поєднання слів, які часто трапляються в текстах, адже учні вивчають ті слова, що трапляються в інших комбінаціях чи ізольовані, а на текст звертають мало уваги. Тому раціональне заучування слів учений радить проводити за такою схемою: вчити виписувати незнайомі слова і знаходити їх значення в словнику; повторювати і закріплювати їх у пам'яті; читати відповідний текст, щоб остаточно засвоїти лексичний матеріал; працювати систематично; швидко користуватися словником (знаходити те чи інше слово); добитися, щоб усі учні добре запам'ятали алфавіт рідної та іноземної мови тощо.

Я.Резнік також дає поради щодо використання карткової системи у процесі підготовки домашніх завдань. Він писав: "...карткова система має ряд переваг, які дають можливість групувати і добирати слова за тими чи іншими ознаками, завдяки чому полегшується процес логічного заучування слів" [138, 136]. На думку вченого, учні мають більше уваги приділяти важким словам, тобто тим словам, які вимагають великих зусиль для запам'ятовування. Такі слова слід виписувати окремо і повторювати доти, поки вони остаточно не закріпляться в пам'яті.

Успішне розв'язання питання організації самостійної роботи Я.Резнік вбачав у пов'язуванні його з наочним інструктажем. Він радив працювати не за допомогою "наставлянь, пояснень і правил", а "бути зразком організованості, плановості, продуманості і раціоналізації" [138, 136].

Учений рекомендував педагогам наочно інструктувати дітей щодо тих чи інших видів самостійної роботи; насамперед, стежити за тим, щоб учні додержували зазначених порад; систематично вчити їх користуватися різними способами роботи над книжкою, заучування віршів і постійно спрямовувати батьків до співпраці школи і сім'ї.

Що стосується роботи над книжкою, то Яків Борисович радив учителям конкретно показати учням, як над нею працювати, а саме: поділити текст розділу на кілька частин і придумати заголовки до кожної з них; скласти план прочитаного; виділити в тексті основні думки; знайти основну думку в тексті; сформулювати таку думку, щоб вона була короткою і змістовною; переказати своїми словами прочитаний у класі матеріал; сформулювати зміст прочитаного у вигляді тез; скласти короткий конспект тощо. Педагог повинен простежити, щоб учні зрозуміли роботу над книжкою і змогли самостійно з нею працювати.

Я.Резнік також вважав за потрібне, щоб під час заучування напам'ять віршів учителі показували дітям саму техніку заучування. До такого вивчення вчений відносить вивчення даного вірша разом з усім класом, що полегшить його сприймання і запам'ятовування вдома під час виконання домашніх завдань. Але, на його думку, інструктаж дітей учителями не буде успішним без тісної співпраці батьків і школи, як не буде успішним розв'язання завдань виховання і навчання без тісного взаєморозуміння між батьками і дітьми. Водночас, батьки мають не лише цікавитись роботою дітей, а й заохочувати їх до неї. Наприклад, учений радив батькам під час виконання домашніх завдань зосереджувати увагу дітей на меті і завданнях, вимагати від них чіткої відповіді на питання, в чому полягає проблема, що вже відомо і що треба знати; звертати увагу на формулювання проблеми і резюме (мати уявлення про її зміст), допомагати дітям виділяти основну думку та найважливіші факти й положення, самостійно продумувати приклади до даних положень у підручнику і пояснення до наведених фактів та висновків, закріплювати в пам'яті найважливіші моменти (назви, дати,

формули, означення), відтворювати їх у пам'яті без допомоги книжки; переказувати весь матеріал від початку до кінця своїми словами, формулювати запитання, на які вивчений матеріал зможе дати відповідь; скласти короткий конспект основного змісту матеріалу.

Найважливіше завдання батьків під час самостійної роботи дітей – систематично стежити за станом здоров'я своїх дітей і своєчасно усувати фізичні дефекти, що заважають їхній роботі; за прогулянками на свіжому повітрі (бути на свіжому повітрі не менш як дві години); за гігієною кімнати, в якій учень працює (часто провітрювати); за робочим місцем дитини (вчити тримати свої речі в цілковитому порядку і практикувати доти, поки в учня не виробиться відповідна звичка); за “робочою позою учня” (вчити сидіти прямо, вільно, не спиратися грудьми на стіл і тримати правильно в руках перо тощо); за власною поведінкою (не заважати, а допомагати дітям); за гігієнічними умовами харчування і сну дітей (сон повинен тривати не менш як 10-11 годин для дітей від 8 до 12 років, 8-9 годин для дітей 12-18 років; спати на окремій постелі); за навчальним приладдям дитини; за виконанням завдань; за веденням щоденника (переглядати його і розмовляти з дитиною про роботу та успіхи в школі). Водночас слід надавати дитині своєчасну і необхідну допомогу; не можна переобтяжувати дитину надмірною роботою, але слід суворо вимагати, щоб вона старанно виконувала свої обов'язки, не допускаючи ніяких послаблень) [138, 139].

Такі обов'язки і завдання батьків, на думку вченого, не лише спрямовуватимуть їхню увагу на самостійну роботу дітей, а й закріплюватимуть основні напрями виховної роботи [див.: Дод. Р], серед яких провідними в родинно-сімейному Я.Резнік називав виховання такі:

правовий – дотримання членами сім'ї та дітьми прав і обов'язків громадян України, володіння рідною і державною мовами, опанування народної моралі, етики, культури, що в свою чергу формує національний менталітет; усвідомлення громадянської відповідальності за здійснені вчинки і правопорушення;

моральний – спрямоване на формування в дітей та молоді ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, напрацьованих вітчизняною і світовою культурою. Основні ж завдання морального виховання – це здобуття знань про моральні принципи, норми та правила суспільної поведінки, виховання моральних почуттів, потреб і ставлення до навколишнього світу, набуття стійких навичок та звичок моральної поведінки тощо;

морально-етичний – засвоєння наукових понять про біологічні й соціальні особливості статі, специфіку розвитку чоловіка і жінки, особливості їхньої поведінки;

естетичний – сприйняття прекрасного в навколишній дійсності, природі й відносинах між людьми, відповідне ставлення до нього; оволодіння цінностями і знаннями в галузі світового, національного й народного мистецтва, музики, архітектури, танцювальної культури, побуту, ремесел, гри; формування в дітей естетичного сприйняття творів літератури і мистецтва, умінь оцінювати їх і висловлювати свої погляди, глибокої поваги і дбайливого ставлення до пам'яток культури, народної творчості; виховання інтересу і прагнень дітей до розвитку художніх здібностей і творчої діяльності в різних видах мистецтва і літератури, вдосконалення естетичних знань, умінь і навичок; виховання потреби естетизації поведінки, праці, навчання, побуту, відпочинку; вміння робити себе і все навколо себе прекрасним, примножувати культурно-мистецькі надбання народу;

духовний – формування родинно-побутової культури активного, творчого і водночас з тим відповідального ставлення дітей до життя; шанобливе ставлення до батьків, жінки-матері, дідуся, бабусі та ін. За твердженням педагога, духовність виховання – це система, уклад життя народу, нації, сім'ї, умова, що забезпечує розумовий, інтелектуальний, моральний, естетичний та емоційний розвиток особистості й формування її світогляду, включення в економічне, політичне, ідеологічне й культурне життя народу;

героїко-патріотичний – вдосконалення громадянина-патріота, глибоке розуміння громадянського обов'язку, морально-психологічного духу, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини тощо. Могутнім стимулом виховання патріотичних почуттів і практичної діяльності є формування національної свідомості. Воно передбачає усвідомлення молоддю етнічної спільності, оволодіння національними цінностями й мовою культурою свого народу. Сім'я, школа мають виховувати патріотів України, які шанують і зберігають закони і традиції народу, землю, на якій жили їхні предки, на якій живуть вони, на якій житимуть їхні діти та онуки;

трудоий – забезпечення в родині розуміння ролі праці в житті суспільства й людини, поваги до людей праці, які створюють матеріальні й духовні цінності; свідоме ставлення до праці як вищої цінності до суспільства, формування творчої, працелюбної особистості, психологічної, моральної і практичної поведінки дітей і молоді у виборі професії; виховання дисциплінованості, організованості та вміння входити у виробничі відносини, тобто оволодіння трудовою культурою й основами наукової організації; взаємодія сім'ї та школи, трудових об'єднань учнів, позашкільних закладів і трудових колективів; висока моральна основа, суспільна значущість й ідейна спрямованість трудової діяльності дітей і молоді; поєднання особистих і суспільних інтересів; дбайливе ставлення до суспільної і приватної власності та природних багатств;

фізичний – усвідомлення дітьми ролі фізичної культури у всебічному розвитку особистості, свідоме ставлення до зміцнення свого здоров'я як необхідної умови підготовки до суспільно-корисної праці тощо; використання національного досвіду фізичного виховання дітей, виховання мужності, самовідданості, загартованості тіла і волі; виховання потреби в регулярних заняттях фізичною культурою (спортом), дотримання режиму, прагнення до оволодіння санітарно-гігієнічними знаннями і навичками; утвердження здорового способу життя;

розумовий – розвиток у дітей цікавості, допитливості, кмітливості, інтелекту й формування в них пізнавальних інтересів; розвиток відчуттів і сприймань дитини – зору, слуху, смаку, нюху, дотику; виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності й культури розумової праці, потреби у творчому оволодінні знаннями і вміннями самостійно їх здобувати; виховання мотивів та відповідального ставлення до навчання, готовності до практичного застосування знань і вмінь, до наукової організації розумової праці [92, 51-53; 95, 864].

Сім'я забезпечує розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді та їх самореалізацію. Це означає створення середовища, яке сприятиме розвитку пізнавальних інтересів та ознайомленню з навколишнім світом, збагаченню враженнями; розвиток інтересів дітей до певних галузей знань, технічної творчості, моделювання, винахідництва; організацію різноманітних ігор, вікторин; розгадування і складання кросвордів, ребусів тощо; сприяння інтелектуальному, емоційному та естетичному розвитку дітей; формування умінь відчувати, розуміти і творити прекрасне; участь дітей у різноманітних дитячих і молодіжних об'єднаннях за інтересами, в роботі позашкільних освітньо-виховних закладів.

Для повноцінного розвитку дітей, підкреслював Я.Резнік, батьки і школа мають добиватися від них відчуття самоцінності, яка може сформуватись лише в атмосфері, де сприймаються будь-які індивідуальні відмінності; помилки служать для набуття нового досвіду; правила поведінки не перетворюються на застигли догми; особиста відповідальність і чесність кожного є основою взаємостосунків [92, 30]. Адже дитина з позитивною самооцінкою відчуває себе значимою і потрібною; поважає і цінує інших людей; відкрито виявляє почуття; є чесною, терпимою, співчутливою; здатна зробити вибір; уміє приймати самостійні рішення; не боїться помилятися; не боїться звертатися по допомогу дорослих; довіряє людям; вірить в успіх; не впадає у відчай при невдачах; цікавиться, ставить запитання. Важливо використовувати лише позитивний виховний потенціал дорослих,

пропагувати кращий досвід сімейного виховання, щоб зміцнювати спільну взаємодію сім'ї та школи.

На думку Я.Резніка, батьки мають вміти помічати ті дрібниці в поведінці дітей, які розкривають народження рис характеру, чутливо вловлювати зміни в думках, відчувати найтонші зміни в настрої, судити про дитину справедливо і правильно. Адже існує певний педагогічний такт, який потрібен кожному батькові й кожній матері, оскільки йдеться про вміння обережно торкнутися душевного стану дітей. Педагогічний такт батьків має бути якнайтоншим, бо за силою емоцій, за тривожністю вражень, за чистотою і красою вольового напруження формується характер дитини. Батьки повинні розмовляти з дитиною так, щоб їхнє слово не ранило і не скривдило її; не вживати брутальних і нікчемних слів; обирати місце і час для серйозної розмови; не давати зауважень дітям у присутності їхніх товаришів, адже, це ще ніколи не справляло бажаного педагогічного впливу; у розмові з дітьми дотримувати тону поради; намагатися уникати категоричних наказів, а більше висловлювати прохань; любити свою дитину; радіти з її присутності; охороняти свою дитину; захищати від фізичних і душевних небезпек; бути добрим прикладом для своєї дитини; прищеплювати їй повагу до традиційних цінностей; гратися зі своєю дитиною; приділяти їй якнайбільше часу; розмовляти з нею; працювати зі своєю дитиною, допомагати їй, коли вона намагається брати участь у роботі вдома; привчати дитину бути слухняною; заохочувати до співпраці; дозволяти дитині самостійно набувати життєвого досвіду, але спрямовувати її так, щоб її дії не завдавали шкоди ні їй, ні іншим [138, 66; 143, 102].

Я.Резнік стверджував, що справжній єдності сім'ї та школи сприяє особливе ставлення учнів молодших класів до вчителя, якого вони вважають найрозумнішою, найсправедливішою, найкращою людиною в світі. Тому збереження і зміцнення авторитету вчителя як однієї з головних умов успішного розв'язання всіх навчальних і виховних питань є дуже важливим спільним завданням сім'ї та школи. Водночас слід подбати і про підвищення

в свідомості дитини авторитету власних батьків, бо довіра учнів молодших класів до найближчих і найдорожчих їм людей – батьків і вчителів – не тільки гарантує оптимістичне сприйняття дитиною навколишнього життя, а й є запорукою збереження хороших взаємин між нею і дорослими в підлітковому віці. Діти повинні не лише відчувати турботу про них, знати, що їхні потреби й запити є близькими дорослим, а й водночас допомагати батькам і старшим товаришам.

Але цим не вичерпується тісний зв'язок школи і сім'ї. Там, де сім'я діє в одному напрямі, де школа прагне посилити виховний вплив сім'ї, а сім'я – виховний вплив школи, там виховуються моральні якості дітей, підлітків, юнаків і дівчат. Має здійснюватися повсякденний вплив батьків. За об'єднаних зусиль школи і сім'ї можна здійснити цілеспрямовану систему виховання. Тісний повсякденний взаємозв'язок школи з сім'єю дасть правильне спрямування школярам. Ознайомлення з працею дорослих і виховання поваги до неї – один із способів формування в дітей працьовитості, позитивного ставлення до праці і трудівників [92, 58]. Дослідження показали, що в шкільному віці діти виявляють великий інтерес до дорослих. Діти наслідують старших, беруть участь у їхній праці, відчують радість і задоволення від трудових зусиль. усвідомлюють користь своїх дій, виявляють дбайливе ставлення до праці дорослих. Вплив праці дорослих на поведінку дітей можна спостерігати і в дитячих іграх, де вихованці прагнуть точно відобразити той чи інший вид праці.

Таким чином, дослідження педагогічних поглядів Я.Резніка на спільну взаємодію школи і сім'ї переконливо свідчать про справжню універсальність виховного впливу сім'ї. Адже немає таких рис або якостей особистості, на виробленні яких не позначився б вплив батьків.

Водночас учений вважав, що сім'я є незамінною в розвитку емоційної сфери дітей, у формуванні в них якостей, необхідних для самостійного сімейного життя й виховання в майбутньому власних дітей. Найкращі людські якості – ніжність, щирість, увага до почуттів і настрою іншої

людини, вміння самовіддано й безкорисливо любити – формуються у відповідь на батьківську любов і щирість, які самі по собі вкрай потрібні для нормального розвитку й виховання дитини. Це провідна функція сім'ї, що зумовлює її велике соціальне значення.

Досвід педагогічної праці Я.Резнік показав, що багато питань виховної роботи учитель розв'язує тим простіше й успішніше, чим тісніше він пов'язаний з батьківським активом, із сім'ями своїх підопічних, тобто робота з батьками є складною, багатогранною, вона не терпить формалізму, поспішності та безсистемності. Це створення такого середовища, яке забезпечуватиме дитині матеріальні й педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку.

Отже, Я.Резнік подав цілий ряд цікавих і корисних порад для ефективної взаємообумовленої і тісної взаємодії вчителів і батьків у вихованні дітей. Він вміло показав проблеми спільної взаємодії сім'ї та школи у вихованні школярів, яка не лише сприяє зміцненню природних сил і можливостей дітей, а й стає справжнім могутнім джерелом і засобом розумового, фізичного, морального і естетичного розвитку.

3.3. Виховна система А.Макаренка в оцінці Я.Резніка

Педагогічну систему А.Макаренка схвально зустріли багато його сучасників. Високо оцінив її і Я.Резнік, виступивши з аналізом педагогічних принципів А.Макаренка на Республіканській нараді активу працівників Народного комісаріату освіти УРСР (13-15 серпня 1940 р.). Він своєю доповіддю “Педагогічна спадщина А.С. Макаренка і її значення для методики виховної роботи в школі” відкрив Республіканську нараду активу працівників Народного комісаріату освіти УРСР в Українському науково-дослідному інституті педагогіки [132, 3].

У багатьох дослідженнях Я.Резнік відзначав оригінальність і своєрідність педагогічної системи А.Макаренка. Так, серед його статей з

аналізом методів виховної роботи Антона Семеновича були: “Виховання соціалістичного гуманізму”, “Виховання колективізму”, “Педагогічна спадщина А.С. Макаренка”, “Методика виховної роботи в школі і педагогічна спадщина А.С. Макаренка”, “Виховний метод А.С. Макаренка” тощо.

Я.Резнік, схвально оцінюючи виховну систему А.Макаренка, яка ґрунтувалася на численних прикладах з життя безпритульних дітей, вважав, що все життя і діяльність дітей у закладах, якими керував видатний педагог, були виховуючими. Особливу увагу він звертав на макаренківську методику виховання [86; 87; 88; 89], бо вважав Антона Семеновича Макаренка найкращим представником і найяскравішим виразником того періоду в історії радянської педагогіки, який по праву можна назвати героїчним [86, 7]. Його науково-педагогічна спадщина, за словами Я.Резніка, значно збагатила педагогічну науку в її основних, найважливіших аспектах. Насамперед це оригінальна педагогічна технологія, яка викликала захоплення в сучасників ще на початку 20-х років XX ст. [62; 68].

Розкриваючи погляди А.Макаренка на проблеми виховання, Я.Резнік зазначав, що він був найвидатнішим з ентузіастів, який весь “вогонь свого палкого серця” віддав справі створення нової системи виховання. Його праця – це розроблений виховний метод, що є втіленням принципів “кращих ідей класиків педагогічної думки” [220, арк.14]. “Педагогічна поема” “стала кращим пам’ятником героїчного періоду історії радянської педагогіки” [86, 7]. Її головна ідея – суспільство-колектив-особистість. У ній, на думку Я.Резніка, Антон Семенович розкрив досвід роботи з колективом горьківців і дзержинців, становлення дитячого колективу, формування особистості нової людини, відобразив власні пошуки та роздуми. Виховання колективіста було водночас і вихованням щасливої людини, яка усвідомила свою суспільну корисність [59]. Я.Резнік писав: “Це був початок 20-х років... коли вулиці, майдани і парки міст, залізничні станції і вокзали заповнювали безпритульні, діти й підлітки, що відбивалися від нормального людського життя...” [86, 7].

У цей час по всіх кінцях країни знаходилися люди-ентузіасти, які цілком присвятили себе справі створення нової системи виховання й освіти. Народжувалися нові форми й методи виховання, нова радянська педагогіка.

Я.Резнік високо оцінив заслуги А.Макаренка в розробці теорії і практики виховання дитячого колективу. Він наголошував, що на розвиток його виховного методу значною мірою вплинув О.Горький [86, 7]. Вивчаючи твори О.Горького та листуючись із ним, А.Макаренко “шукав нові шляхи виховання малолітніх злочинців”. У своїх листах до А.Макаренка і його вихованців О.Горький завжди звертав, увагу на віру в людину, в її необмежені можливості, він “вражав” своїм оптимізмом, своїм ставленням до людини “як до найбільшого чуда світу, творця всіх чудес на землі”, - писав Я.Резнік [86, 7].

Я.Резнік з'ясував, що А.Макаренко, врахувавши поради Олексія Максимовича Горького, в основу свого методу виховання правопорушників поклав ігнорування їхніх минулих злочинів. Він намагався відкривати в цих покалічених життям дітях “проблиски людської гідності”, також виявляв до них довір'я, всебічно переконуючи їх у тому, що чекає від них не повторення “антигромадянських вчинків, а тільки хорошого: прояву найцінніших можливостей і благородних якостей характеру й розуму” [86, 7]. Антон Семенович вірив, що в душі кожної дитини десь глибоко криється почуття людської гідності, честі, бажання бути хорошим, мужнім. Це почуття було кращим помічником у справі виховання й самовиховання волі та характеру. “Граючи на почуттях честі своїх вихованців, – писав Я.Резнік, – А.С. Макаренко не тільки примушував їх підкорятися дисципліні й виконувати свої обов'язки щодо колективу, – цей засіб він з великим успіхом використовував також для того, щоб мобілізувати їх на найважчу боротьбу з власними недоліками” [86, 8].

Як стверджував Я.Резнік, нелегко було А.Макаренкові відійти від біографій своїх вихованців, але, запалений горьківським оптимізмом, він проектував хороші якості навіть там, де, здавалося б, для цього не було

ніяких підстав. Досвід Антона Семеновича “завжди показував правдивість і корисність цих проектувань, утвердивши його в необхідності піднести свою практику до найважливішого педагогічного правила” [146, 3]. Яків Борисович писав, що червоною ниткою через усю творчість видатного педагога проходить віра в людину, повага до її гідності та любов до неї [86, 7; 119, 118]. За словами Я.Резніка, “людяність і щирість завжди вражали правопорушників, будили в них людські почуття і сприяли їх скорішому виправленню” [220, арк. 14]. На його переконання, Антон Семенович належав до нового типу педагогів, саме любов та глибокий жаль до покалічених бездоглядним життям дітей змушували його ставитися до них вимогливо, а іноді навіть з певною суворістю [86, 10]. Віра в людину поєднувалася в А.Макаренка з глибокою любов’ю до дітей [58]. Ця любов у нього ніколи не переходила в розчуленість, прагнення потурати будь-яким бажанням дітей. Навпаки, він не знижував своїх вимог до людини й не спинявся перед найсуворішим засудженням. І таке ставлення до вихованців зміцнив досвід його роботи з правопорушниками [57].

Ставлячись до своїх вихованців з великим довір’ям і повагою, Антон Семенович водночас вимагав від них такої ж поваги до педагогів і товаришів. Він усіма засобами переконував їх у необхідності з повагою ставитися й до інших людей. Створюючи та аналізуючи внутрішні колективні відносини, А.Макаренко досяг значних успіхів у питаннях удосконалення відносин між педагогами й дітьми, між ровесниками, старшими і молодшими, між загальним і первинним колективами. Педагогічний і учнівський колективи він вважав єдиним виховним колективом. Найліпший шлях для виховання – це створення таких умов, використання такої виховної технології, коли вихованці є водночас і вихователями [220, арк. 14]. А.Макаренко ставився з великим довір’ям і повагою до особистості кожного свого вихованця [59, 137].

Я.Резнік особливо наголошував на тому, що для виховного методу А.Макаренка було характерним надання самоуправління, самодіяльності й

ініціативи вихованцям тих закладів, де він працював [89, 3]. Антон Семенович рекомендував підходити до педагогічної справи як до виробництва, а вихователя розглядати як працівника, котрому доручено серйозну ділову функцію [57]. Колоністи-горьківці й комунари-дзержинці були активними учасниками трудового життя народу, організаторами добрих справ і починань. Усі вихованці Антона Семеновича почували себе господарями колективу та активно брали участь в організації його життя. Я.Резнік наголошував, що основоположним принципом педагогічної системи А.Макаренка був принцип виховання в колективі. Він розглядав його як універсальний метод виховання, що дає можливість кожній окремій особистості розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність.

А.Макаренко вперше, за словами Я.Резніка, блискуче втілює принцип поєднання навчання із продуктивною працею. Зміст нормальної життєдіяльності колективу А.Макаренка становила насамперед праця. Тому реальна продуктивна праця була в його закладах своєрідною віссю, навколо якої оберталось все життя колективу, фундаментом системи високоефективного виховання. Адже праця без напруження, громадської й колективної турботи є маловідчутною у вихованні нових мотивацій поведінки. Водночас вихованці мають відчувати свою відповідальність за проведену роботу в колективі.

Виховна система А.Макаренка – яскравий взірець поєднання виробничої діяльності, навчання, художньо-естетичної творчості, побудови стосунків відповідальної залежності [220, арк. 14]. Її особливістю є те, що вона будується на діалектичній єдності особистісного і колективного підходів до вихованців. Особливість особистісного підходу до виховання в педагогічній спадщині А.Макаренка полягає в тому, що найкраще такий підхід здійснюється через колектив. Ефективне спілкування педагога з вихованцем відбувається переважно в процесі активного життя й діяльності дитини в колективі, безпосередньої участі в колективній праці та навчанні. Педагог за такого підходу до виховання виступає як член того ж колективу

[86, 24]. Такий стиль спілкування створює атмосферу довіри і співробітництва, що дуже важливо для здійснення особистісного підходу до виховання й формування стійких соціальних якостей особистості. Я.Резнік, аналізуючи педагогічну спадщину А.Макаренка, робить висновок, що серцевину педагогічної системи видатного педагога становили теоретичні основи методики згуртування дитячого колективу, формування найважливіших закономірностей його розвитку.

Наголошуючи на великому значенні педагогічної системи А.Макаренка для вітчизняної педагогіки, Я.Резнік виділив саме ті принципи, на яких вона була побудована, а саме: виховання у колективі, поєднання навчання із продуктивною працею, постійних і зведених загонів, організація згуртованого колективу на основі самоуправління, формування гуманних відносин між педагогами і вихованцями в колективі, всебічний розвиток особистості. Ці принципи дають підстави вважати педагогічну систему А.Макаренка не тільки актуальною, а й перспективною педагогічною системою вітчизняної освіти.

Я.Резнік акцентував увагу на тому, що досвід і теоретичні узагальнення А.Макаренка дають можливість побачити основні шляхи формування колективу. Це тривалий і складний процес, у якому колектив повинен досягти певного рівня розвитку, набути певних якостей. Такими шляхами розвитку колективу в Антона Семеновича були організація індивідуальної і колективної діяльності вихованців на основі перспективних ліній; розвиток і встановлення між вихованцями стосунків товарищескості, співробітництва, взаємної відповідальності й вимогливості; формування і педагогічна підтримка органів учнівського самоврядування, залучення всіх членів колективу до активної участі в ньому [89, 3]. Я.Резнік неодноразово наголошував, що колектив у педагогічній системі А.Макаренка досяг такого рівня, який підтверджувався не тільки спогадами, а й життєвими долями його вихованців, які і є основним критерієм ефективності його системи.

Суть прийомів, що використовував А.Макаренко, полягала в позитивному впливі на розвиток моральних норм поведінки, в тому, що як вихователь, так і члени колективу щиро переживають успіхи і невдачі одне одного. В колективах А.Макаренка була не просто ввічлива дружелюбність, а емпатійне ставлення, що охоплювало співпереживання, співчуття й допомогу в діяльності. В емоційно-моральному розвитку вихованців Антон Семенович поєднував “теорію моралі” й емоційно-генні ситуації співпереживання, вільного вибору, моральної творчості. Це одна з найскладніших проблем у моральному вихованні; нею починається і нею, по суті, завершується процес морального становлення особистості [220, арк. 15].

Класичним зразком виховної системи з блискучими результатами була система А.Макаренка, яка функціонувала з 1927 по 1935 р. у комуні ім. Ф.Дзержинського. Висока інтенсифікація педагогічної праці дала змогу дитячому будинку, в якому виховувалося до 600 важких підлітків, з 1930 по 1935 р. цілком відмовитися від штатних вихователів. Основним вихователем у комуні був сам добре організований колектив. Ця система, на думку Я.Резніка, порушувала питання не лише професійного самовизначення вихованців, а й становлення особистості.

Особлива заслуга Антона Семеновича, стверджував Я.Резнік, полягала в чіткій розробці системи, принципів і методів виховання дітей та молоді; умілому застосуванні законів діалектики до розв’язання педагогічних питань і проблем; правильному розв’язанні таких складних проблем, як особистість і суспільство, свобода і необхідність, обов’язок і право, авторитет педагога і права колективу вихованців, вимогливість і любов.

Яків Борисович писав: “...теорію колективного виховання могла розробити тільки радянська педагогіка, і цей прекрасний досвід і теоретичне узагальнення показав А.С. Макаренко” [86, 7]. Причому основна ідея, яку доводить і розвиває в усіх своїх творах А.Макаренко, полягає в тому, що не може бути здорового дитячого колективу без певного життєвого сенсу;

колектив тільки тоді розвивається нормально, коли виконує роль виховного фактора.

Я.Резнік виділив найважливіший момент колективного життя в колонії А.Макаренка, а саме участь у громадському житті країни. Це була боротьба проти розкрадання державного лісу, вирубування його, проти любителів самогону (замість того, щоб звернутися за допомогою до міліції, А.Макаренко взяв на себе і на своїх колоністів увесь тягар цієї боротьби). Така педагогічна робота сприяла вихованню і перевихованню колоністів, організації єдиного згуртованого колективу.

Прості форми громадської праці й діяльності (самообслуговування, окремі моменти громадсько-політичного характеру), що виявилися такими плідними у виховному відношенні на початку життя колонії, “розвивалися, ускладнювалися і ставали дедалі більш і більш різноманітними: від задоволення елементарних потреб – до завоювання залізного бака, до перших спроб упорядкувати своє господарство; від організації примітивної сільськогосподарської колонії на березі Коломака – до зразкової ферми в Куряжі; від невеликих кустарних майстерень – до оснащеної сучасною технікою фабрики; від окремих виступів громадсько-політичного характеру – до створення сильної “комсомольської організації”, яка проводить велику політичну роботу серед навколишнього населення”, – писав Я.Резнік [86, 23]. І це постійне ускладнення і збагачення змісту життя колонії було основною передумовою розвитку колективу Макаренка, перед яким завжди стояла мета, що мала стимулювати, як стверджував Я.Резнік, напружену діяльність окремих його членів, об’єднувати цю діяльність і перетворювати її в колективне зусилля. У разі відсутності такої мети було б байдуже ставлення до колективного життя, і окремі члени колективу почали б заглиблюватися в своє відірване від нього особисте життя. На такому фоні розвивалися б “антигромадські настрої”, що виражалися б у різних сутичках, проявах заздрощів, пліток, бійок тощо, які могли б призвести до повного розвалу колективу. Тому не випадково Я.Резнік наголошував, що перед колективом

завжди повинна стояти мета, яка стимулює напружену діяльність його членів. Причому керівник колективу має визначати “захоплюючу мету”, яка дедалі більше ускладнюватиметься, стимулюючи діяльність вихованців [86, 14].

Яків Борисович стверджував, що усвідомлення перспективи подальшої радості від досягнення наміченої мети мобілізувало волю колективу, змушувало його підтягнутися, докласти необхідних трудових зусиль. У прагненні добитися поставленої мети колектив долав свою слабкість, недисциплінованість, роз’єднаність, нездатність до напруженої праці. У нього вироблялися певні організаційні форми, типи поведінки, оцінки й відносини. Ці форми, оцінки й типи діяльності закріплювалися, переходили у звичку, ставали традицією, яка впливала на окремих членів колективу поза їхньою свідомістю. Таким чином, створювався певний стиль життя і діяльності, що став найважливішим фактором колективного виховання. Найяскравішим вираженням стилю колективу, за Я.Резніком, є його організаційна структура як одна з найважливіших проблем педагогіки.

Організація колективу, як зазначав учений, була чітко продумана в усіх її деталях, виросла з практичних потреб колективного життя й сама перетворилася в органічну частину цього життя, будувалася за “принципом постійних і зведених загонів” А.Макаренка, де концентрувалися вся повнота влади і відповідальність у колонії [86, 16], мала цілеспрямовану систему з тимчасовими і постійними командирами, з радою командирів і черговими командирами на чолі, що робила життя колективу напруженим і сповненим інтересу. Саме організаційній системі, яка поступово розвинулася з потреб колективного життя, Антон Семенович надавав великого значення.

Я.Резнік стверджував, що система взаємного керівництва і підпорядкування, повноважень і відповідальності стала можливою тільки завдяки тому, що А.Макаренко відкрив можливість колективу для “широкої ініціативи й самодіяльності”, а це і є “найважливіша передумова нормального існування і розвитку колективу” [86, 16]. А.Макаренко умів

усувати конфлікти між членами колективу, окремими індивідами й усім колективом у цілому, застосовуючи різні засоби, щоб вчасно зупинити дію “відцентрованих” сил [220, арк. 15]. Наприклад, він проводив агітаційно-освітню роботу, захоплював колектив якоюсь новою значною перспективою, завантажував його роботу, впливав на окремих дітей. Іноді він удавався до крайніх заходів: “виключав і виганяв з колонії тих членів, які були носіями зла й не піддавалися виправленню” [86, 17]. Отже, характерним для виховного методу педагога було надання широкого самоуправління вихованцям тих закладів, де він працював.

Особливо велику цінність, на думку Я.Резніка, у макаренківській педагогіці становили виховні бесіди, які мали на меті збудити в окремих вихованців “колективістичну свідомість” і “колективістичні почуття” [220, арк. 15]. Керівництво колективом полягало, нарешті, в тому, щоб правильно спрямувати його прагнення, бажання і пристрасті. Адже потрібно справедливу ненависть колективу до дармоїдів, злодюжок і насильників спрямовувати в культурне русло, стихійний прояв волі й почуттів – замінити організованими діями у формі певних постанов органів самоуправління. Надаючи вихованцям право приймати рішення з найважливіших питань життя колективу, А.Макаренко не допускав застосування їх на практиці без власної перевірки. Таким чином, здійснювалося повсякденне керівництво колективом і всебічне зміцнення його авторитету в очах усіх вихованців.

Я.Резнік звернув увагу на ще один важливий елемент виховного методу А.Макаренка – режим. За визначенням Якова Борисовича, режим – це сукупність установлених правил і норм, які регулюють поведінку вихованців, визначають порядок їхнього життя в колективі [86, 18]. І, як стверджував учений, режим у системі А.Макаренка був справжньою школою вироблення характеру; ця школа безперервно вправляла дітей у правильній поведінці й привчала їх підпорядковувати свої випадкові бажання й примхи вимогам колективного життя. Характерною рисою правильного режиму Антона

Семеновича Макаренка Я.Резнік вважав визначеність, точність і сувору витриманість.

А.Макаренко не випадково ставив перед собою свідому мету: загартовувати волю й характер дітей. Він привчав своїх вихованців “не занепадати духом”, “не скиглити” тощо [58, 139; 86, 19]. Суворо припиняв будь-які прояви розніженості, розслабленості і хникання.

Педагог-новатор стежив за суворим виконанням режиму, не допускав ніяких порушень правил, ніяких відступів від установлених норм. Він вимагав обов’язкового виконання своїх розпоряджень і розпоряджень органів самоуправління та їхніх представників. Справедливо вважаючи, що досвід непослуху є найнебезпечнішим ворогом режиму, педагог усіма засобами боровся проти нагромадження такого досвіду. Свідомість непохитності режиму й розпоряджень керівних органів та їхніх представників, що глибоко вкоренилися і перетворилися в звичку, була найкращою опорою режиму й уберегала колектив від сутичок і конфліктів, які розслаблюють його.

Аналізуючи творчу спадщину А.Макаренка, Я.Резнік з’ясував, що режим у його виховній методиці був органічно пов’язаний з дисципліною. Якщо режим означав певний порядок життя, то під дисципліною педагог розумів підкорення цьому порядку. Звичайно, дисципліну він розглядав як засіб підтримання режиму, тобто систему дисциплінарних заходів. Суть полягала в розумінні необхідності підкорятися певним нормам, порядку життя, в умінні свідомо визначати свою поведінку відповідно до добре усвідомлених інтересів колективу. Весь “досвід Макаренка дає прекрасно розроблену систему дисциплінування”, – писав Я.Резнік [86, 21].

Яків Борисович у своїх працях, присвячених спадщині А.Макаренка, наголошував, що його любов до дітей відігравала вирішальну роль у вихованні дисципліни й була основою трудової діяльності.

Одним з важливих заходів дисциплінування дітей і зацікавлення їх роботою в системі А.Макаренка Яків Резнік вважав переконання. “Будучи ворогом надмірних міркувань і базікань, – писав Я.Резнік, – А.Макаренко

дуже високо цінує змістовне, міцно сказане переконливе й тепле слово вчителя як засіб виховного впливу” [86, 22]. Учений запевняв, що саме переконливе слово має величезне значення. Адже багато помилок в організаційних формах виховання з’являється тому, що педагоги часто-густо не вміють розмовляти з дітьми. Я.Резнік наголошував, що треба вміти сказати так, щоб діти у вашому слові відчули вашу волю, вашу культуру, вашу особу, а цього треба вчитися. На своєму досвіді А.Макаренка довів, що тільки в здоровому колективі господарює дисципліна боротьби і подолання перешкод. В А.Макаренка “треба вчитися, як говорити з дітьми, як впливати на них словом; як проводити з ними виховну бесіду”, – писав Яків Борисович [90, 3].

Багато виховних бесід, надрукованих у “Педагогічній поемі”, “Прапорах на баштах” і в “Книзі для батьків”, за словами Я.Резніка, є справжніми шедеврами педагогічної майстерності. В них гармонійно поєднуються вплив на розум з безпосереднім впливом на емоції, звернення до почуття обов’язку з впливом на самолюбство, гнівне засудження поганих вчинків з розгортанням перспективи “завтрашньої радості”, “спартанська стриманість з підкоряючою переконливістю”, “сувора вимогливість з глибокою людською чуйністю”, “суворість слів з теплотою почуття” [89, 3]. Антон Семенович не обмежував засобів виховного впливу переконанням, а визнавав водночас правомірність і навіть необхідність застосування засобів примусу та покарання для захисту колективу від негативного впливу окремих індивідів, для виправлення “звихнутих характерів” [89, 3], для виховання твердої волі та почуття обов’язку.

Я.Резнік зазначав, що метод покарання в системі А.Макаренка застосовувався з метою підтримання дисципліни. Антон Семенович переконував своїх вихованців, що дисципліна має бути найкращою, досконалою, “залізною”, тому повинна досягатися і підтримуватися всіма засобами, які є в розпорядженні вихователя та колективу. Будь-яке порушення дисципліни чи прагнення її підірвати у виховних закладах

А.Макаренка суворо засуджувалося. Тоді діяла ціла система покарань: обговорення вчинку на загальних зборах чи на засіданні ради командирів, догана перед шеренгою, додаткові наряди на роботу, позбавлення звання колоніста на певний час, бойкот, арешт (звичайно в кабінеті завідувача) і, нарешті, виключення з колонії. Я.Резнік наголошував, що всі ці покарання ефективно впливали тільки в умовах добре налагодженого колективного життя, коли підтримувалися громадською думкою та авторитетом усього колективу. У протилежному разі позитивний ефект покарань значно знижувався, а іноді ставав навіть негативним [86, 23].

Проте в нормальних умовах не може бути такої прямолінійності й простоти відносин, як у колонії для правопорушників і безпритульних. Тут потрібно значно більше гнучкості, такту, обережності й передбачливості. Адже, як вважав Антон Семенович, нормальні діти є найважчим об'єктом виховання. У них тонші натури, складніші запити, глибша культура, різноманітніші відносини. Тому в їхньому вихованні важливо застосовувати не широкий розмах волі та емоції, а найскладнішу тактику.

Використовуючи поради А.Макаренка, Я.Резнік рекомендував по можливості утримуватися від покарань навіть у таких сім'ях, де помилки виховання в минулому призвели до занедбаності дитини, де доводиться вже займатися не вихованням, а перевихованням. Він багато разів наголошував на тому, що покарання вимагають від вихователя особливо великого вміння й обережності. Іноді буває легшим шлях повільного і терплячого виправлення дитини за допомогою наполегливого налагодження режиму, ніж шлях покарань. Педагог має виховувати не покаранням, а тільки вимогливістю і наполегливістю [86, 24].

Аналізуючи виховну систему А.Макаренка, Я.Резнік відводив величезну роль у справі виховання авторитету вихователя. Докірливий погляд учителя, який користується авторитетом, впливає більше, ніж ціла низка зауважень, докорів, доган і погроз з уст неавторитетного учителя. А.Макаренко вважав неправильним, коли авторитет вихователя створювався

штучно. Наприклад, у статті “Батьківський авторитет”, зазначає Яків Борисович, А.Макаренко розглядав різні типи неправдивого авторитету, що прагне досягти послууху будь-якими засобами. Тут і авторитет придушення, і авторитет відстані, і авторитет чванства, і авторитет педантизму, і авторитет доброти, і авторитет підкупу тощо. Всі ці типи неправдивого авторитету нічого, крім шкоди, не дають.

Справжній авторитет набуває дієвої сили, якщо побудований не на штучних принципах, а на якостях особи педагога, на сумлінному ставленні до справи, повазі й любові до дитини, на готовності допомогти їй і справедливо ставитися до неї, на почутті відповідальності за доручену справу виховання молодого покоління [146, 3].

Таким чином, науково-теоретична й методична спадщина видатного українського педагога в оцінці Я.Резніка знайшла своє повне висвітлення. Він розглядав педагогічну систему А.Макаренка не тільки як прекрасний новий метод, а й як високу відповідальність за майбутнє нашого покоління. Це й забезпечує її практичну значущість та актуальність. Глибоке опанування науково-теоретичної спадщини – одна з найважливіших умов успішного розв’язання тих складних завдань, які ставить перед сучасною школою життя.

В історію вітчизняної і світової культури й педагогічної думки А.Макаренко увійшов як педагог-практик, педагог-теоретик, педагог-новатор, мислитель-гуманіст. За радянських часів комуністична партія підлаштувала його спадщину до своєї ідеології, однак її загальнолюдський потенціал визнано у світі. Важко переоцінити заслуги А.Макаренка в розробці педагогічної теорії і новаторської практики. Основи організації та виховання дитячого колективу Антона Семеновича були значним кроком уперед у розвитку теорії і практики виховання.

Висновки до третього розділу

У процесі наукового дослідження встановлено, що навчання й виховання Я.Резнік розглядав як єдиний процес, котрий передбачає єдність морального, розумового, естетичного й фізичного виховання. Основною ж метою загальноосвітньої школи він вважав підготовку людини до життя. Школа при цьому має забезпечити надання учням всебічних знань, розвивати в них здатність до самоосвіти, виховувати такі моральні риси, як патріотизм, чесність, справедливість, любов до праці, дисциплінованість; сприяти зміцненню фізичних сил. Визначальним у моральному вихованні, на переконання педагога, є формування звичок високоморальної поведінки молоді. Результатом морального виховання має бути особистість, котра прагне стати кращою. Виходячи з цих положень, Я.Резнік звертав особливу увагу на виняткове значення поваги й любові до дітей, гуманне ставлення до них батьків, старших людей та вчителів.

Ми встановили, що Я.Резнік відводив велику роль праці як засобу виховання особистості. Він наголошував, що людина формується й розвивається у трудовій діяльності. Праця, по-перше, – це основа й засіб людського існування, по-друге, – джерело фізичного, розумового й морального вдосконалення людини. Загалом виховання, за Я.Резніком, має здійснюватися насамперед через працю, яку він вважав основою суспільного життя та сенсом життя людини. Запорукою успішного виховання дітей, на переконання педагога, мають бути добрі настанови, викорінення поганих звичок. Тому він рекомендував привчати дітей критично аналізувати свої вчинки. На думку вченого, успіх у діяльності людини зумовлюється не лише її здібностями, а й такими якостями, як працьовитість, терплячість, уміння володіти собою, поміркованість, доброчесність, справедливість, доброзичливість, вдячність, скромність.

У процесі дослідження встановлено, що визначальною рисою Якова Борисовича було поєднання наукової, навчально-виховної та педагогічної діяльності. Тому особливу увагу варто звернути на ряд вимог ученого до

проблем шкільного виховання, а саме: до педагогів (поєднання належного рівня фахової підготовки й високих громадянських ідеалів, основою яких є почуття патріотизму й відданості ідеї служіння своєму народові); до учителів і батьків (забезпечення фізичного, естетичного, морального розвитку особистості школяра, створення умов для розвитку його інтелектуальних і творчих здібностей, для самовизначення, самоорганізації і самореабілітації); до батьків (бути співучасниками спільної з педагогами навчально-виховної діяльності, що сприятиме створенню найбільш комфортних і безпечних умов для розвитку особистості); до учнів (цілеспрямована та активна участь у навчально-виховному процесі). Сімейне виховання Я.Резнік розглядав як природний обов'язок батьків, наголошував на тісному зв'язку науки та освіти, взаємодії сім'ї і школи в навчально-виховному процесі. Він зазначав, що сім'я є одним з найголовніших факторів у вихованні дитини.

Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що Я.Резнік, розглядаючи виховання як комплексний вплив на особистість з метою розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку учня, радив педагогам дотримувати виховного ідеалу, який ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Пріоритети мають надаватися знанню рідної мови, історії, літератури, почуттям патріотичного обов'язку, любові до рідного краю, праці на користь суспільства.

Заслуга Я.Резніка полягає в тому, що він не лише визначив основні напрями виховання і втілював їх у свої методичні посібники, а й окреслив та реалізував багато завдань щодо поліпшення виховання учнівської молоді, дав високу оцінку педагогічній системі А.Макаренка. Він закликав педагогів творчо переймати досвід педагога-новатора, не копіюючи його. На його думку, праця в макаренківських закладах була фундаментом системи високоефективного виховання, сприяла розвитку почуття відповідальності й товарищескості, формуванню самодисципліни й самооцінки. Колектив лише тоді позитивно впливає на становлення кожного вихованця, коли сам складається з яскравих особистостей. За таких умов кожний вихованець здатен

впливати на загальний стиль взаємин у колективі, що дасть змогу дозволить гармонізувати взаємини в дитячому співтоваристві.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного історико-педагогічного дослідження життя, науково-педагогічної та просвітницької діяльності Я.Резніка дали підстави сформулювати такі висновки:

1. Науковий і ретроспективний аналіз історико-педагогічних матеріалів, архівних документів і першоджерел свідчить, що Яків Борисович Резнік – визначний освітній та громадський діяч першої половини ХХ ст., відомий учений, викладач середніх і вищих навчальних закладів, перший доктор педагогічних наук в Україні. Протягом усієї науково-педагогічної та просвітницької діяльності активно розробляв проблеми дидактики, удосконалював принципи, методи й форми навчання та виховання підростаючих поколінь, поширював знання серед широких верств населення. Становлення Я.Резніка як ученого й педагога відбувалося в умовах активного відродження української нації, державності, утвердження рідної мови і культури. Педагогічна творчість Я.Резніка цілком відповідала назрілим проблемам перебудови системи освіти в Україні й була підпорядкована розв'язанню найголовніших соціально-педагогічних завдань. Він зробив помітний внесок у справу відродження та організації української і єврейської школи, науки. Видав близько 200 підручників, навчальних та методичних посібників, статей.

Уперше на засадах теорії наукового пізнання проаналізовано освітню діяльність і педагогічну спадщину Я.Резніка, простежено шлях становлення вченого-педагога, виявлено провідні ідеї, розкрито його внесок у розвиток теорії і практики навчання та виховання. Виділено три етапи життєвого і творчого шляху вченого: перший – здобуття початкової та середньої освіти (1892-1911); другий – виникнення інтересу до педагогічної діяльності, формування наукового світогляду й педагогічних поглядів під час навчання в Імператорському університеті Св. Володимира, а згодом Київському університеті науково-педагогічна, адміністративна, громадська та

організаторська діяльність педагога (1911-1930); третій – плідна науково-педагогічна діяльність, у якій значне місце посідали питання теорії і практики навчання та виховання школярів, створення підручників, методичних посібників (1930-1952).

З'ясовано, що провідними чинниками формування педагогічного світогляду Я.Резніка були: суспільно-політичні та соціально-культурні процеси в країні; вплив родинного виховання і найближчого оточення, навчання в хедері, єшиві, талмуд-торі Чорнобильської загальноосвітньої школи, на курсах Чорнобильської єврейської хлоп'ячої гімназії, медичному та філологічному факультетах Київського університету Св. Володимира; вивчення і критичне осмислення вітчизняного й зарубіжного освітянського досвіду; професійна діяльність як учителя, дослідника, викладача в середніх та вищих навчальних закладах; співпраця з провідними українськими вченими першої половини ХХ ст., серед яких О.Астряб, М.Даденков, А.Зільберштейн, Г.Костюк, С.Литвинов, В.Масальський, С.Чавдаров та ін.

2. Узагальнення творчого доробку Я.Резніка свідчить, що до основних напрямів його науково-педагогічної діяльності належать такі:

- викладацька робота в єврейських загальноосвітніх школах та вечірній школі для дорослих; у середніх і вищих навчальних закладах Києва, Чорнобиля, Кам'янця-Подільського, Одеси, Кустаная, Старобільська;

- управлінська діяльність у Київській вечірній робітничій школі ім. Гройстера, створення Дослідного дитячого будинку та керівництво ним, робота в педагогічній секції єврейської пролетарської культури, київському кабінеті соціальної педагогіки Обласної педологічної станції;

- написання методичних посібників, підручників з математики та розробка програм;

- науково-педагогічна діяльність у лабораторії дидактики Українського науково-дослідного інституту педагогіки над удосконаленням загальних проблем дидактики;

– активна участь у реформуванні шкільної освіти; поширення передових педагогічних ідей на I та II Всеукраїнських вчительських з'їздів (1917), нарадах у справі організації народної освіти в Україні (30-40-і роки).

3. Проведене дослідження показало, що проблеми дидактики займали чільне місце в педагогічній спадщині Я.Резніка. Він обґрунтував предмет і завдання дидактики як складової педагогіки, визначав її основні категорії: навчання, учіння, освіта; розкрив соціологічні й психологічні основи дидактики як теорії навчання, а також указав на психічні та практичні відмінності між ними. Навчання розглядав як складний багатоплановий процес, що охоплює діяльність учителя (навчання, викладання) і діяльність учня (учіння). У своїх працях Я.Резнік довів, що ефективність навчального процесу визначається не лише закономірностями пізнавальної діяльності, а й вимогами, які суспільство ставить перед школою, і тими стосунками, що складаються між учителем та учнем.

Педагог розглядав дидактику як науку, котра за допомогою законів логіки та психології знаходить найкращі шляхи для розумового розвитку школярів. Він проаналізував психологічні основи навчального процесу (інтерес і увага у викладанні, типи інтересу, проблеми дитячого інтересу, методика збудження і підтримування інтересу та уваги, виховання уваги), розкрив спонукальні сили (потреби й мотиви) і ті психічні явища, які лежать в його основі (сприймання, збудження, зацікавлення, заохочення, інтерес, відчуття, увага, уява, пам'ять, мислення, насичення, зміцнення).

Аналіз педагогічної спадщини Я.Резніка показав, що серед методів навчання він виділяв методи логічного розгортання навчального матеріалу (аналітичний і синтетичний; індуктивний і дедуктивний), методи викладу навчального матеріалу (лекція, бесіда й розповідь); практичних занять у лабораторіях і кабінетах (практичні та лабораторні роботи); методи наочності (демонстративний та ілюстративний, проекційні засоби, кіно) та екскурсії.

Заслугою Я.Резніка стала активна участь у розвитку як початкової, так і середньої загальної освіти. Він визначив зміст шкільної освіти, провів

експериментальні дослідження з молодшими школярами; обґрунтував технологію використання методів у процесі вивчення різних тем і довів необхідність їх комплексного застосування; докладно розглянув питання класно-урочної системи як однієї з найважливіших форм у навчально-виховному процесі; дав дещо повнішу характеристику основних ознак уроку, деталізував деякі з них з огляду на конкретні тогочасні умови роботи загальноосвітньої школи; значно розширив, доповнив і уточнив вимоги до уроку, а також обґрунтував кожний тип уроку, що має свою, чітко визначену, властиву тільки йому структуру, розробив методичні вказівки й поради щодо розв'язання конкретних педагогічних навчально-виховних завдань.

Суть внеску Я.Резніка полягає в умінні здійснити майстерний перехід від ґрунтового аналізу емпіричних матеріалів і фактів до сутнісного аналізу, синтезу, індукції, дедукції й узагальнення; у розкритті глибинних причинно-наслідкових зв'язків аналізованих явищ; активізації пізнавальних інтересів дітей; стимулюванні самостійного опанування основних знань; розвитку в школярів логічного мислення.

4. Обґрунтовані Я.Резніком положення дають змогу поглибити уявлення про суть виховання, під яким він розумів цілісний процес взаємодії дитини, котра має природні, психологічні, індивідуальні та вікові особливості, з певними елементами соціального середовища. До характеристики виховання Я.Резнік відніс такі положення: воно виникло з потреби організувати життя дитини, пристосувати її до навколишнього середовища, до життя в певному суспільстві; виховання зумовлене характером та організацією життя суспільства, здійснюється залученням дітей до суб'єкт-суб'єктних взаємин і спрямовується на самоактивність дитини. Виховання педагогічно доцільно організовує життєдіяльність особистості й неможливе без вивчення її вікових особливостей.

Домінантою виховного процесу Я.Резнік вважав формування гармонійно розвиненої особистості. Виховання в школі, на його переконання, має бути комплексним з метою розумового, морального, естетичного,

патріотичного, трудового і фізичного розвитку учня, а також національного, оскільки саме національне виховання педагог вважав основою та умовою успішного громадянського виховання. Головну увагу педагог приділяв проблемі морального виховання учнів у навчально-виховному процесі.

За твердим переконанням Я.Резніка, процес виховання може бути успішним лише тоді, коли сім'я та школа допомагатимуть одна одній у спільній справі, коли повагу до школи і вчителя підтримуватимуть батьки та члени родини. Він обґрунтував виховний вплив сім'ї на формування в дітей таких рис характеру, як почуття, звички, прагнення тощо. У численних публікаціях зосереджував увагу на визначенні ролі й місця сім'ї в системі факторів, що визначають її характер; змісту психологічної та педагогічної інформації, необхідної для правильного й ефективного виховання в сім'ї; на висвітленні змісту, форм і методів виховання в сім'ї; вирішальній ролі співдружності школи і сім'ї у формуванні особистості. Я.Резнік звертав увагу суспільства на проблеми сім'ї, підвищення освітнього рівня батьків і вихователів щодо засобів впливу на дитину з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей.

Усвідомлюючи ідеї і досвід А.Макаренка, що почали впливати на розвиток педагогіки і шкільної практики ще із середини 30-х років, Я.Резнік прагнув розкрити їх суть педагогам свого часу. Учений з'ясував, що педагогічна система А.Макаренка ґрунтується на об'єднаннях дітей різного віку – різновікових загонах. Організація діяльності колективу на різновіковій основі, наближені до сімейних внутрішньокolleктивні відносини, взаємопідпорядкування і взаємоповчання, взаємодопомога, турбота про молодших – становили основний фон педагогічної діяльності А.Макаренка. Саме так розумів Я.Резнік систему виховання видатного педагога, у якій підпорядкована навчальним цілям праця була для вихованців свідомим обов'язком, найпершою життєвою потребою. Я.Резнік закликав учителів, батьків звертатися до історії, задумуватись над тим, яке місце може знайти методика виховання А.Макаренка в їхній практичній роботі.

5. Уперше в ході історико-педагогічного дослідження частково перекладено з єврейської мови на українську такі праці вченого: “Домашнє завдання та організація самостійної роботи учнів” (1938), “Інтерес і увага у викладанні” (1938), “Лекція і бесіда як методи викладання в школі” (1938), “Батькам про виховання культурних навичок і звичок” (1940), “Боротьба на два фронти” (1940), “Борьба против коренного недостатка в работе школы”, “Воспитание и обучение в советской школе” (1940). Це дало змогу визначити новаторські ідеї щодо структурування змісту підручників ученого, в основу яких він поклав принципи свідомого й міцного засвоєння матеріалу; науковість викладу матеріалу, доступність його сільським та міським дітям і відповідність їхнім віковим особливостям. На переконання вченого, підручник має захоплювати учнів своїм змістом, викликати в них жвавий інтерес, а отже, і бажання вчитись.

Я.Резнік залишив нащадкам велику творчу спадщину, наповнену самобутніми думками, ідеями, положеннями та висновками з актуальних проблем навчання й виховання учнівської молоді, що не втратили своєї важливості й нині в період розбудови нової системи освіти.

Здійснений науковий пошук не претендує на всебічний розгляд науково-педагогічної спадщини та просвітницької діяльності Я.Резніка. Подальшого поглибленого дослідження потребують праці вченого єврейською мовою, а також питання методики викладання єврейської мови, математики. Окремої уваги заслуговує його діяльність у Дослідному дитячому будинку.

ДОДАТКИ**Додаток А****1. Фотокопія ЯКОВА БОРИСОВИЧА РЄЗНІКА**

**Витяг фотокопії Я.Б.Резніка із загальної фотокопії,
яка подана на 247 сторінці**

РЄЗНІК ЯНКЕЛЬ-ІЩО БОРУХ-БЕНЦІОНОВИЧ

/22.04.1892-17.06.1952pp./

Додаток Б

2. Фотокопія РЄЗНІКА ЯНКЕЛЯ-ІЦКО БОРУХ-БЕНЦІОНОВИЧА

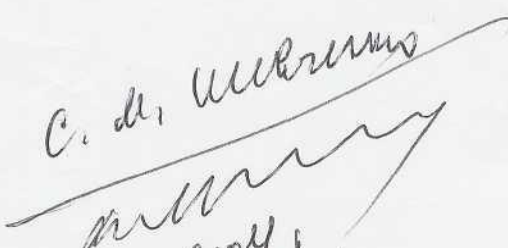
На цій фотокартці 17-ий Янкель-Іцко Рєзнік

Після закінчення Чорнобильських загальноосвітніх курсів (1909 рік)

ЦДІА України в м. Києві. – Чернобыльское высшее еврейское мальчиковое учебное заведение. – Фонд 707, оп. 313, спр. 29, 95 арк.

Додаток В

**3. Фотокопія відомості про Я.Б.Резніка з історичного архіву
м. Києва (ЦДІА України)**

 ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ АРХІВІВ УКРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ, м. КИЇВ 03110, м.Київ-110, вул. Солом'янська, 24 тел./факс (044) 277-30-02 E-mail: olgarch@ln.ua cdiak@archives.gov.ua	Раднику Президії АПН України М.Д.Ярмаченко вул.Артема, 52-А, м.Київ 04053
01.04.2004р. № 342 На № _____ від _____	 05.04.2004

АРХІВНА ДОВІДКА

Повідомляємо, що при перегляді метричних книг синагог містечка Чорнобиля Радомишльського повіту Київської губернії за 1913 р. виявлено записи про народження **Резнік Якова Боруховича** та **Резнік Гота Боруховича** такого змісту:

*39. Янкель-Іцко. Народився 22 квітня 1892 року.
Батьки: чорнобильської громади Борух-Бенціон Фроїмович
Резник; мати Хава.*

Підстава: ф. 1240 оп. 1, спр. 44, арк. 99 зв.

*422. Год. Народився 3 жовтня 1913 року в м.Києві.
Батьки: чорнобильський міщанин Борух-Бенціон Фроїмович
Резнік; мати Хава.*

Підстава: ф. 1154, оп. 1, спр. 501, арк. 245 зв.

В інших частково збережених метричних книгах, про народження та шлюб за 1907–1918 рр. записів, що Вас цікавлять, немає.

Додаток В.1

3.1 Продовження фотокопії відомостей про Я.Б.Резніка з історичного архіву м. Києва

Одночасно інформуємо, що в нашому архіві зберігаються документи установ центральних органів влади, що діяли на території України до 1917 року, а тому для подальшого пошуку відомостей про Я.Б.Резніка радимо звернутися до державних архівів Київської (04119, м.Київ, вул.Мельникова, 38), Одеської (65026, м.Одеса, вул.Жуковського, 18), Харківської (61003, м.Харків, пр-т.Московський, 7), та до Державного архіву м.Києва (04060, м.Київ, вул.О.Теліги, 23).

Директор архіву

Начальник відділу
використання
інформації документів

О.В.Музичук

О.В.Полозова

ЦДІА України в м. Києві. – Метричні книги синагог містечка Чорнобиля Радомишльського повіту Київської губернії за 1913 р. – Фонд 1154, оп. 1, № 342, спр. 501, 245 арк.; там само, оп. 2, № 504, спр. 105, 301 арк.; там само, Фонд Є.1240, оп. 1, № 342, спр. 44, 99 арк.

Додаток Д

4. Фотокопія відомості про Я.Б.Резніка та його рідного брата Л.Б.Резніка

РЕЗНИК	457
<p>Внутреннее убеждение при оценке доказательств. М., 1977; Конституционное право на защиту. М., 1980 (соавт.); Криминологическая характеристика и предупреждение общеуголовной преступности: Курс советской криминологии (соавт.). М., 1984</p> <p>РЕЗНИК Липа Борухович (1890, Чернобыль Радомысльского у. Киевской губ. – 1944, Кустанай КазССР), педагог, поэт, писатель, драматург. Брат Я.Б.Резника. Получил. традиц. еврейское религ. образование. В 1910 переехал в Киев, где учился в худ. уч-ще. В 1912–14 посещал пед. курсы в Гродне. Работал учителем, позднее дир. одной из школ Киева, затем учился на физ.-матем. ф-те Киевского ун-та. В 1920 уехал в Москву, работал воспитателем в еврейской дет. колонии в Малаховке; в 1921 вернулся в Киев, где работал инструктором дет. домов, рук. курсов по переподготовке учителей, в 1921–29 преподавал лит-ру и яз. на Высш. еврейских пед. курсах. Редактировал журн. «Педагогический бюллетень». Окончив аспирантуру филол. секции Ин-та еврейской пролетарской культуры при ВУАН (1929), до 1935 был рук. кафедры яз. и доц. еврейского сектора Ин-та социального воспитания, затем пед. ин-та. В 1919 опублик. стих. в киевском сб. «Ойфганг». Печатался в периодич. изд. Москвы, Киева, Харькова. Автор поэтич. сб.: «Ин блейхе ойфганген» («В бледных зорях», Киев, 1921), «Самет» («Бархат», Киев, 1922), «Гейм» («Родина», Харьков, 1928), «Ганцфри» («Рассвет», М., 1935) и др. Автор пов. и рассказов, науч. ст. по еврейскому яз. и лит-ре, пьес «Ойфштанд» («Восстание», 1928), «Ди леште» («Последние», 1931), «Дер рекрут» («Рекрут», 1935) и др., к-рые ставились в еврейских т-рах разл. гор. страны. Переводил на идиш произв. А.С.Пушкина, А.П.Чехова, Т.Г.Шевченко и др., а также еврейских средневеков. поэтов, в т. ч. И.Галеви.</p>	<p>РЕЗНИК Янкев Борухович (1892, Чернобыль Радомысльского у. Киевской губ. – 1952, Старобельск Луганской обл.), педагог. Д-р пед. наук, проф. (1928). Брат Л.Б.Резника. До 14 лет учился в хедере и иешиве. В 1916 окончил ун-т в Киеве. В 1912–14 был одним из организаторов еврейской школы в Чернобыле – второй в России школы с преподаванием на идише. Участвовал в орг-ции киевского пед. еврейского техникума, руководил образцовым детдомом. В 1927 изучал школьное дело в Германии. С 1928 преподавал на еврейском отд-нии Одесского ин-та нар. образования. Возглавлял отд. педагогики Ин-та еврейской пролетарской культуры ВУАН. В 1928–37 один из ред. пед. журн. «Рантбилдунг» (Киев). Опублик. более 100 науч. работ, в т. ч. ряд учебников для еврейских и украинских школ. В 1936 был исключен из партии, уволен с работы. Вернувшись после эвакуации на Украину, поселился в Старобельске, работал учителем. Автор кн. «Математик фун лебн» («Математика жизни», Киев, 1925), «Теория ун практик фун дер лерн-арбет ин шул» («Теория и практика учебной работы в школе», М., 1935), «Дерциунг ун билдунг ин дер советишер шул» («Воспитание и обучение в сов. школе», Киев–Львов, 1940).</p>

Резник Липа Борухович. Резник Янкев Борухович // Российская еврейская энциклопедия: В 4-х т. / Под ред. А.И.Гаркави. – М.: “Епос”, 1995. – Т. 2., Т. 3. – С. 680.

Додаток Ж

5. Фотокопія відомості про науково-педагогічну діяльність Я.Б.Резніка

LEKSIKON FUN DER NAYER YIDISHER LITERATUR

*BIOGRAPHICAL DICTIONARY
OF MODERN YIDDISH LITERATURE*

Copyright 1981 by CONGRESS FOR JEWISH CULTURE, INC.
25 East 78th Street, New York, N. Y. 10021

די רעדאקציע האנדלט מיט אונזערע פאן דער יודיש-ביבליאטעק און יודישע בראש מיט איר
הויפט-ביבליאטעקארן דיוו אבראםאויס פאר דער פרעזידענט דילף בום יען די
ביבליאטעק-סאטמארעלן.

PRINTED IN THE UNITED STATES OF AMERICA
New York 1981

Додаток Ж.1

**5.1 Продовження фотокопії відомостей про науково-педагогічну
діяльність Я.Б.Резніка**

לעסקיקאן
פֿון דער זייער יידישער ליטעראטור

אכטער באנד

ק - י

ארויסגעגעבן פֿון
אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס

נייארק

Додаток Ж.2

5.2 Продовження фотокопії відомостей про науково-педагогічну діяльність Я.Б.Резніка

506	רעוואוצקא, א. — רעזניק, י.	505
<p>אריסגעגעבן אין בראַזאָליאָו אַ זמ"ח פֿריהלונג. אָפּגעדרוקט אויך אַ ביכעלע איבערגעזען מעשיות פֿון די ברידער גרים. געשריבן דערציילונגען און פֿאַלקס־מעשיות אין קעשענעווער איד. לאַנדאָנער ציט. קעווער די נעץ ציט און אידישער פּראָלעטאַריע; טאַג. ייִדישעס טאַגעבלאַט. צוואַנצטן (1927), קעווער אַרלער. וו"ב די דושיורוי שטימע (1927-1931), זמ"ב אינאיינעם (נירדזשורוי, 1930), אידישע וועלט (פֿילאַדעלפֿיע), 1935-1941 רעד' די שריפט אייגנס (בעיאָן). פּסעווד' — י. שוחט, בייחיד, י. איטעס, י. באַרסקי, בייחיד, י. אַסיפּאָוו, י. פֿאַדאַלסקי א"א.</p>	<p>אריזשנאל איבערגעזען פֿון ל. שפּיזמאַן. נ"י, שרן, 1947, 456, XVIII זי. טייל פֿון ר'ס בראַשורן זינגען אַרויס אויך אין ענגליש און פֿראַנצייזיש.</p> <p>ז. רייזע, 4: י. חזקין, אונדזער בוך, נ"י, 1926: 13: ש. גראַדענסקי, נעקליבענע שריפטן, ת"א, 1974: א. פרנליח, אַנטומיה של סמאל, ירושלים, תשל"ו. אינדעקס: ישרון־אַרכיוו, יו"א.</p>	
ז. רייזע, 4.	<p>רעזניק, יעקב — (טשאַוואַס. קיטווער גוב' 1852 —) פּאָעט. באַקומען טראַדיציאָנעלן חינוך. 1880 זיך באַזעצט אין קליין־פּערעשטשעפינע און געוואָרן אַ תּבּוֹאֹה־סוֹחֵר, אָבער ווייניק מצליח געווען. פֿון 1895 אַ ציט געלעבט אין וואַרשע. בעתן בירגערקריג אין אוקראַינע האָבן דעניקינס סאַלדאַטן פּאַגראַמירט דאָס שטעטל און אים אויסגעהאַקט אָן אויג. אַוועק קיין פּאַלעאָווע, וואו ער איז געווען אַ נאַכטוועכטער און דערנאָך האָט די סאָוועטישע מאַכט אים געגעבן אַן אַקאָדעמישע שפּעציעלע ווי אַ דיכטער. — צו 40 יאָר אָנגעהויבן שרעבן לידער. לויט דער רעקאַמענדאַציע פֿון שלום־עליכם, איז ר'ס אַ ליד אָפּגעדרוקט געוואָרן אין פֿילאַדעלפֿיער שטאַט־צייטונג (1895). פּובליקירט אַ זאַמלונג לידער א"ט די מעלאָדיען פֿאַן יעקב רעזניק, וואַרשע [1895?]. פֿאַרטראַטן אין מ. באַסינס 500 יאָהר אידישע פּאָעזיע.</p> <p>ז. רייזע, 4: ישרון־אַרכיוו, יו"א.</p>	
<p>רעזניק, יעקב — (טשערנאָביל. קיטווער גוב' אפריל 1892 — סטאַראַביעלסק, רוסלאַנד. יוני 15, 1952) — ברויזער פֿון ליפּע ר' (זע), אָפּט זיך געשריבן יאָשע. ביז 14 יאָר געלערנט ייִדישע לימודים, 1913-1914 שטודירט פֿאַרמאַציע אין קעווער אוניווערסיטעט. שוין דעמאָלט זיך פֿאַראינטערעסירט מיט חינוך־ענינים און שפּעטער זיך אין גאַנצן אָפּגעגעבן דער פּעדאַגאָגישער אַרבעט. 1912-1914 באַטייליקט אין אויפֿבוֹד פֿון דער ייִדישער פֿאַלקס־שול אין טשערנאָביל, דער צווייטער אין רוסלאַנד מיט ייִדיש ווי די לימוד־שפּראַך; אַרגאַניזירט דעם קעווער פּעדאַגאָגישן טעכניקום, די העכערע אָנהייבשול אין קעווער און דאַרטן אָנגעפֿירט אַ מוסטער־קינדערהויז. 1927 שטודירט אין שולן פֿון דייַטשלאַנד און 1928 געוואָרן פּראָפּעסאָר פֿון פּעדאַגאָגיק אין ייִדישן אָפּטייל פֿון אַרבעטער אינסטיטוט פֿאַר פֿאַלקס־בילדונג. שפּעטערדיקע יאָרן אויסגעשלאָסן געוואָרן פֿון קאָמוניסטישער פּאַרטיי און אַראָפּגענומען פֿון אַלע זינגע אַרבעטן. קוים זיך דערשלאָגן צו אַ פּאָסטן אין אוקראַינישן לערער־אינסטיטוט אין דער פֿאַרוואַרשענער פּראָווינציאַלער סטאַראַביעלסק, לונגאַנסקער געגנט. — זינט 1917 באַטייליקט אין אַלגעמיינע ציטש־שריפטן ווי קאַמפּאַן. שטערן. אָבער בעיקר געשריבן אין פּעדאַגאָגישע זשורנאַלן. ר'ס וויכטיקסטע פּעדאַגאָגישע אַרטיקלען זינגען וועגן קאַמפּלעקס־מעטאָד און די נעץ שולפּראָגראַמען, געדרוקט אין קעווער פּעדאַגאָגישער ביולעטען (1922-1923). אף די וועגן צו דער נעץ שול (מאָסקווע, 1924-1928), פּעדאַגאָגישע נרעססאַמאָטיע (קעווער, 1926), זמ"ב צו חילף דעם שטעטלדיקן לערער (דאַרטן, 1927), קאַמפּ אָפּ צוויי פּראָנטו איז דער פּעדאַגאָגיק (דאַרטן, 1932). מיט־עדאַקטירט: ראַטובילרונג (קיטווער, כאַרקאָוו, 1928-1937?), יונגער שלאָנגער (דאַרטן, 1931-1932), רעד' די לעראַרבעט איז שול (כאַרקאָוו, קיטווער, 1933). — אין בוכפֿאַרעם: האַוטביכל, צאָל־יעדיעס פֿון פֿאַרשיידענע געביטן פֿון לעבן [קעווער,</p>	<p>רעזניק, יאָשע, זע: רעזניק, יעקב.</p> <p>רעזניק, יחנן־עמנואל — () — משומר מיסיאָנער, וואָס האָט יאָרן לאַנג געלעבט אין יאָס, רומעניע, און דאַרטן אַ ציט רעדאַקטירט, זינט יולי 1907, דעם ייִדישן מיסיאָנערישן חודשניק ברית עם (געגרינדעט אין 1893 דורך גוסטאַוו דאַלמאַן). ר'ס און פֿיליפּ גאָרדאַנס מאַמרים און שירים פֿילן פּמעט אויס יעדער נומער. געשריבן א"פ יער. ר' האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ זאַמלונג לידער אין ייִדיש א"ט תּהלות ותּשבּחוֹת (לאַנדאָן, 1911) — 100 לידער, 97 איבערגעזען פֿון ענגליש־אַמעריקאַנישן דיכטער סאַנקיאָ. ר' איז געשטאַרבן אין מינעאַפּאָליס, אַמעריקע.</p> <p>ז. רייזע, 4.</p>	
	<p>רעזניק, יחיאָל — (באַר, פּאַראַליע, אפריל 25, 1895 —) באַקומען טראַדיציאָנעל־ייִדישע דערציאָונג. 1917 געקראָגן אַ מיטלשול־אַטעסטאַט, געלעבט אין בוקאַרעשט, בראַזאָליאָו, 1922 עמיגרירט קיין נ"י און 1927 זיך באַזעצט אין בעיאָו. נירדזשורוי. — 1915</p>	

Kagan, Berl. . רעזניק יא. (Reznic's Y.B.) Leksikon fun yidish-shraybers [added t.p.: Leksikon fun der nayer yidisher literatur, and lexicon of Yiddish Writers: Biographical Dictionary of modern Yiddish literature] / Under red. Gorovskiy F.I., and Komey J. — New York: Congress for Jewish Culture, 1981. — P. 505-506.

Додаток З

6. Фотокопії будівлі Дослідного дитячого будинку Я.Б.Резніка

У цьому приміщенні в м. Києві починаючи з 1919 і по 1929 рік був спочатку дитячий будинок для єврейських дітей (1919-1922), а згодом став Дослідний дитячий будинок (1922-1929), яким керував десять років

Я.Б.Резнік

Додаток З.1

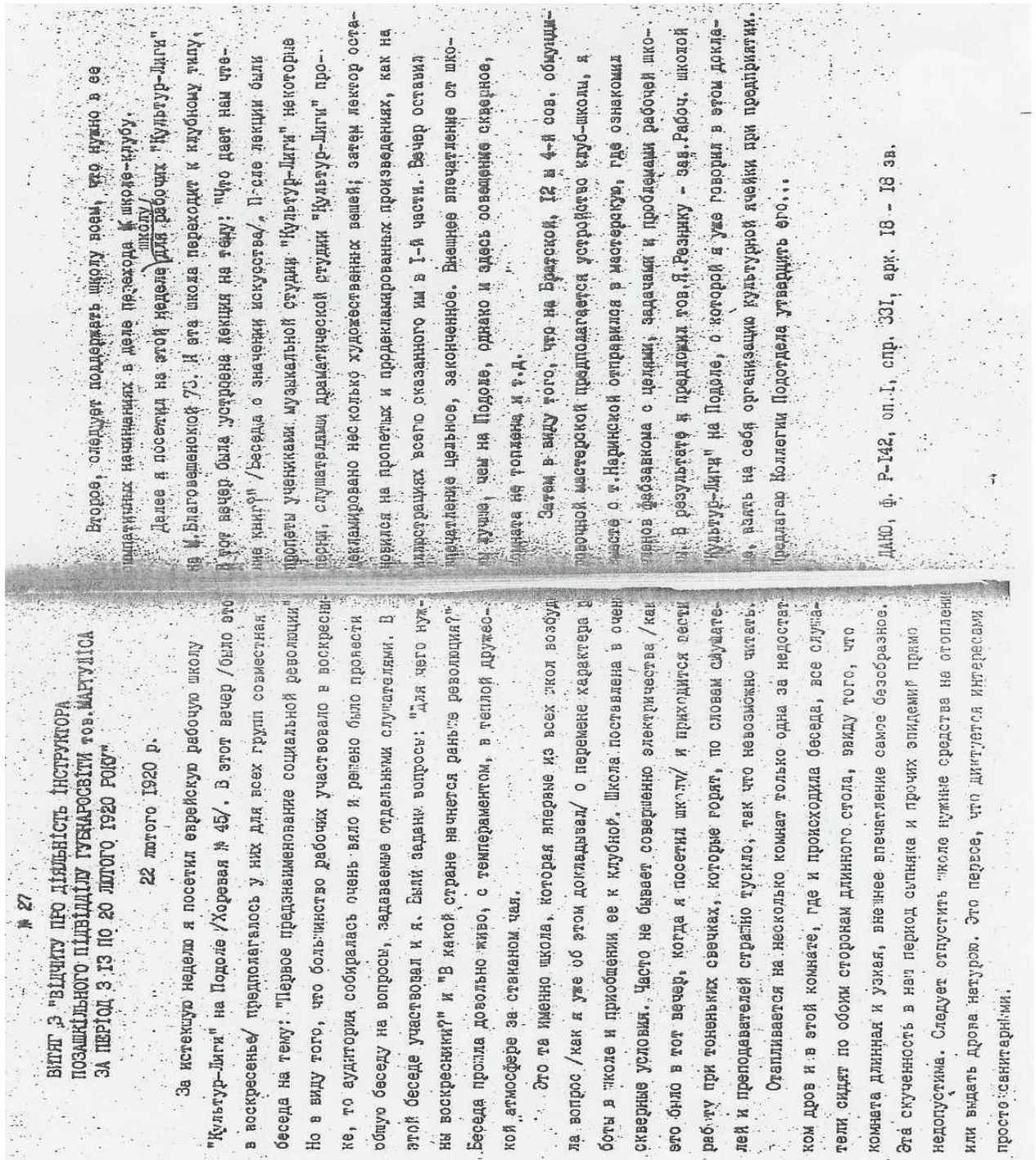
6.1 Продовження фотокопії будівлі Дослідного дитячого будинку

Сучасний підпис будівлі колишнього Дослідного дитячого будинку Я.Б.Резніка (Фото автора дисертації С.М.Шевченко)

Додаток К

7. Фотокопія витягу про єврейську робочу школу в якій працював

Я.Б.Резнік (1920-1928)

Витяг з книги: Правда історії: Діяльність єврейської культурно-просвітницької організації "Культурна Ліга" у Києві (1918-1925): 36. док. і матер. / За ред. М.О. Рибаківа. – К.: ВІПОЛ, 1995. – 168 с.

Додаток Л

8. Фотокопії архівних відомостей про Я.Б.Резніка з м. Одеси

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ОБЛАСТІ

65026, м. Одеса, вул. Жуковського, 18, тел./факс 22-80-25, тел. 25-09-10, 22-53-05, 25-12-19,

E-mail gaoo@tc.net.ua

р/р 35211001000077/0, р/р 35221002000077/1 УДК у Одеській області м.Одеса

МФО 828011 Код 03494385

13.07.2004 № 404/05-03

На № _____ від _____

Раднику Президії Академії
педагогічних наук України

М.Д.Ярмаченко

Шановний пане М.Д.Ярмаченко!

На жаль, у фонді Одеського інституту народної освіти не має особистої справи РЕЗНИКА ЯКОВА БОРИСОВИЧА (ЯНКЕЛЯ БОРУХОВИЧА).

Надсилаємо Вам ксерокопію єдиного виявленого документа про РЕЗНИКА Я.Б. – витримку зі списку професури, викладачів та службовців Одеського ІНО щодо українізації.

Додаток: на 1 арк.

Директор архіву

Начальник від.інформації

І.І.Ніточко

В.В.Харковенко

Малинова Г.Л.
22-53-05

Додаток Л. 1

8.1 Продовження фотокопії архівних відомостей про Я.Б.Резніка з м. Одеси

№	Прізвище і ініціали	Місце Вих.	Вихід	Вихід	Вихід	Вихід	Вихід	Вихід	Вихід
136	Ланда Іван Іванович	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894
137	Левандовський	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.
138	Майвський	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.
139	Мерзон Я. В.	Вихід. 1891	Вихід. 1891	Вихід. 1891	Вихід. 1891	Вихід. 1891	Вихід. 1891	Вихід. 1891	Вихід. 1891
140	Мамішев О. Р.	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894
141	Меттер	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.
142	Меламед Б. М.	Вихід. 1896	Вихід. 1896	Вихід. 1896	Вихід. 1896	Вихід. 1896	Вихід. 1896	Вихід. 1896	Вихід. 1896
143	Мамонтов	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.
144	Міхаліш Р. К.	Вихід. 1889	Вихід. 1889	Вихід. 1889	Вихід. 1889	Вихід. 1889	Вихід. 1889	Вихід. 1889	Вихід. 1889
145	Мобладинський М. Д.	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892
146	Мондланов О. В.	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892	Вихід. 1892
147	Миролюбов О. І.	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894
148	Муратов А. А.	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900
149	Михаліш М. Д.	Вихід. 1884	Вихід. 1884	Вихід. 1884	Вихід. 1884	Вихід. 1884	Вихід. 1884	Вихід. 1884	Вихід. 1884
150	Меркер А. М.	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899
151	Мойсєвич М. Б.	Вихід. 1882	Вихід. 1882	Вихід. 1882	Вихід. 1882	Вихід. 1882	Вихід. 1882	Вихід. 1882	Вихід. 1882
152	Міхаліш І. І.	Вихід. 1893	Вихід. 1893	Вихід. 1893	Вихід. 1893	Вихід. 1893	Вихід. 1893	Вихід. 1893	Вихід. 1893
153	Ніколаєв М. М.	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900	Вихід. 1900
154	Нейман І. А.	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899
155	Найбєвич В. І.	Вихід. 1898	Вихід. 1898	Вихід. 1898	Вихід. 1898	Вихід. 1898	Вихід. 1898	Вихід. 1898	Вихід. 1898
156	Орєшкін В. В.	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890
157	Ольшанський І. І.	Вихід. 1903	Вихід. 1903	Вихід. 1903	Вихід. 1903	Вихід. 1903	Вихід. 1903	Вихід. 1903	Вихід. 1903
158	Окшак В. І.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.	Вихід.
159	Піотровський	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890	Вихід. 1890
160	Попруженко С. І.	Вихід. 1863	Вихід. 1863	Вихід. 1863	Вихід. 1863	Вихід. 1863	Вихід. 1863	Вихід. 1863	Вихід. 1863
161	Порозький Г. В.	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894
162	Порозька В. І.	Вихід. 1902	Вихід. 1902	Вихід. 1902	Вихід. 1902	Вихід. 1902	Вихід. 1902	Вихід. 1902	Вихід. 1902
163	Радзін Я. Б.	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894
164	Радзін Я. Б.	Вихід. 1887	Вихід. 1887	Вихід. 1887	Вихід. 1887	Вихід. 1887	Вихід. 1887	Вихід. 1887	Вихід. 1887
165	Радзін Я. Б.	Вихід. 1888	Вихід. 1888	Вихід. 1888	Вихід. 1888	Вихід. 1888	Вихід. 1888	Вихід. 1888	Вихід. 1888
166	Радзін Я. Б.	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894	Вихід. 1894
167	Радзін Я. Б.	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899	Вихід. 1899
168	Радзін Я. Б.	Вихід. 1880	Вихід. 1880	Вихід. 1880	Вихід. 1880	Вихід. 1880	Вихід. 1880	Вихід. 1880	Вихід. 1880
169	Радзін Я. Б.	Вихід. 1886	Вихід. 1886	Вихід. 1886	Вихід. 1886	Вихід. 1886	Вихід. 1886	Вихід. 1886	Вихід. 1886

ДАО Одеської області. – Книга реєстрації педагогів та співробітників Одеського інституту національної освіти (1930 р.). – Фонд Р-1593, оп.1, спр.746, 7 арк.

Додаток М

9. Фотокопії будинку в якому жив Я.Б.Резнік із дружиною, доньками та батьком (1930-1940)

м. Київ, вул. Енгельса 32, кв. 14

Додаток М.1

9.1 Продовження фотокопії будинку в якому жив Я.Б.Резнік із дружиною, доньками та батьком (1930-1940)

Нині це вулиця Лютеранська, 32 . (Фото автора дисертації С.М.Шевченко)

Додаток Н

**10 Фотокопія листа з Федерального Державного Закладу Російської
Державної Бібліотеки про докторську дисертацію Я.Б.Резніка**

		Приложение 4 к приказу по РГБ от _____ № _____
МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ФЕДЕРАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ "РОССИЙСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА" (РГБ)		
101000, Москва, ул.Воздвиженка, 3/5 тел: e-mail: факс:	Отдел <u>Диссертаций</u> _____ № <u>34 от 14/03</u>	
на № <u>2-6/43</u> от <u>18.03.2003</u>] [_____]		
Уважаемый господин Ярмаченко!		
В фонде отдела диссертаций Российской государственной библиотеки находятся кандидатские и докторские диссертации, поступившие к нам с 1944г.		
Интересующей Вас работы Резника Я.Б. Теория и практика учебного процесса. – Киев, 1939 в фонде нашей Библиотеки нет. Диссертация хранится по месту защиты в библиотеке Московского государственного педагогического университета (бывшего Московского пединститута им. В.И.Ленина) по адресу: 119435, Москва, ул. М.Пироговская, д.1, тел. 247-07-57.		
Состояние диссертаций, по словам директора библиотеки – ветхое, и вряд ли возможно копирование данной работы.		
По всем вопросам, связанным с данной диссертацией, Вам нужно обращаться по вышеуказанному адресу.		
Зав. отделом диссертаций		В.И.Иванова 14.03.2003

Архив МГПУ Российской федерации им.В.И.Ленина. – Книга учета по защите кандидатских и докторских диссертаций за период с 1939/1940 гг. – Фонд Д-1, оп.43, д.6, 170 арк.

Додаток П

11. Фотокопії з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка

11.1 Фотокопія листа №1 з Російської Федерації про
про атестаційні матеріали Я.Б.Резніка (Додаток П.1)

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

ДЕПАРТАМЕНТ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ АТТЕСТАЦИИ
НАУЧНЫХ И НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
РАБОТНИКОВ

ул. Садовая Сухареvская, 16, Москва, Россия,
К-51, ГСП-4, 127994
Телефон: (095) 208-61-39, факс: (095) 208-61-61

27.05.2003 № 12.10-58/43-08

На № _____

Директору института
педагогики Академии
педагогических наук
Украины
академику АПН Украины
В.Н. Мадзигону

Ассиранибура
для информации
Мадзигу
18.06.03

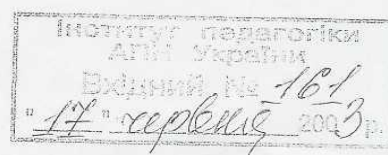
На Ваше письмо № 318 от 14.05.2003 г. сообщаю, что аттестационные материалы за указанные Вами годы переданы на хранение в Государственный архив Российской Федерации.

Для получения необходимой информации Вам следует обратиться в упомянутый архив.

С уважением,

Начальник отдела комплектования и
обработки аттестационных документов

И.В. Кулинин
И.В. Кулинин

Додаток П.2

**11.2 Фотокопія листа №2 з Державного архіву Російської Федерації
про атестаційні матеріали Я.Б.Резніка**

Федеральная архивная
служба России

**ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
(ГАРФ)**

119992, Москва, ГСП,
ул. Б.Пироговская, 17
тел. 245-81-41
22.08.2003 № 1136-Т

Академия педагогических наук Украины

Советнику Президиума АПН Украины
Н. Д. Ярмаченко

04053, Украина, Киев, ул. Артема, 52-А

На № 2-7/204 от 10.07.2003

Сообщаем Вам, что аттестационные материалы в отношении Резника Я. Б., защитившего в 1940 году в Московском пединституте имени В. И. Ленина докторскую диссертацию по педагогике (ф. Р-9506, оп. 15, д. 113) хранятся в Центре хранения страхового фонда.

Для получения интересующих Вас сведений рекомендуем обратиться в Центр хранения страхового фонда по адресу: 627030, Россия, Тюменская область, г. Ялуторовск, ул. Ишимская 138.

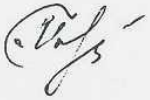
И. о. директора архива

Е. Л. Луначарский

Симачев С.С.
245-83-16

Додаток П.3

**11.3 Фотокопія листа №3 з Федеральної Архівної Служби Росії про
атестаційні матеріали Я.Б.Резніка**

 ФЕДЕРАЛЬНАЯ АРХИВНАЯ СЛУЖБА РОССИИ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ЦЕНТР ХРАНЕНИЯ СТРАХОВОГО ФОНДА (ГУ ЦХСФ) 627014, г. Ялуторовск, Тюменская область, ул. Ишимская, 138 Тел/Факс 2-01-53	Г Академия педагогических наук Украины Советнику Президиума АПН Украины М.Д. Ярмаченко 04053, Украина, Киев, ул. Артема, 52 – А
<u>10.11.2003</u> № <u>144</u>	
[На № 2-7/263 от 24.09.2003]	
<p>Сообщаем Вам, что аттестационные материалы Резника Я.Б. действительно хранятся в Центре хранения страхового фонда.</p> <p>Всего в деле 107 листов (152 стр.), фотографии, к сожалению, нет.</p> <p>Для получения ксерокопии дела просим оплатить прилагаемый счет.</p> <p>Приложение: счет на <u>2</u> л.</p>	
<p>Заместитель директора ГУ ЦХСФ</p> 	<p>Л.М. Пезина</p>

Додаток П.4

11.4 Фотокопії з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка

11.4.1 Фотокопія диплома фармацевта Я.Б.Резніка (Додаток П.4.1)

К О П И Я.

Д И П Л О М.

60

Совет Университета В.Владимира свидетельствует, что аптекарский помощник Янкель-Ицко-Борух-Бенционович Резник, иудейского вероисповедания, выслушавший курс фармацевтических наук в сем университете и выдержавший установленное испытание, Медицинским факультетом, на основании 595-617 статей Устава Врачебного Т. XII, Свод.Зак.изд. 1905 г. и приложения к сей последней статье, удостоен 26-го февраля 1919 года степени провизора с правами и преимуществами, присвоенными сей степени. В удостоверение этого дан г-ну Резнику сей диплом на степень провизора за надлежащею подписью и с приложением большой университетской печати. Киев, 1919 года. сентября 27 дня.

За Ректора Университета В.Владимира /подпись/

За декана Медицинского факультета /подпись/

№ 2471

/Большая Университетская Печать/ Секретарь Совета /подпись/

С подлинным верно:

38 р. Червни 15 дня. Я. Засіди. Старшого
 Головою Нотаріальної Контори
 Присяжний Миколай Іванович
 свідоцтво, що його підзв до кон-
 тори кр. Горбач Рахиль Ісаковна, що
 мешкає: Київ, Енгельса №32, пош. 4

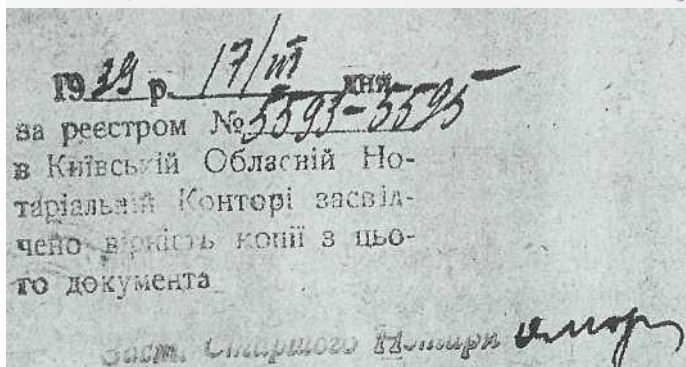
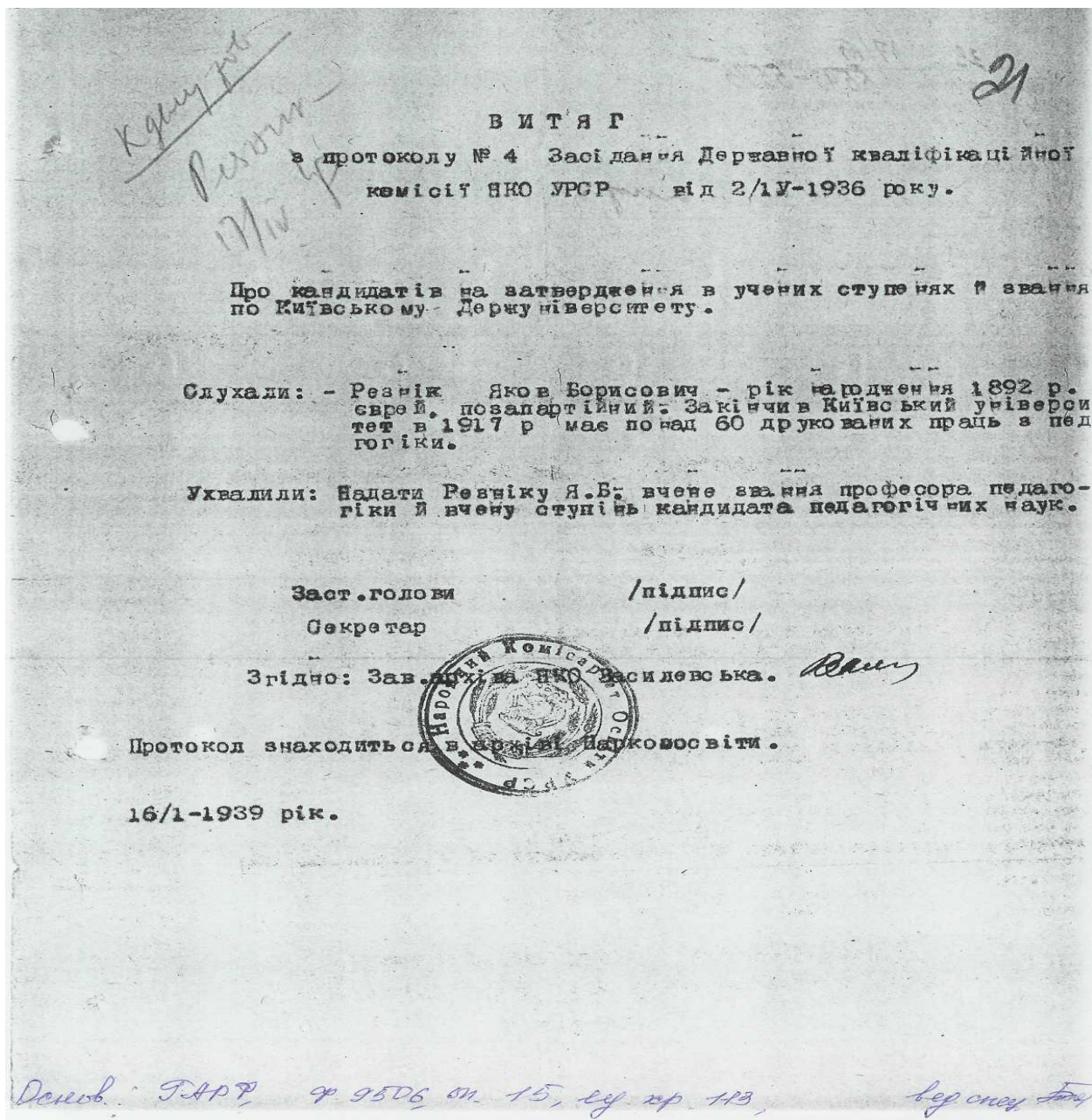
В копії цієї закр.
 двічі "св." та "веро"

Ден. 9.11.19, ф. 9508, м. 15, с. 115, 116

реєстрація

Додаток П.4.2

11.4.2 Фотокопія витягу з протоколу засідання Вищої Атестаційної комісії про надання Я.Б.Резніку вченої степені (інформація з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)

Додаток П.4.3

11.4.3 Фотокопія довідки про науково-педагогічну діяльність

Я.Б.Резніка на подання у Вищу Атестаційну комісію

(інформація з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)

№ 6

СПРАВКА
В ВЫСШУЮ АТТЕСТАЦИОННУЮ КОМИССИЮ.

Представлен 1940 г. *М. Т. Р.*

Резнік Я. Б.

Фамилия *Резнік*
Имя *Яков*
Отчество *Борисович*
Возраст *48* лет национальн. *украин.*
Соц. происхождение *интеллигент.*
Партийность *член*

СПРАВКА

Об утверждении в ученой степени *доктора философских наук*
по кафедре *философии*
Окончил *Киберн. ун-т* в 1940 г. *и Высш. шк. в 1921 году*
Окончил аспирантуру при *М. В.* в 19... г.
Имеет ученые звания *доктора философских наук*
Имеет ученую степень *кандидата наук*

Научно-практический стаж "12" лет.

Где и в качестве кого работал.

1924-28 *доц. и зав. кафедрой философии*
1928-36 *научный сотрудник при*
1935-38 *научный сотрудник Украинского*
Института философии.

Педагогический стаж "24" лет, в том числе "12" лет в вузе.

Где и в качестве кого работал

1910-11 *учитель Нов. школы*
1917-23 *учитель 1-го курса*
1917-19 *учитель спец. школы*
1920-28 *учитель-наблюдатель*
1921-28 *учитель-наблюдатель*
1928-30 *доцент философского*
1930-36 *доцент общ. наук*
с 1930 года *доцент М. В.*
доцент Киевского гос. ун-та

Сод. 7 АРР, 91 9516 от 14.02.40, 11-13

Додаток П.4.4

11.4.4 Фотокопії переліку наукових праць Я.Б.Резніка на подання до захисту докторської дисертації станом на 1939 р.

11.4.4.1 Фотокопія №1 (Додаток П.4.4.1)

(інформація з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)

22

СПИСОК
научных трудов РЕЗНИКА Якова Борисовича

№ № п/п.	Наименование трудов.	Рукопись или печат- ные (если печ., то когда из- даны.	Название издатель- ства или журнала (№, год)	Кол-ч. страниц.	ПРИМЕ- ЧАНИЕ.
1	К вопросу о путях со- циального воспитания	1922 г. Киев.	В журнале "Педагогический буллетень". № 1.		На евр.яз.
2	Летняя работа в местеч- ковой школе.	1922 Киев.	Там же		---
3	О журнале "На путях к новой школе" (рец.)	1922 Киев.	Там же		---
4	Рецензия на книгу Кра- сикова "КОЛОДЕЗЬ".	1922 Киев.	" "		---
5	Рецензия на книгу Масленикова. "Математи- ческий задачник".	1922 Киев.	" "		---
6	Метод новой школы 5 статей.	1923 Киев.	№ 2, 3, 4, 5, 6		---
7	О комплексном препода- вании.	1923 Киев.	"Радянська Школа № 1		На укр.яз.
8	Организация и методы работы в пед. школе.	1923 Киев.	"Пед. буллетень" № 5 и 6		На евр.яз.
9	Рецензия на книгу Норриса и Смита "Прак- тическая математика".	1923 Киев.	Там же №		" "
10	Рецензия на книгу Нор- риса и Крэга "Основы алгебры, геометрии и тригонометрии".	1923 Киев.	Там же		" "
11	Рецензия на учебное пособие "Да здрав- ствует труд".	1923 Киев.	Пед. бюлл. № 6		На евр.яз.
+ 12	У новой школе. (Из опытной работы в детском доме).	1924	"Напмен- издат".	110	---

м. ГАРФ, ф. 9506 оп. 15, л. 49 кр. 113. Веконецкий

Додаток П.4.4.2

**11.4.4.2 Продовження фотокопії №2 переліку наукових праць Я.Б.Резніка на подання до захисту докторської дисертації станом на 1939 р.
(продовження інформації з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)**

- 2 -

25

13	Математика из жизни. Пособие для 3 и 4 группы.	1924 Киев.	"Нацмен. Издат".	132	На евр.яз.
14	Математика из жизни. Часть II. Пособие для 5 группы.	1926 Киев.	"--"	224	"--"
15	О новых программах	1924 Киев.	В журн. "Ра- денська освіта". № 1		На укр.яз.
16	Организация учебной работы в детском доме.	1924 Киев.	Там же № 3		"--"
7	Как изучать новые программы. Метод. письмо.	1925 Киев.	"Методком".	16	"--"
18	Водопровод, как педагогический комплекс в школе 2 ст.	1925 Москва	В жур. "На путях к но- вой школе". № 3 и 4		На евр.яз.
19	Принципы построения программ для школ 2-го центра	1925 Москва.	Там же № 6		"--"
20	Об уклоне евр. мес-течковой школы.	1926 Киев.	В Сб. "В по- мощь учителя мест. школы"		"--"
21	Методика преподавания в школе 1-ой ступени.	1926 Киев.	Там же		"--"
22	Организация, содержание и методы преподавания в школе 2-й ступени.	1926 Киев.	В Сб. "В помощь учите- лю мест. шко- лы".		На евр.яз.
23	Математика из жизни. (пособие для 2-ой группы).	1926 Киев.	Нацмен. издат.	96	"--"
24	Математика из жизни. II част. (пособие для 3-ей группы).	1926 Киев.	"--"	160	"--"
25	Математический задачник для II груп- пы.	1927 Москва	Издат. "ЭМЕС".	96	"--"

Всего: 7 АРР, р 9506, ф. 15, л. 113

Легенда

Додаток П.4.4.3

**11.4.4.3 Продовження фотокопії №3 переліку наукових праць Я.Б.Резніка
на подання до захисту докторської дисертації станом на 1939 р.
(продовження інформації з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)**

- 3 -

24

26.	Математический задачник для 1У гр.(сельский вар.).	1928 Київ.	-Укр.изд."	196	На укр.яз.
27.	Мат.задачник для 1У гр.(Город.Вариант).	1928 Київ.	" "	196	"-
28.	Методы работы в неполнокомплектной школе	1928 Харьков	В жур. "Ратнбилдунг" №9		На евр.яз.
29.	Вопрос о вопросах (к методике и технике опрашивания)	1928 Харьков	"- № 11		"-
30.	Специальные средства воздействия в педпроцессе 2 ст.	1928 Харьков	"- № 3 и №4		"-
31	О дисциплине в детских домах (Мет.письмо)	1928 Харьков	"Окр.Наробраз".		На укр.яз.
32	Программы ГУСА в мее-течковой школе.	1928 Харьков	Наркомпрос изд. "ЭМЕС"	80	На евр.яз.
33	Научные методы отбора учебного материала	1929 Харьков	"Ратнбилдунг" № 2"		"-
34	Швейная машина, как пособие в политехническом обучении (2 статьи).	1929 Харьков	"Ратнбилдунг" № 10 и № 12		На евр.яз.
	Та же статья.	1930 Харьков	Ком.Освита № 6		На укр.яз.
	Та же статья (сокр.)	1930 Париж.	№ 12		На фран.яз.
35	Организация произв. практики в Педвузах	1930 Харьков	Ком.осв. № 10		На укр.яз.
36	Основы политехнизма	1930 Харьков	Ратнбилдунг" № 5-6		На евр.яз.
37	Против формализма в преподавании языка	1930 Харьков	Там же № 8		"-
38	Письмо учителю о дисциплине в школе.	1930 Харьков	"- № 10		"-
39	Общественно-полезный труд в школе (мет. письмо).	1930 Одесса	Окр.Наробраз.	20	На укр.яз.

Додаток П.4.4.3, пр 9506, ст. 15, с. 4, пр. 113

Незакон. Копія

Додаток П.4.4.4

11.4.4.4 Продовження фотокопії №4 переліку наукових праць Я.Б.Резніка на подання до захисту докторської дисертації станом на 1939 р. (продовження інформації з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)

- 4 -

40.	Основы политехнизма по Марксу-Энгельсу-Ленину.	1932 Киев.	Нацмен-издат	150	евр
41	Борьба на два фронта в педагогике	1932 Киев.	—"	80	—
42	Критика "Педологии". Яхинсона.	1932 Киев.	—"		—
43	За систематические знания .	1933 Харьков	Ратнбид-дунг № 1		—
44	Против бесполезной траты времени в уч.работе	1933 Харьков	" № 2		—
45	Расписание занятий в школе.	1933 Харьков	№3-4		—
46	Борьба против коренного недостатка в работе школы	1933 Киев.	Нацмен-издат.	50	евр
47.	Методы текущего учета знаний	1934 Харьков	Ратнбид-дунг № 6		—
48.	Проверочные испытания в школе.	1934." "	№ 7		—
49.	Принципы проведения учета знаний в школе	1934	№ 5		—
50.	Критерии оценки знаний.	1935 Киев.	В жур.Ком. освита № 10		укр
51	Критерии <i>Реакционные</i> основы педагогического идеализма (памфлет)	1935 Киев.	В сб. Висен-шафтг Ун Революции		евр
	Та же статья	1935	В журн. "Пролетарие дерриунг".		
52	Теория и практика учебной работы в школе.	1935 Москва.	" ЭМЕС"	256	
53	Проблема домашних заданий в педагогическом исследовании.	1935 Минск.	Нацмен-издат.		

Дсн: ГАРР, ф 9506, оп 15, лф 2р 113

ред спец фонд

Додаток П.4.4.5

**11.4.4.5 Продовження фотокопії №5 переліку наукових праць Я.Б.Резніка
на подання до захисту докторської дисертації станом на 1939 р.
(продовження інформації з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)**

- 5 -

26

54.	Психологические основы обучения 2 статьи.	1936 Ньюиорк	Пролетарише дерШунг		На евр.яз.
55	Методика повторения.	1937 Киев.	Ком.Освита" № 1.	14	На укр.яз.
56	Лекционный метод преподавания в школе.	1938 Москва	"Советск. педагог" № 11	13	На рус.яз.
57	Метод беседы.	1938 Киев.	"Ком. Освита" № 12	22	На укр.яз.
58	Интерес и внимание в преподавании.	1938 Киев.	Нацмен издат.	54	—"
59	Образование правильных представлений и понятий у детей.	1938 Киев.	—"	80	—"
60	Лекция и беседа, как методы преподавания.	1938 Киев.	—"	90	—"
61	Домашние задания и организация самостоятельной работы детей.	1938 Киев.	—"	40	—"
62	Методика закрепления учебного материала.	1938 Киев.	Нацмен- издат.	80	На евр.яз.
63	Дети школьного возраста	1939 Киев.	В учебни- ке педагоги- ки.		На укр.яз.
	Психологические основы учебного процесса.	1939 Киев.	—"		—"
65	Организация учебной работы в школе.	1939 Киев.	—"		—"
66	Творческое воображение.	1939 Киев.	В ж. "Ком.ви- ховання до- шкільника". № 5.	8	—"
67	Сила воспитания	1939 Киев.	Там же № 6	13	—"
68	Наивность детей	1939 Киев.	Там же № 8	8	—"
69	Воспитание социали- стического гуманизма.	1939 Киев.	Там же № 10	14	—"
70	Воспитание коллекти- визма.	1939	Там же № 11	6	—"

Дан. ТАРП, ф. 9506, оп. 15, еф. кр. 113, Кер. спец. фак.

Додаток П.4.4.6

**11.4.4.6 Продовження фотокопії №6 переліку наукових праць Я.Б.Резніка
на подання до захисту докторської дисертації станом на 1939 р.
(продовження інформації з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)**

- 6 -

24

71.	Воспитание советского патриотизма и интернационализма.	1939 Киев.	Там же № 12	11	---
72	Антирелигиозное воспитание	1940 Киев.	Там же № 1	9	---
73	Как читать лекцию.	1940 Киев.	В ж. "За биовшовицьку пропаганду и агитацию".	11	---
74	Методика образования правильных представлений и понятий у детей	1939 Киев.	В ж. "Комун. освіта". - 7	22	---
75	Задавание уроков на дом и организация самостоятельной работы детей.	1939 Киев.	---	14	---
76	Методика закрепления учебного материала	1940 Киев.	Радянська школа	100	На укр.яз.
77	Планирование урока и подготовка к нему	1939 Киев.	В сб. "Обмен опытом."	8	На рус.яз.
78	Образование правильных представлений и понятий.	1939 Москва	В ж. "Советская педагогика." № 6	10	---
79	Методика повторения	1939 Москва	--- № 3	20	---
80.	Суть и задачи воспитания коммунистическ. морали.	1939 Москва.	В сб. "Радянська школа и организация ее работы"	32	на укр.яз.

Реш. ДАРУ, ф 9506, оп. 15, од. кр 1-13, без спец. б. 3

Додаток П.5

11.5 Фотокопії характеристик з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка

11.5.1 Фотокопія характеристики №1

з Київського Державного Університету на Я.Б.Резніка (Додаток Н.6.1)

(продовження інформації з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)

Х А Р А К Т Е Р И С Т И К А . -

Профессор РЕЗНИК Яков Борисович работает в Киевском Государственном Университете с 1-го сентября 1930 года. Все годы в университете, Яков Борисович РЕЗНИК добросовестно и честно трудился над воспитанием молодых советских кадров. Не только своей педагогической работой но и через прессу, профессор Резник помогал молодым советским кадрам в их воспитательной работе. Для учителей школ, в частях Красной Армии проф. РЕЗНИК прочитал много лекций посвященных практике и методике преподавания, о воспитании коммунистической морали и т.д.

В университете проф.РЕЗНИК Я.Б. кроме лекционной работы руководит кафедрой педагогики.

В общественной жизни университета принимает активное участие.-

ДЕКАН ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

ПРОФБЮРО

Н. А. Салгуб

/ЛАВРОВ/

/УЕВСКРИШКИ/

Ден: ПАРР, гр 9506, от 15, еф. гр 113

beg. cres. T_4

Додаток П.5.2

11.5.2 Фотокопія характеристики №2

з Київського Державного Університету на Я.Б.Резнікпа

(продовження інформації з атестаційних матеріалів про Я.Б.Рєзніка)

Х А Р А К Т Е Р И С Т И К А .

РЕЗНИК Яков Борисович 1892 года рождения. Из служащих. В 1921 году окончил Киевский Государственный Университет. Руководил кафедрой педагогики в Киевском Институте Профобразования с 1930 г. С 1933 года профессор и руководитель кафедры педагогики Киевского Госуниверситета. Лекции профессора РЕЗНИКА проходят на высоком идейно-политическом уровне и характеризуются большим методическим мастерством.

Проф. РЕЗНИК ведет интенсивную научно-исследовательскую работу. По линии общественной проф. РЕЗНИК систематически читает лекции на учебно-методические темы для учителей, в частях Красной Армии, на производстве.

ЗАКАЗЧИКА КГУ *Шовкун* (МОВІДІ С.С.)

Додаток П.5.3

11.5.3 Фотокопія характеристики №3
з українського науково-дослідного інституту педагогіки
(продовження інформації з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)

УСРР - НКД
 УКРАЇНСЬКИЙ
 Науково-Дослідний
 Інститут Педагогіки
 23/IV. 1940 р.
 № 149-а
 м. Київ.

Х А Р А К Т Е Р И С Т И К А.

Профессор РЕЗНИК Яков Борисович работает в Украинском Научно-Исследовательском Институте Педагогике с 1935 года в должности действительного члена Института.

За это время профессор РЕЗНИК Я.В. выполнил по Институту большую научно-исследовательскую работу в области теории и практики советской педагогики.

Многочисленные труды проф. РЕЗНИКА Я.В. написаны на основе глубокого изучения теории и практики исследуемых им проблемы. Глубина и оригинальность мысли, высокий идейно-политический и теоретический уровень, обилие ярких фактов и примеров из литературы и практики старой и современной школы, четкость, ясность и последовательность изложения - характеризуют содержание и стиль научной и педагогической работы профессора РЕЗНИКА Я.В.

За последний 1938/39 гг. профессор РЕЗНИК Я.В. написал для учебника по педагогике для педвузов и университетов, составленного отделом педагогики института, ряд разделов /"Психологические основы обучения," Дети школьного возраста" и др./, получившие весьма положительные рецензии и отзывы. Кроме того, за последний год профессор РЕЗНИК Я.В. написал две работы - "Основы дидактики", "Методика закрепления знаний". Последняя выходит уже из печати.

Ден. ЗАРР, ф. 9306, ш. 15, с. 113

Сергей Федор

Додаток П.5.3.1

**11.5.3.1 Продовження фотокопії характеристики №3
з українського науково-дослідного інституту педагогіки**

18

План своей научно-исследовательской работы по Институту Педагогике проф. РЕЗНИК Я.В. всегда выполняет своевременно и доброкачественно. Он ведет в Институте также большую работу с аспирантами и учительством г.р. Киева.

Общественно-педагогическая работа проф. РЕЗНИКА Я.В. выходит далеко за пределы Киева. Он часто выезжает в области, где читает учителям лекции и доклады на различные педагогические темы.

Украинский Научно-Исследовательский Институт Педагогике считает, что профессор РЕЗНИК Я.В. вполне достоин ученой степени доктора педагогических наук.

И.О. ДИРЕКТОРА

/ДЕМЬЯНЕН/

С. Каварц /проф. ЧАВДАРОВ/

Ден. ГАРР, ф 9506, м-15, еф. гр 113.

вер. спец. Г. Яков

Додаток П.6

**11.6 Фотокопія виписки із протокола про надання Я.Б.Резніку
вченого звання
(продовження інформації з атестаційних матеріалів про Я.Б.Резніка)**

ВЫСШАЯ АТТЕСТАЦИОННАЯ КОМИССИЯ
ВСЕСОЮЗНОГО КОМИТЕТА ПО ДЕЛАМ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ ПРИ СНИ СССР
Москва, ~~ул. Крестовый переулок~~ Телеграфный адрес: Москва, КОМШКОЛ.
Роздественка, 11

ВЫПИСКА
из протокола № 17 от 5 мая 1940 г.
(Подлинник протокола находится в делах Высшей Аттестационной Комиссии)

СЛУШАЛИ:
§ 10. Об утверждении РЕЗНИК Якова Борисовича в ученой степени доктора педагогических наук на основании защиты 29/II-40 г. при Совете Московского государственного педагогического института диссертации на тему: "Теория и практика учебного процесса в школе".

ПОСТАНОВИЛИ:
Утвердить РЕЗНИК Якова Борисовича в ученой степени доктора педагогических наук.

ПРЕДСЕДТЕЛЬ ВЫСШЕЙ АТТЕСТАЦИОННОЙ КОМИССИИ
СЕКРЕТАРЬ
Верховный Секретарь Высшей Аттестационной Комиссии

- С. Кафтанов
- М. Борисов

М. Борисов
/М. Борисов/

1 июня 1940 г.

Тип. "Коммуна Труд". Зак. 1217. Тираж 10000

Пол. ДАР Р. оп. 9506 оп. 15, д. 113 *Версия 113*

ГУ ЦХСФ г. Ялуторовска. – Личное дело Я.Б.Резника № 8222 от 25 марта 1940 г. по 5 мая 1940 г. – Фонд 9506, оп. 15, д.113, 107 арк.

Додаток Р

12. Виписка з оригіналів тез Я.Б.Резніка, які знаходяться на зберіганні в історичному архіві м. Києва.

Доповідь на

Нараді в справі організації народної освіти в Україні (1940 р.).

БАТЬКАМ ПРО ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРНИХ НАВИЧОК**І ЗВИЧОК**

1. Наша країна єдина в світі, яка першою скинула владу помічників і капіталістів і в якій вся влада знаходиться в руках трудящих. У нашій країні нема експлуатації “людини людиною”, нема місця розподілу людей на класи пануючих і поневолених.

Взаємини між членами нашого суспільства базуються на принципах комуністичної моралі і самої передової в світі соціальної культури.

2. Комуністична партія і Радянська влада завжди приділяли дуже багато уваги комуністичному вихованню нашого народу. Велич успіхів, досягнутих партією у вихованні радянських людей зі всією переконливістю була виявлена під час Великої Вітчизняної війни. На фронтах війни, на фабриках і заводах, на колгоспних ланах, в наукових лабораторіях – скрізь наш народ проявляв “ясний розум”, впевнений у своїх силах, непохитну волю в подоланні труднощів, сміливість у боротьбі, високе почуття обов’язку перед Батьківщиною, соціалістичне ставлення до праці і інші прекрасні риси нової людини. Світогляд більшовицької партії став світоглядом усього радянського народу.

3. Одною з дуже важливих складових частин комуністичного виховання є виховання культурних звичок і навичок у поведженні людини вдома в прилюдному місці, на роботі, на вулиці, в театрі, в розмові зі старшими, рівними і меншими віком. Наші діти соціалістичного суспільства повинні бути самими культурними, самими чемними і ввічливими в світі!

4. Здійснення завдань комуністичного виховання в нашій країні доручено школі і сім'ї. Школа і сім'я це два середовища в яких формується майбутній громадянин. У справі виховання культурних звичок і навичок роль сім'ї велика. Більшу частину свого життя дитина перебуває вдома під безпосереднім впливом родини, а якраз в дитячому віці звички сприймаються швидше і закріплюються міцніше. Ось чому спільна мова між учителем і батьками є глибоким розумінням завдань у вихованні радянської людини, щиро правдиве ставлення до дітей – запорука успіху в комуністичному вихованні наших дітей і в першу чергу в прищепленні їм культурних звичок і навичок.

5. У житті людини звички і навички мають величезне значення. Народне прислів'я каже: “Звичка – друга натура”. Багато звичок утворюється у дітей з перших днів їх життя. Серед них є корисні й шкідливі. Чим більше корисних, культурних і раціональних дій людина зробила для себе звичайними в дитинстві тим змістовнішим і плідотворнішим буде її життя, тим більше вона заощадить часу для свого розвитку для розумової праці. Організуючи процес утворення звичок у дітей, необхідно керуватися законами, які сформульовані К.Д.Ушинським:

- а) чим людина молодша, тим швидше у неї закріпляться звички;
- б) чим більше у людини накопиться звичок і навичок, тим легше закріплюватимуться нові, не зустрічаючи опір перших;
- в) чим людина старша, тим звички і навички міцніші.

6. Виховання культурних навичок і звичок у учнів повинно базуватися на “Правилах учнів”, які з'являються основним кодексом моралі для наших учнів, які лягли в основу формування морального обличчя нової людини соціалістичної епохи.

7. Правила культурної поведінки наших дітей можна розбити на такі групи: 1) санітарно-гігієнічні; 2) денного режиму; 3) соціальної ввічливості і чемності; 4) соціального ставлення до праці; 5) культурного дозвілля. Відповідно до них правильно будуть розвиватися культурні навички і звички.

8. Найпершою ознакою культурної навички дитини є чистоплотність, охайність і акуратність її тіла, одяжі робочого місця, постелі, житла. Учень повинен дотримуватися санітарно-гігієнічних правил. Насамперед, до школи він повинен з'являтися в акуратному чистому вигляді.

Від кожного дня треба вимагати приходити до школи чистим, з чистими руками, вухами, шиєю, з коротко обрізаними нігтями, постриженим, дівчатам з заплетеними косами. Не дозволяти дівчатам ходити з розпущеним волоссям, запускати буклі, чолки, завиватися, красити нігті, губи, брови. Заборонити учням носити обручки, сережки, приходити в спортивному одязі. Обов'язково мати чисту носову хусточку.

Вдома треба привчати учня щодня мити руки перед їжею і після роботи, увечері перед сном чистити зуби, щодня обтиратися вогким рушником, робити фізкультуру по радіо, провітрювати кімнату, прибирати постіль і свою кімнату.

Забороняти в квартирі ходити в шанці, тубетейці, дівчатам у хустці, лежати в чоботях на постелі і взагалі на ковдрі. У вихованні цих звичок брати приклад старших і заведений порядок у сім'ї править за вирішальний фактор прищепленні цих звичок.

9. Ритмічність явищ природи – зміна дня і ночі, пори року протягом віків є установленим ритмом людського життя. Стало нормальним працювати в день, а відпочивати вночі, обідати вдень, в гості, в театр ходити звечора. Відповідно до цього і працездатність людини і її загальний тонус змінюється протягом дня. Треба й у дітей виховувати чуття часу, цінувати його, як нічим незамінного скарбу у людському житті.

Правильний режим вносить чергування сну, праці, і дозвілля дитини, яке зрештою входить в її звичку.

Домашній режим мусить бути строго погоджений з шкільним і переслідувати такі моменти: 1) режим сну і прийняття їжі; 2) режим доглядання за своїм тілом і одягом, постіллю, куточком; 3) режим роботи; 4) режим проведення дозвілля.

10. Соціальна ввічливість і чемність, - це вищий прояв культурної поведінки члена нашого суспільства, коли один член суспільства йде на самообмеження і робить послугу іншому. Ввічливість і чемність обов'язкова для учнів. Наприклад, треба навчити дітей сидіти не випинаючи живіт, не розставляючи ноги, не закидаючи нога на ногу, що видно підошву, не облоскочуючись; ходити не шаркаючи ногами, не перехиляючись, не розмахуючи широко руками; стояти при розмові з старшими і при відповідях – прямо, опустивши руки вниз, не спиратися, не колупатися в носі, не чухатись; дякувати за послуги і звертання з проханням додавати слово: “Будь ласка; користуватися вилкою, ножем і взагалі як поводитися за столом.

Розмовляти з старшими: не вступати в розмову першими без пробащення, дозволу, не перебивати старших, не жестикулювати, не кричати, з повагою ставитися до думки других, боротися з кривлянням.

Привчити дітей вітатися, звертатися до старших на “ви”, давати їм дорогу, уступати місце, бути послужливим.

Заборонити панібратство з старшими, давати прізвища старшим, вульгарне звертання: “Васька”, “Валька”. Привчити без дозволу не заходити до чужої кімнати і т. ін.

11. У нашому суспільстві зроблено все, щоб дозвілля дітей було культурним. Кіно, театр, спорт гриф, газети, книги, клуби, музей – все це стало здобутком всього нашого народу. Завдання сім'ї і школи навчити користуватися цими скарбами людства. А отже школа повинна бути не лише провідником, а й організаційною структурою навчально-виховного процесу.

Треба дітям виписувати дитячі газети і журнали і час від часу дорослим обмінюватися думками з дітьми. Треба стежити за тим, що читає дитина і керувати читання дітей. Треба сімейно організовувати відвідування кіно і театрів і обговорювати враження від побаченого.

12. У соціальному суспільстві становище людини визначається її участю в праці на користь суспільства. Батьки повинні розуміти, що їх дітям доведеться жити в трудовому соціальному суспільстві і, що добробут і щастя

їх залежатиме від їх участі в громадянсько-корисній роботі. З дитинства треба привчати до трудових зусиль: мускульних і розумових.

Однак в соціальній праці потрібна не сила ломовика, а організаційна кмітливість, винахідництво уміння самотійно організовувати роботу, уміти з користю використовувати свій вільний час і керувати ним. Потрібно навчити дитину до праці з самого раннього віку: прибирати в своєму куточку, чистити свій одяг, штопати, зашивати, латати, вишивати, виконувати доручення в родині. Доручення давати так, щоб дитина могла самотійно організовувати роботу і відповідати за наслідки.

ЦДАВО України. – Виступи Я.Б.Резніка. – Фонд 5127, оп. 2 НИР, спр. 2, 16 арк.

Додаток С

**13. Фотокопія Всесоюзної наукової конференції з педагогіки в Москві
в якій брав участь Я.Б.Резнік**

Яків Борисович Резнік

у 1941 році в Москві на конференції з педагогіки серед колег.

(Знаходиться Я.Б.Резнік у першому ряді зправа третій)

Фото зберігається в архіві Будинку вчителя.

Додаток Т

**14. Фотокопія відомостей про роботу Я.Б.Резніка в м. Кустанайську
Казахської СРСР**

№ 34

КАЗАХСТАНСЬКА РЕСПУБЛІКА
ОБЛАСНИЙ
МЕМОРІАЛЬНИЙ АРХІВ
РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ
26.03.2014
88-7/3
г. Кустанай
ул. Майлина 2/6

Советнику Президиума
АПН Украины
Ярмаченко Н.Д.

Украина,
г. Киев,
ул. Артема, 52-А

АРХИВНАЯ СПРАВКА

В документах неполного архивного фонда Кустанайского государственного учительского института им. Амангельды Иманова за 1943 год имеются сведения, в которых Резник Яков Борисович – профессор, значился, как зам. директора по научно-учебной части.

ОСНОВАНИЕ: Ф.916.Оп.2.Д.1.Л.324.

Директор
Государственного архива
Кустанайской области

Методист

Л. Исакова

Л. Савченко

КАЗАХСТАНСЬКА РЕСПУБЛІКА
ОБЛАСНИЙ
МЕМОРІАЛЬНИЙ АРХІВ
РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ
430003
Государственный архив
Кустанайской области
г. Кустанай ул. Майлина 2/6

Архив РКГ Кустанайской области. – Документы неполного архивного фонда Кустанайского государственного учительского института им. Амангельды Иманова за 1943 г. – Фонд 916, оп. 2, д. 1, 324 арк.

Додаток Ф

15. Виписка методу пояснювального читання в початковій школі з оригіналів тексту книги “Пояснювальне читання в початковій школі” Я.Б.Резніка, яка знаходяться на зберіганні в Книжковій палаті м.Києва

15.1 Підготовка вчителя до уроку читання із застосуванням методу пояснювального читання (Додаток Ф.1)

Проведення уроку читання та застосування методу пояснювального читання вимагає від учителя великої підготовчої роботи, яка складається з таких головних моментів:

- Вибір матеріалу для читання;
- Вивчення матеріалу;
- Методична розробка.

Не всі оповідання, статті, вірші, які є в читанці, однаково придатні для читання в класі. Деякі статті читанки краще не читати в класі, а дати дітям, щоб вони їх самостійно прочитали вдома і підготували ті або інші роботи (переказ, план, вивчення напам'ять тощо), які перевіряються в класі.

Для читання в класі треба вибирати повноцінний матеріал, цікавий, художній, повчальний в пізнавальному відношенні, доступний і разом з тим такий, що включає певні труднощі для дітей.

Отже, вибираючи матеріал для читання в класі, учитель повинен розв'язувати такі питання:

- Чи заслуговує матеріал на те, щоб його читати в класі?
- Чи викличе читання цього матеріалу інтерес дітей?
- Чи відзначається він художніми якостями?
- Чи доступний він для дітей?
- Які труднощі можуть зустрічатися при сприйманні матеріалу?
- Чи можна їх усунути?
- В чому полягає повчальне значення матеріалу?

Якими новими знаннями, уявленнями, поняттями він може збагатити дітей?

Вибравши матеріал для класного читання, вчитель насамперед повинен цей матеріал ґрунтовно вивчити. Вивчення матеріалу вчителем може відбуватися за таким планом:

З'ясувати всі слова й вирази;

Скласти план твору;

Визначити головну думку, основу ідею твору.

Виписати яскраві місця (образні вислови, картини, поетичні засоби тощо);

Навчитись виразно читати матеріал;

Методична проробка матеріалу складається з таких елементів:

Виписати всі слова і вирази, які можуть бути незрозумілими, неясними для дітей, і розподілити їх на три групи:

а) слова, які треба пояснювати до читання;

б) слова, які можна пояснювати в процесі читання;

в) слова, які можна пояснювати після читання або які діти самі можуть з'ясувати дома;

Варто продумувати структуру уроку. Скласти конспект або план уроку. Намітити роботу для домашніх завдань. Нарешті, вчитель добирає і виготовляє навчальне приладдя відповідно до розробленого ним плану. Наприклад, зміст кожного етапу уроку має складатися зі вступної бесіди, пояснення слів (коли, як), логічного й художнього аналізу, з'ясування основної думки тощо.

Учитель не може передбачити всіх умов та труднощів, які можуть трапитися на уроці. Іноді доводиться в процесі роботи вносити ті або інші зміни в намічений план або конспект уроку. Але чим краще вчитель до уроку підготуватися, чим докладніше він всі дрібниці продумав, тим впевненіше він буде вести урок, тим легше йому буде імпровізувати, вносити нове на самому уроці, якщо в цьому буде потреба.

Додаток Ф.2

15.2 Продовження виписки методу пояснювального читання в початковій школі з оригіналів тексту книги “Пояснювальне читання в початковій школі” Я.Б.Резніка, яка знаходяться на зберіганні в Книжковій палаті м. Києва

Структура бесіди на всіх уроках початкових класів:

Розгорнута бесіда відрізняється від звичайної евристичної бесіди такими властивостями:

У звичайній евристичній бесіді запитання здебільшого вузькі, в розгорнутій – широкі;

У звичайній бесіді кожна відповідь учня твердо наперед визначається запитанням учителя. У розгорнутій бесіді запитання учителя ставиться так, що учневі дається можливість більше-менш правильно висловити свою думку;

У звичайній бесіді діалог обмежується лише запитаннями вчителя й відповідями учнів. В розгорнутій бесіді мають місце також запитання учнів до учителя й безпосередній обмін питаннями, розповідями й зауваженнями між самими учнями.

Важливе значення має правильна техніка ведення бесіди у початкових класах. Учитель повинен застосовувати такі технічні засоби, які забезпечують якнайбільшу активність всього класу. В цьому відношенні велику цінність мають такі прості правила:

- 1.Звертатися з запитаннями до класу, а не до окремих учнів;
2. Не викликати учнів за фіксованим порядком, за алфавітом, по черзі, за місцем у класі і т.д.;
3. Не викликати учнів випадково;
4. Залучати до бесіди весь клас;
5. Не повторювати запитань.

Додаток Ф.3

15.3 Продовження виписки методу пояснювального читання в початковій школі з оригіналів тексту книги “Пояснювальне читання в початковій школі” Я.Б.Резніка, яка знаходяться на зберіганні в Книжковій палаті м. Києва

Вимоги до структури уроку читання:

1. “Ділового матеріалу”

Підготовча бесіда. Створення в дітей відповідних уявлень та понять через розглядання, вивчення й обговорення конкретних предметів та явищ;

Читання статті частинами з поясненням слів і логічним аналізом кожної частини;

Складання плану всієї статті;

Кінцева підсумовуюча бесіда;

Завдання додому. (Виписати основні висновки. Підготувати переказ, провести спостереження, виготовити малюнки тощо).

2. “Художнього матеріалу”

Структура закінченого уроку читання художнього твору та застосування на ньому методу пояснювального читання, тобто такого уроку на якому починається й закінчується вивчення всього твору, має будуватися за таким планом:

Вступна бесіда для підготовки аперцепції дітей, збудження їх інтересу й уваги, ознайомлення з необхідними для розуміння фактами, пояснення незрозумілих слів;

Читання вчителем відповідного твору;

Пауза для того, щоб діти могли освоїти матеріал, заглибитись у свої почуття;

Бесіда про загальні враження, найбільш цікаві місця, головні дійові особи, час та місце дій, основні частити твору, основну ідею;

Лексичний аналіз. Пояснення й аналіз окремих слів і виразів;

Виразне читання учнями твору;

Завдання додому. (Вивчити на пам'ять, списати, ілюструвати малюнками тощо);

Цей план може модифікуватися залежно від матеріалу й підготовки дітей. Наприклад, коли в творі немає таких незрозумілих слів, що заважають його сприйманню, можна обійтись без лексичного аналізу. Виразне читання можна замінити читанням про село й складанням до нього плану або переказом твору. Коли матеріал великий за обсягом і складний змістом, учителеві доводиться планувати роботу на кілька уроків.

Якщо матеріал легко розчленовується на окремі, більш-менш закінчені й самостійні частини, його вивчення, можна планувати так, щоб на кожному окремому уроці читалась і вивчалась окрема частина. В таких випадках уроки своєю структурою мало відрізняються від уроку, структура якого вище наведена. Треба тільки після вивчення всіх окремих частин присвятити окремий кінцевий урок або частину уроку для зведення всіх частин в одне ціле, для з'ясування об'єднуючої ідеї, зв'язків між окремими частинами та їх послідовності. Структура кінцевого уроку може бути така:

Переказ окремих частин;

Складання плану всього твору;

З'ясування загальної ідеї твору.

Якщо окремі частини твору органічно між собою зв'язані і не можна їх окремо читати без шкоди для загального сприймання, тоді треба планувати вивчення цього твору так, щоб у перший день, після відповідної підготовки, прочитати весь твір, а вивчення його в цілому й вивчення його окремих частин відкласти на наступні уроки.

Додаток Ф.4

15.4 Продовження виписки методу пояснювального читання в початковій школі з оригіналів тексту книги “Пояснювальне читання в початковій школі” Я.Б.Резніка, яка знаходяться на зберіганні в Книжковій палаті м. Києва

15.4.1 Рекомендації Я.Б.Резніка:

1. До читання й переказу творів у початкових класах

Читання й переказ у початкових класах слід супроводити читанням й розповіддю, а також складанням сюжетної картини. Для цього корисно з таких міркувань:

Діти більш чітко охоплюють сюжет твору;

Вони легше засвоюють логічну структуру твору, краще розуміють послідовність окремих дій;

Вони легше переказують зміст оповідання за картиною, яка виникає на їх очах, наочно показуючи, як розгортається сюжет;

Роботою з вирізними фігурами, їх складанням діти дуже захоплюються. Вони з великим задоволенням ще й ще перечитують та переказують оповідання, супроводячи читання й переказ складанням сюжетної картини. Так удосконалюється читання й переказ учнів у початкових класах.

2. До “культури живого слова”

“Культура живого слова” у початкових класах методу пояснювального читання полягає з таких основних елементів: наявності достатнього запасу слів для визначення предметів їх якостей, дій, переживань, почуттів тощо, з якими доводиться мати справу; вмінні правильно й точно використовувати наявні слова; складно й логічно будувати фразу та сполучати між собою окремі речення.

Крім цих основних елементів, висока культура мови характеризується ще й такими якостями: виразність мови; літературність мови; правильність мови.

Резнік Я.Б. Пояснювальне читання в початковій школі: Метод. посіб. – К.-Л. – Рад. шк., 1947. – 140 с.

Додаток Х

16. Фотокопія випуску педагогічного факультету 1948 р.

**Яків Борисович Рєзнік серед викладачів
педагогічного факультету**

Яків Борисович Рєзнік

**у 1948 році знаходиться серед викладацького колективу закінчення
студентами Київського Державного педагогічного інституту**

ім. О.М.Горького

(Я.Б. Рєзнік у першому ряді серед викладачів зправа другий)

Фото зберігається в архіві однієї із випускниць Федорової О.

Додаток Ц

17. Фотокопії документальних матеріалів
про науково-педагогічну діяльність Я.Б.Резніка з м. Старобільська
Луганської області (1950-1952)

17.1 Фотокопія №1 архівної довідки Старобільської Районної Державної
Адміністрації (Додаток Ц.1)

УКРАЇНА

СТАРОБІЛЬСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

92700, м. Старобільськ Луганської обл. вул. Комунарів, 35, тел. 2-13-65

06.02.2002 р. № 20
 на № _____ від _____

Президія АПН України
 д.п.н., професор,
 дійсний член АПН України
 Ярмаченко М.Д.

АРХІВНА ДОВІДКА

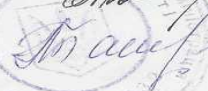
На Ваше звернення № 20 про наявність в архіві м. Старобільська даних на професора РЕЗНІКА Якова Борисовича, який працював у Вчительському інституті м. Старобільська, архівний відділ райдержадміністрації повідомляє, що при ліквідації Старобільського Вчительського інституту всі документи з особового складу передані, згідно описів, до Слав'янського педінституту іноземних мов.

Серед документальних матеріалів, які зберігаються в архівному відділі райдержадміністрації, у фонді "Старобільський Вчительський інститут", знаходиться "Книга реєстрації педагогів та співробітників Старобільського Вчительського інституту" за 1952 рік. В ній наведені такі данні: № 27. РЕЗНІК Янкель Борухович, викладач педагогіки, 1892 року народження, єврей, в колонці "партійність" значиться "член ВКП(б), що закреслено простим олівцем (X). Місце народження – Київська обл. Чернобиль, в окупації не був, знятий з воєнного обліку. Паспорт – серія П ТК № 667016 виданий горвід. РК міліції м. Києва 27.XII.40 р. Прийнятий на роботу 15.II.50 р. – наказ № 29. Звільнений – 18.VI.52 року. Адреса – пл. Гоголя, № 5.

Других відомостей про Резніка Я.Б. в архівному відділі немає.

Підстава: справа № 11 "Книга реєстрації педагогів та співробітників
 Старобільського вчительського інституту" опис № 5, аркуш
 № 5, 6.

Заступник голови райдержадміністрації Л.І.Бондар

Начальник архівного відділу М.М.Баштинська

Архівний відділ
 вул. Трудовий, 8

92700 Луганська область
 м. Старобільськ
 вул. Комунарів 35
 РАЙДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЯ

Додаток Ц.2

**17.2 Продовження фотокопії №3 архівної довідки книги наказів
Старобільського учительського інституту**

СТАРОБЕЛЬСКИЙ УЧИТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ.
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ УССР г. СЛАВЯНСК

Отдел кадров-индекс №01

К Н И Г А №7

приказов по Старобельскому учительскому институту.

Начата 3-го октября 1949г.
Окончена 25-го октября 1950г.

на 236 листах.

Хранить постоянно по перечню ст. 13

Наказ № 23

по Старобельскому учительскому ин-ту
в.г 15/II-50р

§ 1

У відповідності до наказу заступника
міністра освіти УРСР тов. Гукенко У.С.
в.г 8/II 50р за №79/к призначити професора,
доктора педагогічних наук Резніка Я. Г. вика-
дром по кафедрі педагогіки інституту з 15/II 50р.

§ 2

Встановити місячний посадовий оклад
Г. Резніку 2300 крб.

Государственный архив Луганской области. – Книга приказов № 7 по Старобельскому учительскому институту за 1949/1950 гг. – Фонд Р-55, оп.5, спр.158, 202 арк.

Додаток Ц.2.1

17.2.1 Продовження фотокопії №4 архівної довідки книги наказів
Старобільського учительського інституту

СТАРОВЕЛЬСКИЙ УЧИТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ.
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ У С С Р Г. СЛАВЯНСК

Отдел кадров-индекс №01

К Н И Г А №9

приказов по Старобельскому учительскому институту.

Начата 1-го января 1952г.
Окончена 21-го августа 1952г.
на 144 листах.

Хранить постоянно по перечню ст. 13

Наказ №107

по Старобельскому учительскому ин-ту

Від 19/1/52г.

81

В зв'язку із смертю професора Федіка Я. Б. вважати з 18/1/52г. посаду професора на кафедрі педагогіки інституту незалицяною.

Директор Б. М. / Б. М. Мезинин

Государственный архив Луганской области. – Книга приказов № 9 по Старобельскому учительскому институту за 1952 г. – Там само. – Фонд Р-55, оп.37, спр.41, 106 арк.

Додаток Ю

20 Фотокопії могили Я.Б.Резніка на цвинтарі в м. Старобільську Луганської області

Заступник декана по виховній роботі Мішина Л.М. разом із студентами прибирають на могилі Я.Б.Резніка (3 1 червня 2006 р. директор-декан Вихватенко М.Т. Старобільського факультету Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка)

Додаток Ю.1

20.1 Продовження фотокопії могили Я.Б.Резніка на цвинтарі в м. Старобільську Луганської області

Студенти Старобільського факультету Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка прибирають на могилі Я.Б.Резніка

Додаток Ю.2

20.2 Продовження фотокопії могили Я.Б.Резніка на цвинтарі в м. Старобільську Луганської області

На мраморній плиті – фотографія вченого, надпис (доктор педагогических наук, профессор, Яков Борисович Резник) та роки народження й смерті Я.Б.Резніка (1892-1952)

Додаток Ю.3

20.3 Продовження фотокопії могили Я.Б.Резніка на цвинтарі в м. Старобільську Луганської області

Місце поховання першого доктора педагогічних наук на Україні, професора Я.Б.Резніка показали очевидці вченого відмінники освіти України Бурдик І.К. (фізик-математик), Євтеєва К.М. (філолог з російської мови та літератури) та Маркович К.І. (фізик-математик).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі: монографія / Алексюк А. М. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К.: Рад. шк., 1981. – 203 с.
2. Бабанский Ю. К. Педагогика: научное издание / Бабанский Ю. К. – М.: Просвещение, 1983. – 608 с.
3. Безаров А. И. Из истории евреев на Буковине (XIX – начало XX вв.) // Єврейська історія і культура України: статті / Безаров А. И. – К.: Наука, 1994. – С. 4-23.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2-х книгах. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: [текст]: навч.-метод. посібник / Бех І. Д. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.; Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: [текст]: навч.-метод. посібник / Бех І. Д. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
5. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: навч.-метод. посібник для вчителів початкових класів / Бібік Н. М. – К.: Віпол., 1987. – 96 с.
6. Бондар В. І. Дидактика: [текст]: підруч. для студентів вищих пед. навч. закл. / Бондар В. І. – К.: Либідь, 2005. – 264 с. – Затверджено Міносвіти.
7. Бондар В. І. Теорія методів навчання – основа комплексного підходу до аналізу методичної системи вчителя / В. І. Бондар // Радянська школа – 1977. – №1. – С.17-26.
8. Варшавська М.І. Розселення євреїв в Україні: Етноси України. Єврейський світ / Варшавська М. І. // Альманах-2000: Історико-культурний часопис: статті. – К.: Ін-т політ. і етнонац. досл. (ІШЕНД), 2000. – С. 68.
9. Вісті: Нарада активу працівників Наркомату освіти УРСР // Комуністична освіта. – 1941. – № 5. – С.118-119.

10. Вісті: Нарада в справі організації народної освіти на Україні 15-20 грудня 1917 р. // Вільна українська школа. – 1918. – № 5-6. – С. 53-66.
11. Вісті: Наукова сесія УНДППу присвячена до 70-річчя з дня смерті видатного російського педагога К. Д. Ушинського // Радянська освіта. – 1941. – № 37. – 27 квіт.
12. Вісті: Наукові доповіді поширеного пленуму УНДППу присвяченого питанням виховної роботи в школі // Радянська освіта. – 1940. – № 36. – 25 квіт.
13. Вісті: Нове видання книг // Радянська освіта. – 1941. – № 2. – 3 січ.
14. Вісті: Нові книги // Радянська освіта. – 1940. – № 21. – 10 лют.
15. Выготский Л. С. Педагогическая психология: книга педагога / Выготский Л. С.; [под ред. В. В. Давыдова]. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
16. Ганджій А. І. IV Всеукраїнська сесія Наукпедкому / А. І. Ганджій // Радянська освіта. – 1925. – № 6-7. – С. 95-107.
17. Гончаренко С. У. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Радянська школа, 1993. – № 4. – С. 51-56.
18. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст.: [текст]: навч. посібник / Грицак Я. Й. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
19. Даденков М. Ф. Підручник з історії педагогіки в Україні: [текст]: наукове видання / Даденков М. Ф. – К.: Радянська школа, 1947. – 260 с.
20. Данилов М. А. Процесс обучения в советской школе: навч.-метод. посіб. для вчителів / Данилов М. А. – М.: Учпедгиз, 1960. – 299 с.
21. Дашкевич Я. Р. Політичне ошуканство чи провокація? Крах українізації 20-х – 30-х рр. / Я. Р. Дашкевич // Україна вчора і нині: (нарис, виступи, есе): [статті]. – К.: Вища шк., 1993. – С. 78-88.

22. Декларация Народного комиссариата просвещения УССР о социальном воспитании детей: [антология педагогической мысли Украинской ССР / сост.: Н. П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – С. 306-310.
23. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании: сб. документов за 1917-1947 гг. – М.-Л.: АПН РСФСР, 1947. – 320 с.
24. Дистервег Ф. А. Избранные педагогические сочинения: [статьи]: педагогическая книга / Дистервег Ф. А. – М.: Госиздат, 1956. – 390 с.
25. Євтух М. Б. Гуманістична освіта та розвиток демократичних процесів в Україні / М. Б. Євтух, В. С. Ханенко // Теоретичні питання освіти та виховання: зб. наук. праць. Київського Державного лінгвістичного університету, Суми. Вип. 6 / Київ. Держ. лінгв. ун-т; за заг. ред. М. Б. Євтуха; [укл. Михайличенко О. В.]. – Суми: “Наука”, 1999. – С. 72-75.
26. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі: Друга пол. XIX – поч. XX ст. / Зайченко І. В.; за ред. М. Д. Ярмаченка. – Львів: ЛОКД, 2002. – 344 с.
27. Закон України “Про загальну середню освіту” від 13 травня 1999 року N 651-XIV. – К.: Пед. преса, 1999. – 124 с.
28. Защита проф. Я. Б. Резником диссертации на степень доктора педагогических наук // Советская педагогика. – 1940. – № 6. – С. 143-144.
29. Збандуто С. Ф. За єдність педагогічних вимог до учнів / С. Ф. Збандуто // Радянська школа. – 1955. – №9. – С.37-40.
30. Збірник матеріалів Губнаросвіти Київщини. – К.: Держполітвидав УРСР, 1921. – 392 с.
31. Зільберштейн А. І. Навчання і виховання – в єдиний потік / А. І. Зільберштейн // Радянська школа. – 1964. – №5. – С.39-48.

32. Зильберштейн А. И. Актуальные научные исследования в области дидактики / А. И. Зильберштейн // Советская педагогика. – 1956. – № 8. – С.112-121.
33. З приводу рецензій: Н. П. Прокофев Психологічні основи навчального процесу: рецензія на книгу Я. Б. Рєзніка. Психологічні основи навчального процесу: метод. посіб. [для вчит. мол. кл.] // Радянська школа. – 1940. – С. 137-138.
34. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія [текст]: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Коваленко Є. І., Белкина Н. І. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
35. Казаков А. Л. От “черты оседлости” к Холокосту... [текст] / Казаков А. Л., Татаринов С. И., Федяев С. В. – Артемівськ, 2003. – 96 с.
36. Касьянов Г. В. Становлення політичного тоталітаризму в Україні у 1920-і-30-і рр.: соціально-психологічний фон: зб. наук. праць за матеріалами другого Міжнар. конгресу українців. 22-28 серп. 1993 р., Львів. – Ч. 2 / М-во освіти і науки, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – 1994. – С. 48.
37. Качество знаний учащихся и пути его совершенствования: науч.-метод. учеб. педагогов / Под ред. М. Н. Скаткина, В. В. Краевского. – М.: Педагогика, 1978. – 208 с.
38. Коменский Я. А. Великая дидактика / Коменский Я. А. // Хрестоматия по зарубежной педагогике: учеб. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Сост. и авт. вводных статей А. И. Пискунов. – [2-е изд., перераб.] / М.: Просвещение, 1981. – С. 80-161. – (разд. VI; XVI; XVII; XIX, разд. VI).
39. Коменский Я. А. Педагогическое наследие // Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. – М.: Педагогика, 1987. – 450 с.
40. Костюк Г. С. Психологічна наука служить праці: наук.-метод. посіб. для педагогів / Костюк Г. С. – К.: Знання, 1967. – 62 с.

41. Красовицький М. Ю. Виховна робота в школі: досвід і проблеми: кн. для вчителя / Красовицький М. Ю. – К.: Освіта, 1992. – 182 с.
42. Красовицький М. Ю. Педагогіка, которую предали: воспоминания / Красовицький М. Ю. – Киев-Флорида, 2004. – 239 с.
43. Кремень В. Г. Україна: альтернатива поступу (критика іст-го досвіду) / Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. – К.: APC-UKRAINE, 1996. – 793 с.
44. Кузь В. Г. Педагогические условия эффективного осуществления единства школьной и внешкольной воспитательной работы ученического коллектива: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Володимир Григорович Кузь. – К., 1980. – 165 с.
45. Кульчицький С. В. Ціна “великого перелому”: [текст] / Кульчицький С. В. – К.: Наук. думка, 1991. – 250 с.
46. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения: науч.-метод. учеб. педагогов / Лернер И. Я. – М.: Педагогика, 1981. – 185 с.
47. Леонтьев А. Н. Педагогическое общение: науч.-метод. учеб. педагогов / Леонтьев А. Н. – М.: Знание, 1979. – 48 с.
48. Литвинов С. А. Журнал педагогічної думки: бібліографія / С. А. Литвинов // Радянська освіта. – 1945. – № 23. – 12 лют.
49. Литвинов С. А. Ян Амос Коменський і радянська педагогіка: [статті] / Литвинов С. А. – К.: Рад. шк., 1958. – 57 с.
50. Ліпман Й. А. Виховання свідомої дисципліни – один з найважливіших обов'язків учителя / Й. А. Ліпман // Радянська школа. – 1955. – №8. – С.36-41.
51. Ліпман Й. А. Про виховну роботу в школі: наук.-метод. посіб. для педагогів / Ліпман Й. А. – К.: Рад. шк., 1940. – 60 с.
52. Локк Дж. Мысли о воспитании / Локк Дж.; [пер. с англ. и лат. ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – С. 407-608. – (Сочинения: в 3 т., т.3.).

53. Любар О. О. Історія української педагогіки: навч.-метод посібник / [Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т.]; за ред. М. Г. Стельмаховича. – К.: Ін-т змісту і методів навчання МО України, 1999. – 356 с.
54. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – поч. XX ст.): хрестоматія / [Упоряд.: Л. Д. Березівська, Н. П. Дічек, О. В. Сухомлинська та ін.]. – К.: Наук. світ, 2003. – 418 с.
55. Масальський В. І. Методика викладання української мови в середній школі: / Масальський В. І., Чавдаров С. Х. – К.: Рад. шк., 1954. – 347 с.
56. Мацейків Т. І. Внесок українських педагогів у розробку теорії національного виховання // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць 27 квітня 1999 р. – К.: Пед. думка, 1999. – С. 197-202.
57. Макаренко А. С. Методика организации воспитательного процесса: статті / Макаренко А. С. – М.: Педагогика, 1983. – С. 267-329. – (Пед. соч.: в 8 т., т. 1.).
58. Макаренко А. С. О воспитании: статті / Макаренко А. С. – М.: Педагогика, 1983. – С.12-13. – (Пед соч.: в 8 т., т. 1.).
59. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания: статті / Макаренко А. С. – М.: Педагогика, 1983. – С.123-203. – (Пед. соч.: в 8 т., т. 4.).
60. Миронов М. М. У школі не все гаразд / М. М. Миронов // Радянська освіта. – 1928. – № 2. – С. 38-42.
61. Миронова І. С. Діяльність єврейських бібліотек півдня України в 1920-30-і роки // Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи – Єврейське краєзнавство та колекціонування: матер. звіт. наук. конф., 29-30 серп. 2005 р. – К.: Ін-т юдаїки, 2005. – С. 220-225.

62. Медынский Е. И. История педагогики: научное издание / Медынский Е. И. – М.: Учпедгиз, 1947. – 580 с.
63. Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання на Україні (1917-1925): монографія / Найман О. Я. – К.: Ін-т політ. і етнонац. досл. (ІПЕНД), 1998. – 196 с.
64. Найман О. Я. История евреев Украины: научное издание / Найман О. Я. – К.: “Ин Юре”, 2002. – 496 с.
65. Нариси українського шкільництва (1905-1933): навч. посіб. / [Сухомлинська О. В., Калениченко Н. П., Ільченко Ж. Д. та ін.]; Міжнар. Фонд "Відродження"; За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с. – табл. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).
66. Науково-методична Рада народного комісаріату освіти УРСР. Затвердження складу Ради і затвердження голови Ради // Комуністична освіта. – 1941. – № 5. – С.103
67. Національна доктрина розвитку освіти / Затверджено Указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002 // Освіта України. – 2002. – № 33. – С. 4-6.
68. Ніжинський М. П. Життя і педагогічна діяльність А. С. Макаренка: творчий шлях / Ніжинський М. П. – К.: Рад. шк., 1956. – 299 с.
69. Ніколенко Д. Ф. Вікові особливості дітей: наук.-метод. посіб. для вчителів / Ніколенко Д. Ф. – К.: Комуніст, 1935. – 32 с.
70. Огієнко І. І. Українська культура: історичний нарис / Огієнко І. І. – К.: Вид-во книгарні Є. Череповського, 1918. – 272 с.
71. Основи національного виховання / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін. – К.: Інформ. – Вид. центр „Київ”, 1993. – Ч. 1. – 152 с.
72. Пасманик Д. С. Судьбы еврейского народа: статьи / Пасманик Д. С. – М.: Просвещение, 1911. – С. 90-91.

73. Педагогічна конференція вчителів Купянського району // Комуністична освіта. – 1941. – № 5. – С.103
74. Погребінська І. Ф. Смуга осілості // Євреї в Україні: історія, культура, традиції: матер. звіт. наук. конф., 15-18 серпня 1997 р. – К.: Ін-т юдаїки, 1997. – № 4. – С. 60-67.
75. По РСФРР: 1-й Всеросійський український з'їзд робітників освіти // Новим шляхом. – 1928. – № 4-5. – С.81-82. – (Хроніка).
76. По РСФРР: Постанова 1-ої сесії Центрораднацмену // Новим шляхом. – 1927. – № 2. – С. 66-68. – (Хроніка).
77. Пометун О. І. Проблеми розвитку шкільної історичної освіти в Україні в ХХ сторіччі: дис. ... доктора іст. наук: 13.00.02 / Олена Іванівна Пометун. – К., 1996. – 443 с.
78. Поміч учителю в справі національного виховання // Звернення Секретаріату до народності України. – 1917. – № 3. – С.1 – 4.
79. Правда історії: Діяльність єврейської культурно-просвітницької організації “Культурна Ліга” у Києві (1918-1925): зб. док. і матер. / [за ред. М. О. Рибаківа]. – К.: ВІПОЛ, 1995. – 168 с.
80. Резник Липа Борухович. Резник Янкев Борухович // Российская еврейская энциклопедия: в 4-х т. / [под ред. А. И. Гаркави]. – М.: “Епос”, 1995. – 985 с.
 Т. 2. – 1995. – С. 457.
 Т. 3. – 1995. – С. 680.
81. Резник Я. Б. Анализ и синтез, индукция и дедукция в познании и в обучении / Я. Б. Резник // Советская педагогіка. – 1940. – № 3. – С. 21 – 31.
82. Резнік Я. Б. Політичні й наукові знання – трудящим! / Я. Б. Резнік, О. М. Астряб, А. О. Введенський, М. Ф. Даденков // Радянська освіта. – 1944. – № 3. – 6 січ.
83. Резнік Я. Б. Виховання колективізму / Я. Б. Резнік // Комуністичне виховання дошкільника. – 1939. – № 11. – С. 1-8.

84. Резнік Я. Б. Виховання радянського патріотизму і інтернаціоналізму / Я. Б. Резнік // Комуністичне виховання дошкільника. – 1939. – № 12. – С. 1-11.
85. Резнік Я. Б. Виховання соціалістичного гуманізму / Я. Б. Резнік // Комуністичне виховання дошкільника. – 1939. – № 10. – С. 1-14.
86. Резнік Я. Б. Виховний метод А. С. Макаренка / Я. Б. Резнік // Комуністична освіта. – 1941. – № 1. – С. 7-25.
87. Резнік Я. Б. Виховний метод А. С. Макаренка / Я. Б. Резнік // Комуністична освіта. – 1941. – № 2. – С. 115-121.
88. Резнік Я. Б. Виховний метод А. С. Макаренка: соціалістичний гуманізм / Я. Б. Резнік // Пролетарська правда. – 1940. – № 269. – Ст. 1. – 21 груд.
89. Резнік Я. Б. Виховний метод А. С. Макаренка: колективізм ХП / Я. Б. Резнік // Пролетарська правда. – 1940. – № 286. – Ст. 2. – 22 груд.
90. Резнік Я. Б. Виховні бесіди / Я. Б. Резнік // Красное знамя. – 1940. – № 2. – 4 січ.
91. Резник Я. Б. Взаимосвязь школы и родителей: сб. науч. трудов / Резник Я. Б. – К.: Высшая шк., 1917. – Ч. 1. – С. 1-6.
92. Резник Я. Б. Воспитание и обучение в советской школе: методич. учеб. / Резник Я. Б. – К.-Л.: Укрдержмацмениздат., 1940. – 60 с.
93. Резнік Я. Б. Діти шкільного віку: розділ у навч. посіб. з педагогіки / Резнік Я. Б.; [за ред. С. Х. Чавдарова]. – К.: Рад. шк., 1940. – С. 90-104.
94. Резнік Я. Б. Докторские диссертации по педагогическим наукам: библиогр. указ. / [под. ред. Н. К. Гончарова]. – М.: Наука, 1961. – С. 14-15.
95. Резник Я. Б. Теория и практика учебного процесса: дис. ... доктора пед. наук: В 5-ти кн. / Яков Борисович Резник. – К., 1940. – 954 с.
 Т. 1. Основные принципы построения учебного процесса в Советской школе. – К., 1940. – 137 с.

- Т. 2. Психологические основы учебного процесса. – К., 1940. – С. 138-373.
- Т. 3. Организация учебной работы в школе. – К., 1940. – С. 375-526.
- Т. 4. Методы преподавания. – К., 1940. – С. 531-866.
- Т. 5. Учет знаний. – К., 1940. – С. 869-954.
96. Рєзнїк Я. Б. До 70-рїччя з дня смертї К. Д. Ушинського / Я. Б. Рєзнїк // Радянська освїта. – 1940. – № 13 (12). – 7 лют.
 97. Рєзнїк Я. Б. Загальномиські збори вчителїв Києва / Я. Б. Рєзнїк // Радянська освїта. – 1940. – № 36. – 24 трав.
 98. Рєзнїк Я. Б. Значення Ушинського в історії педагогїки / Я. Б. Рєзнїк // Радянська освїта. – 1940. – № 41. – 27 берез.
 99. Рєзнїк Я. Б. Інтерес і увага у викладаннї / Я. Б. Рєзнїк // Комуїстична освїта. – 1938. – № 12. – С. 1-54.
 100. Рєзнїк Я. Б. Індивїдуальний пїдхїд до учнїв у навчальнїй роботї / Я. Б. Рєзнїк // Комуїстична освїта. – 1940. – № 10. – С. 14-28.
 101. Резник Я. Б. Индивидуальный подход к учащимся и борьба с неуспеваемостью / Я. Б. Резник // Советская педагогика. – 1941. – № 1. – С. 11-21.
 102. Резник Я. Б. Как работать с книгой / Я. Б. Резник // Советская педагогика. – 1940. – № 10. – С. 14-22.
 103. Рєзнїк Я. Б. К. Д. Ушинський – видатний росїйський педагог роботї / Я. Б. Рєзнїк // Учительська газета. – 1941. – № 3. – 4 сїч.
 104. Рєзнїк Я. Б. К. Д. Ушинський про наочне навчання роботї / Я. Б. Рєзнїк // Радянська освїта. – 1947. – № 18. – С. 1-9.
 105. Рєзнїк Я. Б. Книжкова полиця // Рад. освїта. – 1947. – № 16. – 9 лют.
 106. Рєзнїк Я. Б. Комплексне навчання: з досвїду дитячого дому роботї / Я. Б. Рєзнїк // Радянська освїта. – 1923. – Ч. 2. – № 5. – С. 34-44.
 107. Рєзнїк Я. Б. Консультація авторам по складанню пїдручникїв роботї / Я. Б. Рєзнїк // Радянська освїта. – 1945. – № 5. – 9 сїч.

108. Резник Я. Б. Лекционный метод преподавания в школе / Я. Б. Резник // Советская педагогика. – 1938. – № 11. – С. 1-13.
109. Резнік Я. Б. Математичний задачник IV рік навчання в трудшколі: навч. посіб. для початкових класів (сільський варіант) / Я. Б. Резнік. – К.: Держ. видав. України (ДВУ). – 1928. – 200 с.
110. Резнік Я. Б. Математичний задачник IV рік навчання в трудшколі: навч. посіб. для початкових класів (міський варіант) / Я. Б. Резнік. – К.: ДВУ. – 1928. – 200 с.
111. Резнік Я. Б. Методи викладання в радянській школі: метод. посіб. для педагогів / Я. Б. Резнік. – К.: Вища шк., 1941. – 361 с.
112. Резнік Я. Б. Методика виховної роботи в школі і педагогічна спадщина А. С. Макаренка / Я. Б. Резнік // Радянський студент. – 1940. – № 59. – 25 черв.
113. Резнік Я. Б. Методика закріплення навчального матеріалу: метод. посіб. для педагогів / Я. Б. Резнік. – К.: Рад. шк., 1940. – 100 с.
114. Резник Я. Б. Методика закрепления учебного материала / Я. Б. Резник // Советская педагогика. – 1939. – № 1. – С. 27 – 46.
115. Резник Я. Б. Методика повторения / Я. Б. Резник // Советская педагогика. – 1939. – № 3. – С. 1–20.
116. Резнік Я. Б. Методика утворення правильних уявлень і понять у дітей / Я. Б. Резнік // Комуністична освіта. – 1939. – № 6, 7. – С.14-22.
117. Резнік Я. Б. Пояснювальне читання / Я. Б. Резнік, М. М. Миронов // Радянська освіта. – 1946. – № 56. – 30 квіт.
118. Резнік Я. Б. Навчання і виховання учнівської молоді / Я. Б. Резнік // Радянська освіта. – 1940. – № 31. – 28 лют.
119. Резнік Я. Б. Нарада активу працівників наркомату освіти УРСР / Я. Б. Резнік // Комуністична освіта. – 1941. – № 2. – С. 118-119.
120. Резнік Я. Б. Нові принципи побудови комплексної системи / Я. Б. Резнік // Радянська освіта. – 1925. – № 6-7. – С. 9-16.

121. Резнік Я. Б. Наукова сесія, присвячена А. С. Макаренкові / Я. Б. Резнік // Радянська освіта. – 1940. – № 31. – Ст.1. – 19 квітня.
122. Резнік Я. Б. На честь ХУІІІ з'їзду ВКП(б) / Я. Б. Резнік // Радянський студент. – 1939. – № 9. – 12 лют.
123. Резник Я. Б. Образование правильных представлений и понятий у детей: методика руководства процессом восприятия / Я. Б. Резник // Советская педагогика. – 1939. – № 6. – С. 1-10.
124. Резник Я. Б. О значении воспитания / Я. Б. Резник // Советская педагогика. – 1940. – № 4-5. – С. 42-50.
125. Резнік Я. Б. Основні принципи пояснювального читання: до січневих учит. нарад / Я. Б. Резнік // Радянська освіта. – 1944. – № 34 (106). – С. 1-3.
126. Резнік Я. Б. Організація навчальної роботи в дитячому будинку / Я. Б. Резнік // Радянська освіта. – 1924. – № 3. – С. 17-26.
127. Резнік Я. Б. Організація навчальної роботи в школі: розділ у навч. посіб. з педагогіки / Я. Б. Резнік; [за ред. С. Х. Чавдарова]. – К.: Рад. шк., 1940. – С. 352-371.
128. Резнік Я. Б. Організація освітньої праці. 3 кн.: до нової школи / Я. Б. Резнік // Радянська освіта. – 1924. – № 7. – С. 27-31.
129. Резнік Я. . Організація освітньої праці / Я. Б. Резнік // Радянська освіта. – 1924. – № 3-4. – С. 1-14.
130. Резник Я. Б. Отклик на статью: о сущности живого созерцания и его роли в познании и преподавании / Я. Б. Резник // Советская педагогика. – 1944. – № 10. – С. 9-13.
131. Резник Я. Б. Педагогика рабовладельцев XX века (фашистское „воспитание” молодежи в Германии) / Я. Б. Резник // Советская педагогика. – 1941. – № 11-12. – С. 12-21.
132. Резнік Я. Б. Педагогічна спадщина А. С. Макаренка і її значення для методики виховної роботи в школі / Я. Б. Резнік // Радянська освіта. – 1940. – № 46. – 31 берез.

133. Рєзнїк Я. Б. Перша науково-методична конференція вчителїв: з педагог. життя / Я. Б. Рєзнїк // Комуїстична освїта. – 1940. – № 5. – С. 2-115.
134. Рєзнїк Я. Б. Пояснювальне читання / Я. Б. Рєзнїк // Радянська освїта. – № 195. –1944. – С. 1-3.
135. Рєзнїк Я. Б. Пояснювальне читання в початковїй школі: метод. посїб. для педагогїв / Рєзнїк Я. Б. – К.-Л. – Рад. шк., 1947. – 140 с.
136. Рєзнїк Я. Б. Пояснювальне читання в початкових класах / Я. Б. Рєзнїк // Радянська освїта. – 1945. – № 6. – 11 сїч.
137. Рєзнїк Я. Б. О комплексном преподавании / Я. Б. Рєзнїк // Советская педагогика. – К., 1923. – № 1. – С. 7-18.
138. Рєзнїк Я. Б. Психологїчні основи навчального процесу: метод. посїб. для педагогїв / Рєзнїк Я. Б. – К.: Рад. шк., 1940. – 139 с.
139. Рєзнїк Я. Б. Психологїчні основи навчального процесу: роздїл у навч. посїб. з пед. / Я. Б. Рєзнїк; [за ред. С. Х. Чавдарова]. – К.: Рад. шк., 1940. – С. 130-149.
140. Рєзнїк Я. Б. Психологические основы учебного процесса / Я. Б. Рєзнїк // Советская педагогика. – 1941. – № 5. – С. 120-122.
141. Рєзнїк Я. Б. Работницы Урала куют оружие для победы / Я. Б. Рєзнїк // Работница. – 1943. – № 3. – С.1-10.
142. Рєзнїк Я. Б. Радянська школа № 6 / Я. Б. Рєзнїк // Радянська освїта. – 1947. – № 2. – сїч. – С. 3.
143. Рєзнїк Я.Б. Радянські школярї: роздїл у навч. посїб. з пед. / Я. Б. Рєзнїк; [за ред. С.Х. Чавдарова]. – К.: Рад. шк., 1940. – С. 101-104.
144. Рєзнїк Я. Б. Сила виховання / Я. Б. Рєзнїк // Комуїстичне виховання дошкїльника. – 1939. – № 6. – С.1-13.
145. Рєзнїк Я. Б. Сила виховання: роздїл у метод. посїб. для педагогїв: про виховну роботу в школі / Я. Б. Рєзнїк; [за ред. Й. А. Лїпмана]. – 1940. – 90 с.

146. Резник Я. Б. Социалистический гуманизм – основа воспитательного метода Макаренко / Я. Б. Резник // Красное знамя. – 1940. – № 294. – 27 груд.
147. Резник Я. Б. Суть и задачи воспитания коммунистической морали: совет. шк. и орг. ее работы / Я. Б. Резник; [серия: пед. науки]. – Сб. М.: Просвещение, 1939. – Вып. 1. – № 1. – С. 1-32.
148. Резнік Я. Б. Творча уява / Я. Б. Резнік // Комуністичне виховання дошкільника. – 1939. – № 5. – С. 1-8.
149. Резнік Я. Б. Увічнення пам'яті К. Д. Ушинського на Україні / Я. Б. Резнік // Радянська освіта. – 1945. – № 19. – 20 січ.
150. Резнік Я. Б. Вихованці індустріального / Я. Б. Резнік, Фірін Є. // Радянський студент. – 1939. – № 26-27. – 12 берез.
151. Резнік Я. Б. Формалізм у навчанні та способи його усунення / Я. Б. Резнік // Радянська школа. – 1945. – № 1-2. – С.1-14.
152. Резнік Я. Б. Політичні й наукові знання – трудящим! / Я. Б. Резнік, С. Х. Чавдаров, Г. С. Костюк // Радянська освіта. – 1944. – № 16. – 11 трав.
153. Резнік Я. Б. Як читати лекцію? // За більшовицьку пропаганду і агітацію: статті / Резнік Я. Б. – К.: Рад. шк., 1940. – № 5. – С. 1-11.
154. Развитие народной освіти и педагогической мысли на Украине: рисунки (конец XIX – нач. XX ст.) / [За ред. М. Д. Ярмаченка]. – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.
155. Рубинштейн С. Л. Принципы творческой самодеятельности: науч.-метод. пособ. педагогам / С. Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1986. – № 4. – С.101-109.
156. Русова С. Ф. Влияние окружающей среды в деле воспитания: науч.-метод. пособ. педагогам / С. Ф. Русова // Вестник воспитания. – 1915. – №3. – С.162-177.
157. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підруч. [для студ. пед. фак.]. / Савченко О. Я. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.

158. Савченко О. Я. Сімейне виховання і молодші школярі: навч.-метод. посіб. для вчителів початкових класів / Савченко О. Я. – К.: Рад. шк., 1979. – 141 с.
159. Савченко О. Я. Урок у початкових класах: навч.-метод. посіб. / Савченко О. Я. – К.: Освіта, 1993. – 224 с. – (Б-ка вчителя початкових класів).
160. Самарцев І. Г. Євреї в Україні на початку ХХ століття / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 19-29.
161. Сергійчук В. І. Українізація Росії: політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923-1932 роках / Сергійчук В. І. – К.: Наук. думка, 2000. – 336 с.
162. Сірополко С. О. Історія освіти на Україні: [текст]: наукове видання / Сірополко С. О. – Львів., 1937. – 174 с. – (Педагогічно-методична б-ка. Вип. 6.).
163. Сірополко С.О. Історія освіти на Україні: [текст]: наукова думка / Сірополко С. О. – К., 2001. – 912 с.
164. Строй І. Ф. До підсумків республіканської наукової конференції з педагогіки і психології / І. Ф. Строй // Комуністична освіта. – 1940. – № 3. – С. 106-107.
165. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення: навч.-метод. посіб. для педагогів / Ступарик Б. М. – К.: ІЗМН, 1998. – 339 с.
166. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Сухомлинська О. В. – К.: АПН, 2003. – 68 с.
167. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 41-45.
168. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка: [твір] / Сухомлинський В. О. – К.: Рад. шк., 1978. – 263 с.

169. Сухомлинский В. А. Воспитание и самовоспитание: избранные произведения / Сухомлинский В. А. – К.: Рад. шк., 1980. – С.241-252. – (Избр. произв.: в 5 т., т.5.).
170. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа: вибрані твори / Сухомлинський В. О. – К.: Рад. шк., 1977. – С.7-390. – (Вибр. тв.: у 5 т., т.4.).
171. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості: вибрані твори / Сухомлинський В. О. – К.: Рад. шк., 1976. – С.55-206. – (Вибр. тв.: у 5 т., т.1.).
172. Тер-Гевондян А. Г. Педагогическая система А. С. Макаренко: стеногр. публ. лекции прочит. 1 апр. 1949 г. в Центр. лект. об-ва в Москве / Тер-Гевондян А. Г. – М.: Правда, 1949. – 32 с.
173. Українізація та її розгром // Інтернаціоналізм чи русифікація?: історія / [під ред. І. В. Дзюба]. – Мюнхен, 1968. – 268 с.
174. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання: [педагогічна антропологія]: передмова / Ушинський К. Д.; [відп. за укр. вид. Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров]. – К.: Держ. учбово-пед. вид-во “Рад. школа”, 1952. – С. 21-51. – (Твори у 6 т., т.4.).
175. Ушинський К. Д. Праця в її психологічному і виховному значенні: твори / Ушинський К. Д. – М.: Освіта, 1952. – 365 с. – (Твори в 8 т., т.2.).
176. Ушинський К. Д. Рідне слово: [текст]: книжка для навчаючих / Ушинський К. Д. – М.: Освіта, 1952. – 497 с. – (Твори в 8 т., т. 2.).
177. Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти: вибрані твори / Ушинський К. Д. – К.: Рад. шк., 1983. – С. 9-191. – (Вибрані тв.: в 2 т., т.1.).
178. Функції і структура методів навчання: наук.-метод. посіб. для вчителів / [за ред. В. О. Онищука.] – К.: Рад. шк., 1979. – 159 с.
179. Цві Гітельман. Євреї і радянська політика: сторінки історії / Цві Гітельман. – Нью-Йорк, 1972. – 571 с.

180. Чавдаров С. Х. Виховання радянського патріотизму в школі: метод. посіб. для вчителів / С. Х. Чавдаров // Радянська школа, 1952. – №3. – С.3-18.
181. Чавдаров С. Х. Патріотичне виховання дітей в сім'ї: наук.-метод. посіб. для вчителів / Чавдаров С. Х. – К.: Рад. шк., 1956 – 63 с.
182. Чавдаров С. Х. Педагогіка: навч. пос. для пед. вищ. шкіл / Чавдаров С. Х. – К.: Рад. шк., 1940. – 592 с.
183. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні в 20-30-ті р. ХХ ст.: історичні аспекти / Чирко Б. В. – К.: “Сар”, 1995. –74 с.
184. Шаповал Ю. І. Україна 1920-50-х років: сторінки ненаписаної історії / Шаповал Ю. І. – К.: Наук. думка, 1993. – 110 с.
185. Шевельов Ю. М. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус / Шевельов Ю. М. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.
186. Шкільник М. С. Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 роках: спогади і роздуми / Шкільник М. С. – Торонто, 1971. – 366 с.
187. Шимбирев П. И. О принципах дидактики по возрастных особенностях учащихся / П. И. Шимбирев // Советская педагогика. – 1950. – № 2. – С. 31-45.
188. Ярмаченко М. Д. Інститут педагогіки АПН України-70: статті / Ярмаченко М. Д. – К.: Пед. думка, 1996. – 177 с.
189. Ярмаченко М. Д. Народна освіта в Українській РСР: нариси / Ярмаченко М. Д. – К.: Рад. шк., 1979. – 135 с.
190. . רעזניק יא. Leksikon fun yidish-shraybers [added t.p.: Leksikon fun der nayer yidisher literatur, and lexicon of Yiddish Writers: Biographical Dictionary of modern Yiddish literature] / Kagan, Berl. . רעזניק יא. (Reznic's Y.B.): [under red. Gorovski F.I., and Komey J.]. – New York: Congress for Jewish Culture, 1981. – P. 505-506.
191. התקרבות נ אינדיבידואל פראָפּ. אוקרמעלונגענאצמינרפארלאג: קייב נ, 1917. 98 עמ'. רעזניק יא.

192. על איקונוקלזם ז פראָפ. הוצאה לאור נ הוצאה לאור נ אומה נ: מוסקבה, 1932. 250 עמ'.
רעזניק יא. חזית נ' מחניים ז"ר
193. הוראה נ שיטה נ-הוצאה נ אוקרמעלונענאצמינרפארלאג פראָפ.: קייב נ, 1938. 31 עמ'.
רעזניק יא. בית-ספר ז ב. אנ
194. זעלבשטענדיקער ארבעט פראָפ. אוקרמעלונענאצמינרפארלאג.: קייב נ, 1938. 40 עמ'.
רעזניק יא. ספר-עזר ז ספר-עזר ז מתוד: פונ רער אונ אָרגאניזאציע ה יי מ פארגעבונגענ
195. שורשי נגד איקונוקלזם ז פראָפ. אוקרמעלונענאצמינרפארלאג.: קייב נ, 1938. 50 עמ'.
רעזניק. ספר ז בית-עבודה נ ב- פגם ז שורשי ואו נגד בית-ספר ז עבודה נ ב- פגם ז ואו
יא
196. אינעם אונטעריכט אונ פראָפ. אוקרמעלונענאצמינרפארלאג.: קייב נ, 1938. 54 עמ'.
רעזניק יא. ספר-עזר ז ספר-עזר ז מתוד: אופמערקזאמקייט אינטערעס
197. . השכלה נ נכון ידע ז פראָפ. אוקרמעלונענאצמינרפארלאג.: קייב נ, 1938. 80 עמ'.
רעזניק יא
198. מעטאָרנ לעקציע אונ שמועס פראָפ. אוקרמעלונענאצמינרפארלאג.: קייב נ, 1938. 90 עמ'.
רעזניק יא. ספר-עזר ז ספר-עזר ז מתוד: פונ אונטעריכט אלס
199. חינוך על הורים ז"ר פראָפ. הוצאה לאור נ הוצאה לאור נ אומה נ.: קייב נ, 1940. 68 עמ'.
רעזניק יא. ספר-עזר ז ספר-עזר ז מתוד: חינוך ו- על ו-
200. סובייט ב- למידה נ ו- חינוך ז. אוקרמעלונענאצמינרפארלאג.: קייב נ, 1940. 160 עמ'.
רעזניק יא. ספר-עזר ז ספר-עזר ז מתוד: בית-ספר ז סובייט ב- למידה נ ו- בית-ספר ז
201. פודולסקי בעריכת 000. כרכים 1–2. תשנ"ג תל-אביב הוצאת רולניק. 1993. 449 עמ'.
המוזרנ, רוסי-עבר, המילון. עזרי אובל ד"ר דמיטרי פרוקופייב ד"ר ברוך 12 ערכים.
202. פודולסקי בעריכת 000. כרכים 1–2. תל-אביב הקיבוץ המאוחד תשנ"ג. 1993. 450 עמ'.
המוזרנ, רוסי-עבר, המילון. עזרי אובל ד"ר דמיטרי פרוקופייב ד"ר ברוך 12 ערכים.
203. Додаткові електронні ресурси: словник: російська-ідиш, ідиш-російська:
<http://dictionary.zahav.ru/>.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА***Архіву Національного педагогічного університету******ім. М.П. Драгоманова***

204. Приказы с №1 по №198 директора института им. А.М.Горького по основной деятельности и личному составу за 1944 г. от 01.01.44 г. – Дело педагогического института им. О.М. Горького. – Фонд Р. 346, оп. 2, спр. 23, т. 1, 250 арк.
205. Приказы с №198 по №315 директора института по основной деятельности и личному составу за 1944 г. от 27.04.44 г. – Там само. – Фонд Р. 346, оп. 2, спр. 24, т. 2, 260 арк.
206. Приказы с №1 по №201 директора института по основной деятельности и личному составу за 1945 г. от 01.01.45 г. – Там само. – Фонд Р. 346, оп. 2, спр. 48, т. 1, 150 арк.
207. Приказы с №202 по №358 директора института по основной деятельности и личному составу за 1945 г. от 30.04.45 г. – Там само. – Фонд Р. 346, оп. 2, спр. 49, т. 2, 158 арк.
208. Приказы с №599 по №936 директора института по основной деятельности и личному составу за 1945 г. от 28.08.45 г. – Там само. – Фонд Р. 346, оп. 2, спр. 50, т. 3, 201 арк.
209. Приказы с №1 по №146 директора института по основной деятельности и личному составу за 1946 г. от 02.01.46 г. – Там само. – Фонд Р. 346, оп. 2, спр. 51, т. 1, 200 арк.
210. Приказы с №1 по №198 директора института по основной деятельности и личному составу за 1947 г. от 01.01.47 г. – Там само. – Фонд Р. 346, оп. 2, спр. 55, т. 1, 155 арк.
211. Приказы с №1 по №250 директора института по основной деятельности и личному составу за 1948 г. от 01.01.48 г. – Там само. – Фонд Р. 346, оп. 2, спр. 58, т. 1, 175 арк.

Центрального державного історичного архіву України

212. Архитектурно-проектный договор № 75-94. Историческая запись ценной фоновой застройки нач. XX в. Усадьба по улице Ярославская, 40 (1927). – Фонд 707.1, оп. 2, спр. 1, 25 арк.
213. Гайсинское среднее учебное заведение. – Преподаватели Гайсинской гимназии и курсы общие „Культурной Лиги” за 1917-1924 гг. – Фонд 707, оп. 300, спр. 5, 299 арк.
214. Дело об открытии общеобразовательных курсов и вечерних школ для взрослых от 25.06.1918 по 07.07.1919 гг. – Преподаватели общеобразовательных курсов и вечерних школ для взрослых. – Фонд 707, оп. 313, спр. 3197, 24 арк.
215. Дело об открытии новых школ от 25 июня 1918 по 27 февраля 1919 гг. – Отдел школ. – Фонд 707, оп. 313, спр. 3197, 128 арк.
216. Метричні книги синагог містечка Чорнобиля Радомишльського повіту Київської губернії за 1913 р. – Церковні книги; актові записи відділів РАГС. – Фонд 1154, оп. 1, № 342, спр. 501, 245 арк.
217. Метричні книги синагог містечка Славутича Радомишльського повіту Київської губернії за 1913 р. – Там само. – Фонд 1154, оп. 2, № 504, спр. 105, 301 арк.
218. Метричні книги синагог містечка Чорнобиля Радомишльського повіту Київської губернії за 1913 р. – Там само. – Фонд Є.1240, оп. 1, № 342, спр. 44, 99 арк.
219. Сводная ведомость результатов экзаменов при Чернобыльских общеобразовательных курсах за 1917/1918 гг. – Чернобыльское высшее еврейское мальчиковое учебное заведение. – Фонд 707, оп. 313, спр. 29, 95 арк.

***Центрального державного архіву вищих органів влади і
управління України***

220. Отдел педагогики (1926-1970 гг.). – Виступления на педагогических нарадах, съездах (Я.Б.Резник). – Фонд 5127, оп. 2 НИР, спр. 2, 16 арк.
221. Отдел педагогики (1915-1960 гг.). – Учасники педагогических нарад, з'їздів. – Фонд 5127, оп. 2 НИР, спр. 1, 3 арк.
222. Отчет Киевского губернского отдела народного образования (1919-1920). – Киевский губернский отдел народного образования. – Фонд 166.1, оп. 13, спр. 1, 22 арк.
223. Отчет Киевского губернского отдела народного образования (1919-1920). – Там само. – Фонд 166, оп. 2, спр. 1, 25 арк.
224. Приказы №33-192 Института Педагогики по основной деятельности и личному составу с 4.01. по 29.12 1945 г. № 1. – Дело Института Педагогики. – Фонд 5127, оп.1, т.1, спр. 56, 48 арк.
225. Приказы №1-218 Института Педагогики по основной деятельности и личному составу с 2.01. по 31.12 1946 г. № 1. – Там само. – Фонд 5127, оп.1, т. 1, спр. 192, 44 арк.
226. Приказы №1-263 Института Педагогики по основной деятельности и личному составу с 2.01. по 31.12 1947 г. № 1. – Там само. – Фонд 5127, оп.1, т.1, спр. 218, 174 арк.
227. Приказы №1-210 Института Педагогики по основной деятельности и личному составу с 2.01. по 31.12 1948 г. № 1. – Там само. – Фонд 5127, оп.1, т.1, спр. 106, 184 арк.

Державного архіву м. Києва

228. Ведомости успеваемости студентов Киевского императорского университета св. Владимира на букву „Р” за 1915/1916 учебный год. – Дело Киевского императорского университета Св. Владимира. – Фонд 16, оп. 317, спр. 50-61, 60 арк.

229. Дело о допущении различных лиц к приват-доцентуре (1918 р.). – Там само. – Фонд 16, оп. 479, спр. 8, 80 арк.
230. Статистические сведения о количестве и социальном составе студентов за 1904-1924 гг. – Там само. – Фонд 16. – Оп. 160. – Спр. 524. – 205 арк.
231. Єврейські навчальні заклади з 1917-1925 рр. – Національні меншини. – Фонд 1106, оп.1, спр.5, 121 арк.
232. Педагогічний персонал педагогічного Інституту ім. О.М. Горького (1947 г.). – Справа педагогічного Інституту ім. О.М. Горького. – Фонд 16, оп. 5, спр. 5, 10 арк.
233. Педагогічний персонал Київського імператорського університету св. Володимира (1929 г.). – Там само. – Фонд 16, оп. 30, спр.50, 210 арк.

Державного архіву Київської області

234. Витяг з відчиту про діяльність інструктора позашкільного підвідділу Губнаросвіти Моргуліса за 1944/45 навч. р. – Відділ освіти. – Фонд Р-142, оп. 1, спр. 331, 18 арк.
235. Звіт про діяльність євсекції Губполітпросвіти за 1921 рік. – Єврейський громадянський комітет допомоги. – Фонд Р-142, оп. 2, спр. 52, 9 арк.
236. Потерпілі від погромів (1920 р.). – Там само. – Фонд Р. 708, оп.1, спр. 377, 541 арк.

Центрального державного архіву громадських об'єднань України

237. Єврейський громадський комітет (1917-1930 гг.). – Громадські комітети. – Фонд Р-708, оп. 1, спр. 377, 541 арк.
238. Стенограмма открытого партийного собрания Киевского педагогического института им. А.М.Горького 1948 г. (Я.Б.Резник). –

Отдел пропаганды и агитации, сектор науки и вузов. – Фонд 1, оп. 70, спр. 1822, 302 арк.

239. Центральна рада з єврейських справ (1917-1920 рр.). – Справи національних меншин. – Фонд 41, оп. 1, спр. 8, 14, 15 арк.

Державного архіву Луганської області

240. Архівна картотека за 1950-1976 рр. – Паспортне відділення. – Фонд Ф-1, оп.65, спр.5, 127 арк.
241. Книга приказов № 7 по Старобельському учительському інституту за 1949/1950 гг. – Дело Старобельского учительского института. – Фонд Р-55, оп.5, спр.158, 202 арк.
242. Книга приказов № 9 по Старобельському учительському інституту за 1952 г. – Там само. – Фонд Р-55, оп.37, спр.41, 106 арк.
243. Книга реєстрації педагогів та співробітників Старобільського вчительського інституту Луганської області (1948 р.). – Справа Старобільського вчительського інституту Луганської області. – Фонд Р-55, оп.2, спр.11, 6 арк.
244. Статистичний звіт по кількості населення за 1949-1955 рр. – Справа м. Старобільська Луганської області. – Фонд Р-16, оп.77, спр.60, 260 арк.

Державного архіву Одеської області

245. Книга реєстрації педагогів та співробітників Одеського інституту національної освіти (1930 р.). – Справа Одеського інституту національної освіти. – Фонд Р-1593, оп.1, спр.746, 7 арк.

Государственного архива Тюменской области

Российской Федерации г. Ялуторовска

246. Личное дело Я.Б. Резника № 8222 от 25 марта 1940 г. по 5 мая 1940 г. – Федеральная архивная служба России. – Фонд 9506, оп. 15, д.113, 107 арк.

Государственного педагогического архива университета

Российской Федерации им.В.И.Ленина

247. Книга учета по защите кандидатских и докторских диссертаций за период с 1939/1940 гг. – Дело Государственного педагогического университета Российской Федерации им.В.И.Ленина (Докторская диссертация Я.Б.Резника в 5 томах на 954 с.). – Фонд Д-1, оп.43, д.6, 170 арк.

Республиканского Казахского Государственного Архива

Кустанайской области

248. Документы неполного архивного фонда Кустанайского государственного учительского института им. Амангельды Иманова за 1943 г. – Дело Кустанайского государственного учительского института им. Амангельды Лиманова. – Фонд 916, оп. 2, д. 1, 324 арк.